magazin istoric

SERIE NOUĂ — MAI 1991

ΙΣ ΧΣ
ΙΝ ΚΙ
ΟΥΤΟ ΚΩΝΣΤΑΝΤΙΝΟΣ ΚΑΙ ΕΛΕΝΗ
ACADEMIA
ROMÂNĂ

magazin istoric

SERIE NOUĂ

Revistă de cultură istorică
Anul XXV — nr. 5 (290)
mai 1991

Director — redactor şef
CRISTIAN POPIŞTEANU

Bucureşti, Intrarea Ministerului, nr. 2, parter — Sectorul 1, Oficiul poştal nr. 1, Căsuţa poştală 1-702, Cod 70100, Telefon: 15.02.00, interioare 406, 917.

ECHIPA REDACŢIONALĂ

Secretar general de redacţie: Ioana Ursu
Redactori: Gheorghe David, Florentina Dolghin (responsabil de număr), Ioan Lăcustă, Dorin Matei, Marian Ştefan
Tehnoredactor: Anton Tănase
Corectura: Georgeta Apreotesei, Constanţa Avram
Dactilo: Floarea Dragne, Tudora Petre
Macheta artistică: Radu Ion Popescu
Editura Presa Liberă, director ing. Stan Pelteacu; director economic Ion Ciucescu. Revistă tipărită la Combinatul Poligrafic Bucureşti în secţiile fotocules-gere, offset şi legătorie

SUMAR

Nicolae Bălcescu — Misia istoriei 2
La Budapesta, Praga, Viena — Mihai Viteazul inedit: Eugen Glück 3
Şcolile de la Blaj în 1848: Iacob Mârza 8
Principatele române — prime informaţii americane: Paul Cernovodeanu 11
„Abdicarea silită a lui Alexandru Ioan Cuza": Al. Lapedatu 13
Carol I: „Aş fi vrut să nu apuc acest război": Raymund Netzhammer 19
„Pentru apărarea drepturilor şi independenţei noastre": Ion C. Brătianu 23
Regele sărută mîna tatei...: Sabina Cantacuzino 26
Ziua muncii, în urmă cu 101 ani: Gheorghe David 28
Cluj 1940 — Tel Aviv 1990. Un liceu neobişnuit: Manase Radnev 30
Uzinele „Malaxa": Henry Holban 33
Ţiganii (IV): Ioana Ursu, Valeriu Buduru 37
• **Mărturie:** Cristian Popişteanu 40
• **Profesorul:** Răzvan Theodorescu 41
• **Sud-estul european — permanenţe:** Emil Condurachi 42
Istoria creştinismului primar (V): Remus Rus 46
O zi din viaţa cetăţii Tomis: Adrian Rădulescu 51
Istorie şi diplomaţie românească (III): Dan Berindei 55
1930-1940. Întîmplări şi oameni din Serviciul Secret (V): N.D. Stănescu 61
Addenda la convorbiri telefonice interceptate: Dumitru Hîncu 66
1943. Dino Grandi se destăinuie: José Louis de Vilallonga 69
1941- 1944. Ministrul Elveţiei la Bucureşti transmite... (XIV): Andrei Siperco 72
Noi istorici români în Aula Academiei: Dan Berindei, Virgil Cândea, Alexandru Elian, Valentin Al. Georgescu 78
În Bucureşti, acum 50 ani 80
Gungunyane — războinicul diplomat: Douglas L. Wheeler 84
Vatican. Scurtă istorie: Mihai Manea 87
Cei 800 ani de sub Luvru: Jean-Pierre Babelon 91
• **Cărţi sosite la redacţie . . . . 60** • **Rebus istoric . . . . 77** • **Dialog cu cititorii** 95

NICOLAE BĂLCESCU:

MISIA ISTORIEI

După ce, în Evanghelie, Mîntuitorul ne arată legea morală, absolută, nemărginită, legea dreptăţii, şi aruncă omenirea pe calea nemărginită a unei dezvoltări regulate, progresivă, supuind natura, sila, lumea dinafară supt preponderenţa absolută a minţii şi a cugetării, prin sîngele său vărsat, prin moartea sa, el ne arată legea practică, legea lucrării, legea jertfirei, a iubirei şi a *frăţiei*, chipul cu care ne putem mîntui, putem învinge răul şi îndeplini menirea morală a omenirei, adecă mai întîi prin cuvînt, prin idee, pe urmă prin lucrare, jertfindu-ne individa familiei, aceasta patriei, patria omenirei, viitorului. Legea evanghelică, descoperind spiritului cauza absolută, proclamînd menirea omenirei şi a lumei, împinse mintea omenească la demonstrarea şi realizarea ei. De atunci ştiinţa nouă, întemeindu-se pe conceptul legilor spiritului, pe observaţie, esperiinţă, calcul, a continuat zdrobirea lumei vechi, revoluţionarea sau perfecţionarea religiei, moralei, politicei, societăţii întregi, nimicind orice domnie individuală, supuind acţia omenească legei absolute şi universale a libertăţii şi a ştiinţei, căutînd realizarea în omenire a dreptăţii şi a frăţiei, aceste două temelii a ordinei absolute, perfecte, a ordinei divine. De atunci omenirea a intrat în calea care o duce gradat către absolut, către nemărginit, către Dumnezeu. Care oare va fi rezultatul final al acestii căi? Această mişcare de perfecţie

va avea oare un termen? Răul peri-va de tot din lume? Omenirea va agiunge vreodată a-şi identifica în tot esenţia sa cu esenţia divină? Acest secret mintea omenească nu-l poate încă pătrunde. Aceea ce ştim este că, din transformaţii în transformaţii, omenirea merge într-un progres continuu, a cărui mişcare e cu atît mai repede cu cît mai mult înaintează; că fiecare pas a vieţii omenirei este un pas în această cale care o apropie de Dumnezeu; că fiecare pas al ei este un triumf al binelui asupra răului.

Misia istoriei este a ne arăta, a ne demonstra această transformaţie continuă, mişcare progresivă a omenirei, această dezvoltare a simtimentului şi a minţii omeneşti, supt toate formele dinlăuntru şi dinafară în timp şi spaţiu...

Orice naţie dar, precum orice individ, are o misie a împlini în omenire, adecă a concurge, după natura şi geniul său propriu, la triumful ştiinţei asupra naturei, la perfecţionarea înţelegerii şi a simtimentului omenesc potrivit legei divine şi eterne care guvernează ursitele omenirei şi ale lumei...

Dacă fiecare naţie are o misie evanghelică a împlini pe pămînt, să cercetăm şi să întrebăm şi pe această naţie română, atît doritoare astăzi de viaţă, ce a făcut? Ce lupte a purtat pentru realizarea legii lui Dumnezeu, atît în sînul său, cît şi în omenire? Istoria, lumea are drept a-i cere această seamă: căci nu trebuie a uita că, cu toată sfinţenia dreptului său, astăzi nu e destul ca o naţie să-şi aibă un loc pe carta lumei, sau să-şi reclameze acest loc şi libertatea sa în numele suvenirelor istorice; ca dreptul său să ajungă a fi respectat şi recunoscut de celelalte naţii, trebuie încă ca ea să poată dovedi folosul ce a adus şi poate aduce lumei, trebuie să arate formula înţelegătoare şi soţială ce ea reprezentează în marea carte a înţelegerii şi a istoriei omenirei.

(Nicolae Bălcescu: fragmente din *Românii supt Mihai voevod Viteazul)*

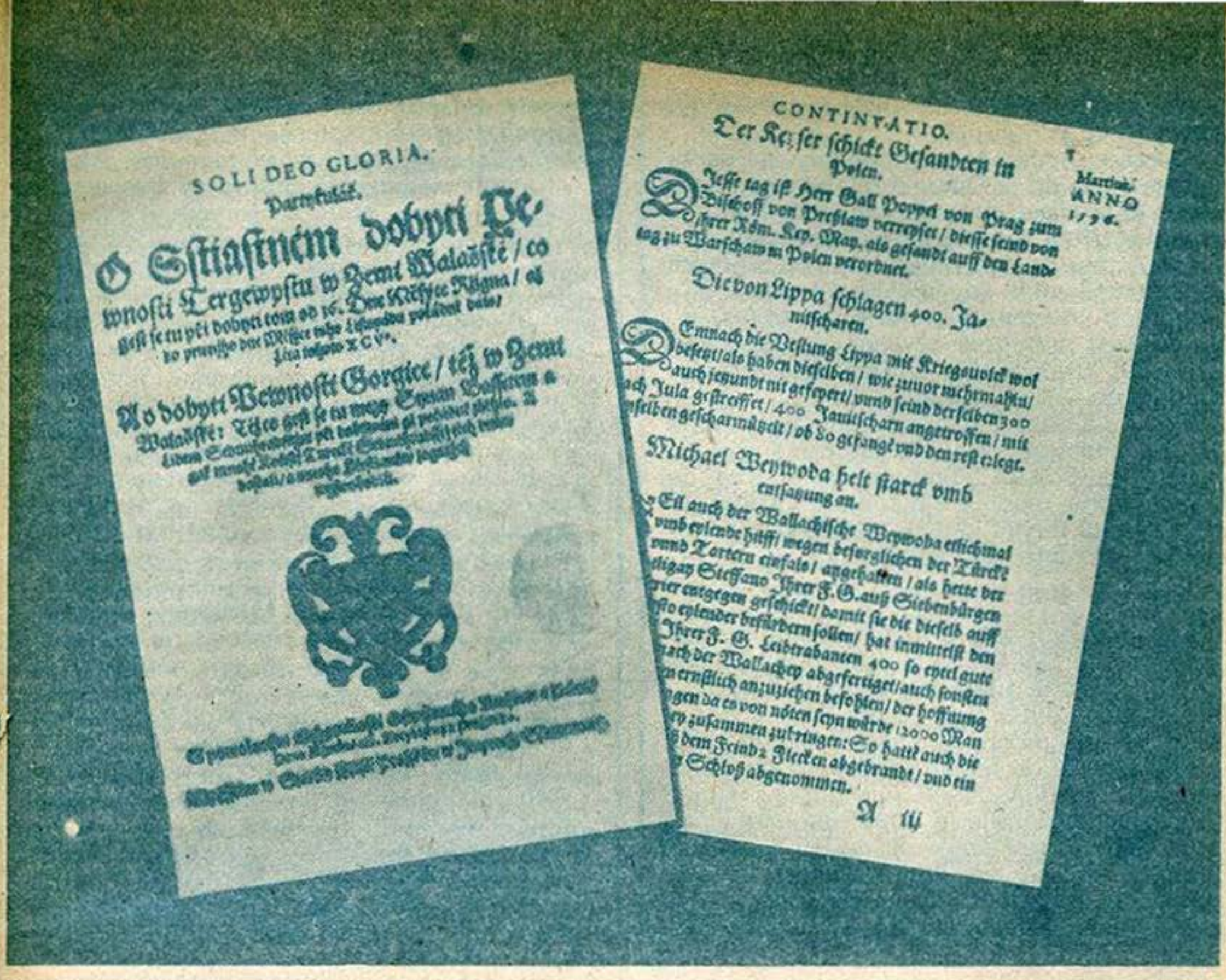

SOLI DEO GLORIA.

CONTINVATIO.

Der Keyser schickt Gesandten in Polen.

Martius. ANNO 1596.

LA BUDAPESTA, PRAGA, VIENA:

MIHAI VITEAZUL INEDIT

EUGEN GLÜCK

Personalitate covîrşitoare a istoriei noastre, Mihai Vodă Viteazul este, totodată, unul dintre românii care a atras, precum nimeni dintre contemporanii lui de pe aceste meleaguri, atenţia lumii politice, militare şi diplomatice europene. Noianului de ştiri referitoare la faptele şi personalitatea marelui domnitor, întîiul făuritor al unităţii ţărilor române (ştiri ce s-au concretizat într-un cuprinzător corpus de documente în patru volume, intitulat *Mihai Viteazul în conştiinţa europeană)* li se adaugă, prin noi investigaţii întreprinse în arhivele străine, alte şi alte informaţii referitoare la glorioasa lui domnie, îmbogăţind fondul documentaristic românesc cu noi mărturii, cu noi fapte şi evenimente. Iată, în paginile ce urmează, informaţii cuprinse în felurite *avisi* — strămoşi ai ziarelor de astăzi — apărute în anii 1595-1596 în diverse ţări europene, documente păstrate, la rîndul lor, în mari biblioteci şi arhive.

Mai întîi, imprimatul *Discours de ce qui c'est passé en Transylvanie de l'union des Princes de Moldavye, Duc de Valachie avec le Voauvode* [sic!] *pour la defance de la Chrétienté contre le Turc* (Discurs despre ce s-a întîmplat de la unirea prinţului din Moldova, ducelui din Ţara Românească cu voievodul pentru apărarea Creştinătăţii contra turcului), tipărită la Paris, în anul 1595, publicaţie al cărei original se păstrează la

Biblioteca Națională Széchenyi, din Budapesta.

Lucrarea rezumă evenimente petrecute pînă la lupta de la Călugăreni, pe baza relatărilor unui curier ardelean sosit în Franța la 24 iunie. Mihai — se arată în acest raport — a rupt legăturile cu Poarta, după ce a omorît pe otomanii aflați în Țara Românească și a pregătit o însemnată armată de 10 000 infanteriști și numeroși cavaleri. A primit ajutor și din Transilvania, anume detașamentul condus de Albert Király.

Textul narează începutul ostilităților de la Dunăre, menționînd succesele românești repurtate la Silistra, dîndu-se amănunte cu privire la incursiunea efectuată de Mihai Viteazul peste fluviul înghețat, împotriva garnizoanei otomane din acest oraș.

Un alt izvor este o foaie volantă intitulată *Soli Dei Gloria* și redactată în limba cehă, publicație aflată în patrimoniul Muzeului Național din Praga. Dacă primul document descrie începutul campaniei din 1595, acesta istorisește finalul războiului din 1595, respectiv asediul cetății Giurgiului. Forțele antiotomane, pornite în urmărirea inamicului — se arată în relatare — au reușit să izoleze cetatea, punînd pe fugă garnizoana otomană, cu un efectiv de 5 000 oameni, care apăra trecerea peste Dunăre și asigura contactul cu garnizoana cetății. Autorul acestei descrieri arată că pierderile otomane au fost considerabile, cifrîndu-le la 1 000 militari.

Un alt succes remarcabil al acestei campanii — arată el — îl constituie faptul că 6 000 de captivi, bărbați, femei și copii, ridicați de otomani din Țara Românească au fost eliberați. Noaptea următoare, otomanii au încercat să restabilească contactul cu garnizoana Giurgiului, dar au fost respinși cu mari pierderi.

În urma acestor succese, ostașii Transilvaniei și ai Țării Românești au început asediul cetății Giurgiu. Autorul foii volante evidențiază pe „tunarii" români, care au bătut cu tunurile vreo trei ore zidurile fortăreței. În a doua fază, „ai noștri" — cum îi numește el, cu vădită simpatie — au cucerit noaptea „podul mic", ceea ce „permitea apropierea focului de cetate". De asemenea, au avariat în parte și „podul cel mare" și astfel otomanii „din cetate nu s-au mai putut salva".

A doua zi, la amiază, a avut loc atacul hotărîtor. „Primii au fost românii...", subliniază autorul. Pas cu pas, zid după zid a fost cucerit astfel încît — arată publicația — cei vreo 100 de otomani rămași în ea „au sărit de pe ziduri în Dunăre".

În timpul asediului, Sinan pașa se retrăsese pe o insulă din mijlocul Dunării. „După cucerirea cetății, focul a fost îndreptat spre insulă. Sinan pașa fiind obligat să se re-

Luna mai în istoria românească

Întîi de toate o mărturisire.

Fiecare număr al revistei, înainte de a apare în chioșcuri și la difuzorii de presă, deci înainte de a ajunge în mîinile dumneavoastră, stimați cititori, *Magazin istoric* traversează ceea ce am putea numi timpul genezei de structurare a cuprinsului, în așa fel încît să vă oferim (cel puțin aceasta ne este intenția) un sumar divers și în același timp echilibrat, în orice caz necesarmente atrăgător, avîndu-și una sau mai multe linii de forță, așa cum un organism uman are nevoie de o coloană vertebrală sau o construcție arhitectonică de fundație și de armătură metalică.

Structurarea cuprinsului revistei (într-una din secțiunile ei) pe ideea „luna mai în istoria poporului român" s-a ivit din dorința de a privi o serie de evenimente pe care românii le-au trăit, de-a lungul timpului, în această lună, altfel decît eram forțați s-o facem pînă în 1989. Altfel, adică în conformitate cu semnificația reală a evenimentelor respective, neeliminînd unele pe criteriile impuse de factorii extraredacționali.

Am ales luna mai, deoarece, parcurgînd cronologic istoria patriei, am constatat că acestei luni i-au fost hărăzite sumedenie de evenimente. Și de înălțătoare glorie și de adîncă suferință — adică așa cum este însăși viața.

Nu putem, firește, să evocăm toate evenimentele ce au avut loc în luna mai. Ne-ar trebui spațiul cîtorva reviste pentru a o face. Am operat, așadar, o selecție, oprindu-ne asupra cîtorva subiecte, atît din rîndul acelora care trebuie să reprezinte popasuri obligatorii pentru istoriografia națională, cît și asupra altora, care, în anii de negura ai dictaturii, au constituit subiecte tabu, pe care doar anevoie ne puteam îngădui să le atingem.

La 27 mai 1600, din Iași, unde intrase de cîteva zile în aclamațiile unei mari mulțimi, Mihai Viteazul — unificator al Principatelor române, adunate pentru prima oară în hotarele vechi dacice — dădea un hrisov de stăpînire călugărilor de la mănăstirea Neamțului, intitulîndu-se pentru întîia oară în istoria românească „domn și voievod al Țării Moldovei, Ardealului și Țării Românești". S-a afirmat, nu de mult că nu e vorba de un document solemn, ci de un hrisov obișnuit, asemenea miilor și miilor acordate de domnii și voievozii noștri. E adevărat. Dar oare solemnitatea de acordare a acestui document în Divanul țării nu constituie ea însăși un argument al măreției evenimentului? Iar grija

tragă". Foaia volantă, înregistrînd victoria forțelor antiotomane, constată cu regret că ea a costat multe vieți ale luptătorilor Țării Românești și ai Transilvaniei.

E evenimentele istorice care au urmat în anul următor, mult mai puțin cunoscute, s-au oglindit în trei foi volante germane: *Historicae Relationis Continuatio*, ed. de Jacobes Frankus la Wallstadt, *Kurze Warhaflige und Eigentliche Historische Beschreibung* (O scurtă descriere istorică veridică și singulară...), tipărită la Colln (Köln, Colonia) de notarul Wilhelmus Rephan, și în fine *Calendarii historici continuatio...*, imprimată la Frankfurt am Main de Jacobus Frey, toate tipărite în 1596 și găsindu-se la Biblioteca orășenească și provincială din Viena.

Din analiza textelor respective rezultă că ele s-au folosit de surse comune. Desigur, informațiile sînt știri notorii, rămînînd necunoscute secretele diplomației ca și mobilul multor acțiuni. Totuși, importanța lor constă în faptul că ele apreciază just importanța informațiilor referitoare la țările române.

Desigur, pericolul otoman continua să existe. Toate cele trei foi volante reproduceau o serie de informații cu privire la intențiile războinice ale otomanilor. Frey, încă de la începutul anului, sublinia că turcii plănuiesc un nou atac împotriva Țării Românești și Transilvaniei, vizînd în primul rînd orașele Lipova și Oradea, armata fiind pusă sub comanda directă a sultanului. În august 1596, Frey reproduce raportul unui comerciant din Ragusa (azi Dubrovnik, în Iugoslavia), potrivit căruia forțele sultanului ar fi ajuns deja la Nicopole. La 5 august însă, pe baza relatărilor unui curier sosit de la Lugoj, Frey preciza că armata otomană a trecut Sava, deci se îndrepta spre nord-vest.

Concomitent cu desfășurările militare, Frey evidențiază și unele acțiuni ale otomanilor. Unul din obiectivele Porții era să destrame alianța țărilor române, mai ales prin ieșirea Moldovei din Liga Sfîntă, în urma înscăunării lui Ieremia Movilă. Frey remarcă faptul că deși noua conducere a Moldovei se identifica cu orientarea filo-otomană a Poloniei, Ieremia Movilă căuta să mențină bune relații cu celelalte două țări române. Astfel, în aprilie 1596 domnitorul din Iași a trimis la Alba Iulia o ambasadă, cu un cadou compus din opt cai din renumita rasă moldovenească. Atît Frankus, cît și Frey subliniază că factorul hotărîtor al alianței a ramas Mihai Viteazul. Ei amintesc sosirea unei ambasade otomane la Tîrgoviște, la 16 mai 1596, care s-a străduit să obțină bunăvoința domnitorului Țării Românești, oferindu-i și cadouri. Frankus arată că Poarta cerea acum lui Mihai să cedeze doar cele două fortărețe cucerite — probabil de Brăila și Giurgiu — recunoscînd așadar indepen-

pentru restabilirea drepturilor unor clerici nu era un argument de așezare, în temeiuri noi, a vieții unei țări? De fapt, dincolo de conținutul documentului, titulatura domnească din acest hrisov reprezintă un act politic ce se înscrie între momentele majore ale istoriei naționale, rodul voinței unei personalități ce s-a bucurat de o binemeritată faimă între contemporani și urmași, așa cum o subliniază mărturiile inedite din arhive și biblioteci din Budapesta, Praga, Viena pe care vi le propunem spre lectură.

Tot în mai, dar în anul 1848, în ziua de 3/15, pe [illegible]area cîmpie din marginea Blajului numită de atunci Cîmpia Libertății, 40 000 de români veniți din satele și orașele Transilvaniei, cărora li s-au adăugat reprezentanți ai principatelor de peste munți, au dat semnalul revoluției pașoptiste a românilor transilvăneni — ridicare la luptă cu dublu caracter, social și național, pentru afirmarea drepturilor și libertăților celei mai vechi, celei mai numeroase, dar și celei mai oropsite naționalități din acest principat. O susținută activitate pentru organizarea și desfășurarea acestei adunări au desfășurat elevii și profesorii școlilor din Blaj, vădind elanul revoluționar specific tinerilor în atîtea împrejurări ale istoriei.

Adunarea românilor de la 3/15 mai s-a înscris ca o dată memorabilă în istoria românească, fiind marcată an de an în chip solemn. Nu este o întîmplare că *Discursul cetățeanului Bălcescu*, o expunere sintetică a caracterului *Mișcărilor românilor din Ardeal la 1848* (cum mai este numită această conferință) a fost rostit la 3/15 mai 1851, cu prilejul banchetului anual al studenților români de la Paris; nu este, de asemenea, o întîmplare că Pronunciamentul de la Blaj *(Magazin istoric*, nr. 5/1988) a fost elaborat la două decenii de la revoluție, tot la 3/15 mai, sau că înființarea societății Transilvania, sub conducerea lui Al. Papiu Ilarian, August Treboniu Laurian și Florian Aaron și avînd ca scop „strîngerea legăturilor între junimea studioasă din toate părțile României", a avut loc la 3/15 mai 1867; și iarăși nu este o simplă coincidență de date faptul că înființarea „Fundațiunii Universitare Carol I" — nucleu al Bibliotecii Centrale Universitare —, prestigioasa instituție de cultură care a avut de suferit atît de cumplit în evenimentele din decembrie 1989 *(Magazin istoric*, nr. 3/1990, 4/1991) s-a petrecut la 3/15 mai 1891.

Luna mai a fost însă legată și de momente tragice ale istoriei românești, luna în care țării i s-au impus grave cesiuni teritoriale. Astfel, la 7 mai 1775, fără a avea nici un drept, deoarece Moldova nu făcea parte efectiv din Imperiul otoman, Poarta a cedat Austriei, pentru aportul Habsburgilor la încheierea păcii ruso-osmane, un „coridor" de legătură între Impe-

denţa Ţării Româneşti.

Tot el, referindu-se la evenimente petrecute în luna august precizează că Mihai Viteazul a informat pe principele Transilvaniei despre aceste oferte şi a dovedit în continuare o poziţie ferm antiotomană. Mai mult, Transilvania fiind în pericol de a fi atacată dinspre vilaetul Timişoarei, el oferea principelui transilvănean ajutorul său. Încă din mai — preciza Frey — armata Ţării Româneşti veghea la Dunăre.

Relatările cuprinse în acest avis se referă şi la cererile insistente de ajutor adunate de Transilvania papei, împăratului şi chiar regelui Spaniei, concretizate doar prin subvenţiile Scaunului Apostolic.

Autorii amintiţi acordă un spaţiu apreciabil luptelor care se desfăşurau în zonă. Astfel, Frey ştie despre respingerea acţiunii turco-tătare din februarie. Se arată că otomanii şi oamenii hanului tătăresc au năvălit în Ţara Românească, „dar nu au putut merge mai departe — arată Frey —, [deoarece] voievodul Mihai... a plecat cu poporul său contra lor". Duşmanul a fost respins şi nimicit.

În luna martie — potrivit tot lui Frey —, a urmat o incursiune tătărească. Mihai a cerut ajutor din Transilvania şi de la împăratul Rudolf. Cu 12 000 ostaşi el a reuşit să-i respingă pe invadatori, atacîndu-i la rîndul său. Frankus relatează despre incursiunea soldaţilor Ţării Româneşti de peste Dunăre din luna mai.

Alte informaţii privesc luptele care au avut loc în zona bănăţeană a Mureşului. Una dintre operaţiile amintite atît de Frey cît şi de Frankus a avut loc în luna martie. Haiducii liberi, un fel de partizani antiotomani, au atacat Cenadul, deţinut de turci, şi au incendiat fortăreaţa.

Autorii subliniau că otomanii din Timişoara nu prea mai îndrăzneau să circule în afara cetăţii. O altă acţiune a aparţinut soldaţilor din Lipova, care au atacat o coloană otomană în drum de la Timişoara spre fortăreaţa Gyula (azi în Ungaria), nimicind-o aproape în întregime.

Nu peste mult timp, concentrarea forţelor otomane a determinat asediul Lipovei (mai-iunie 1596) desfăşurat în două etape, încheiate prin înfrîngerea turcilor, descrisă atît de Frey cît şi de Frankus. Mai mult, ei relatează că tătarii, în cursul retragerii, au pierdut vreo 3 000 de oameni, ardelenii eliberînd Felnacul (jud. Arad) şi nimicind cu totul fortăreaţa Cenadului.

Un spaţiu considerabil a fost acordat de cei doi autori asediului Timişoarei, început la 9 iunie. Toţi autorii menţionează înfrîngerea suferită de otomani şi tătari, care au căutat să vină în ajutorul garnizoanei asediate. De asemenea, cele două avise menţionează şi asediul nereuşit al cetăţii, ceea ce a

riul habsburgic şi recenta achiziţie a coroanei Sfîntului imperiu, Galiţia. „Coridorul" — obţinut pe baza unor hărţi false şi a generoaselor bacşişuri oferite dregătorilor otomani — măsura de fapt peste 10 000 km² şi cuprindea cea mai mare parte a Ţării de Sus a Moldovei (desemnată impropriu cu numele de Bucovina), cu oraşele Cernăuţi, Rădăuţi şi Suceava (vechea reşedinţă domnească), cu lăcaşurile ctitorite de marii noştri voievozi: Moldoviţa, Sucevita, Dragomirna, Putna.

Şi din nou marile imperii, ignorînd realitatea istorică şi, mai ales (în cazul otomanilor), propriile obligaţii asumate prin tratate, au înstrăinat din trupul ţării Moldovei teritoriul dintre Prut şi Nistru, de asemenea „botezat" cu un nume impropriu — Basarabia — menit să ascundă raptul. Evenimentul a avut loc la 16 mai 1812, prin Pacea de la Bucureşti, încheiată în urma războiului ruso-turc dintre anii 1806 şi 1812. Rapoartele consulului american de la Smirna — documente inedite pe care le prezentăm în paginile revistei — reproduc împrejurările politice în care s-a produs atunci raptul Basarabiei, ele constituind, totodată, cele dintîi documente diplomatice americane referitoare la ţările române.

Dar tot luna mai a însemnat şi renaşterea libertăţii ţării, prin proclamarea independenţei de stat a României, eveniment petrecut la 9 mai 1877. Proclamarea independenţei României survenea în urma unei stăruitoare activităţi diplomatice şi acumulării istorice, dar, totodată, alegerea datei coincidea cu 10 mai — ziua în care şi-a început domnia principele Carol I de Hohenzollern-Sigmaringen, în anul 1866.

Subiect tabu în istoriografia ultimelor decenii dé dictatură, domnia lui Carol I nu a beneficiat de privirea obiectivă pe care o îndreptăţeau realizările ei de seamă pe calea modernizării ţării. Cu atît mai preţios este meritul revistei noastre de a fi evidenţiat — asumîndu-şi grave riscuri din partea forurilor supreme ale presei şi propagandei dictatoriale şi suportînd ulterioare sancţiuni — atît semnificaţia şi rosturile alegerii unui prinţ străin *(Magazin istoric,* nr. 4-6/1978), cît şi rolul său în Războiul de independenţă *(Magazin istoric,* nr. 5/1972, 5/1977).

Bilanţul acestei domnii — cea mai îndelungată din istoria românească (48 ani şi patru luni), este cuprins — cu mare capacitate de analiză şi înţelegere — în portretul pe care i l-a făcut unul dintre cei ce l-au cunoscut îndeaproape pe monarh, episcopul romano-catolic al Bucureştilor, Raymund Netzhammer. Paginile inedite pe care le prezentăm surprind frămîntările interne ale monarhului, la capătul unei domnii îndelungate şi bogate în realizări, care însă, în ultimele ei secvenţe, se confrunta cu aspiraţiile politice de unitate ale ţării, în împrejurările izbucni-

determinat sistarea acțiunii împotriva acestei fortărețe aproape inexpugnabilă (17 iunie).

Aici este cazul să adăugăm informația lui Veneto Tomasi intitulată *Delle Guerre et Rivolgimento del regno di Ungaria et della Transilvania...*, publicată în 1621 la Veneția și poemul lui Stavrinos, care au relatat că acțiunile amintite ale transilvănenilor au fost sprijinite de Mihai Viteazul cu 4 000 de ostași.

Ultima informație privind țările române cuprinsă în cele două publicații se referă la concentrarea la hotarul Moldovei la Nistru a unei mari armate tătărești. Frankus și Frey credeau că tătarii urmau să atace Transilvania. De fapt, expediția acestora a fost îndreptată împotriva Poloniei.

Încheierea ediției celor două avise a împiedicat pe autori să prezinte deznodămîntul evenimentelor privind Țara Românească. Înfrîngerile suferite de otomani în această țară, precum și poziția lui Mihai Viteazul, întărită de pe urma incursiunilor efectuate la sud de Dunăre (cunoscute de ei doar parțial) au obligat Poarta să acorde steagul de domnie lui Mihai — recunoscîndu-l domn — și dîndu-i în acest fel răgazul pentru refacerea forțelor. În octombrie 1598, el va reintra în acțiune, contribuind la salvarea cetății Oradea, asediată de otomani. ■

RIGORILE PIEȚEI

Iată-ne, dragi cititori, în situația de a vă comunica o nouă scumpire a revistei, măsură pe care, oricît ne-am străduit, nu am putut-o evita.

După cum știți, a doua etapă a liberalizării prețurilor a dus și la o nouă mărire a costului hîrtiei, al operațiilor de tipărire și difuzare etc. Pentru a vă putea oferi în continuare revista al cărei statornici și fideli cititori și abonați ne-ați dovedit că sînteți, sîntem deci nevoiți să majorăm prețul, începînd chiar în clipa cînd acest număr se afla în tipar. **Magazin istoric** va costa 25 lei exemplarul. **Sîntem siguri că înțelegeți eforturile mari și persistente de a păstra revista în actuala ei formulă publicistică.**

Precizăm, totodată, că nu va interveni nici o modificare a sumelor plătite de abonați pînă acum, redacția suportînd prin eforturi proprii diferența de cost.

Ca întotdeauna, acum, și fără îndoială în viitor, revista este și va fi a dumneavoastră.

rii primului război mondial.

Nu-i mai puțin adevărat însă că instalarea dinastiei de Hohenzollern pe tronul român a fost și rezultatul actului abdicării silite a principelui Alexandru Ioan Cuza, din 11 februarie 1866. Pentru a putea înțelege evoluția istorică redăm acest moment asupra căruia se apleacă cu minuțiozitate studiul istoricului Alexandru Lapedatu, făcut într-o comunicare susținută la Academia română în 1941, relevînd atît dramatismul momentului, cît și demnitatea de care a dat dovadă domnitorul Unirii.

Aureolată de proclamarea independenței (petrecută la 9 mai, dar sancționată de principele domnitor a doua zi), 10 mai — timp de decenii zi națională a României — luna mai a fost martora și altor momente ale istoriei precum proclamarea regatului României (1881), sau inaugurarea Expoziției jubiliare (1906) ș.a. Jubileul de 25 ani de domnie ai lui Carol I — a fost însă în bună măsură umbrit de un eveniment ce îndoliase țara. La 4 mai 1891, s-a stins din viață unul dintre cei mai de seamă oameni politici ai României, liderul Partidului Liberal, de numeroase ori prim-ministru, protagonist al Unirii Principatelor și al Independenței — alături de Mihail Kogălniceanu (pe atunci ministru de externe), stins și el din viață la o lună după moartea lui I.C. Brătianu — dar mai cu seamă al construirii vieții de stat a României moderne. L-am numit pe Ion C. Brătianu, ale cărui ultime zile de viață sînt înfățișate în jurnalul fiicei sale, Sabina Cantacuzino. Totodată, readucem în circuit public cîteva secvențe din gîndirea politică și diplomatică a lui I.C. Brătianu.

Din 1886, cînd muncitorii din orașul american Chicago au proclamat o grevă, pentru a impune patronilor ziua de muncă de opt ore, 1 Mai a intrat în istorie ca zi a muncii și a devenit sărbătoare internațională a muncitorilor de pretutindeni, începînd cu anul 1890. Ca multe dintre momentele de referință istorică, și această zi s-a numărat printre cele pe care dictatura comunistă, cu deosebire cea din ultimul sfert de veac, a încercat să le utilizeze în propriul interes, să le deturneze sensul și semnificația în scopuri propagandistice de la care nu s-a putut abstrage nici revista noastră, și mai ales pentru slujirea cultului personalității, pentru atingerea cărora a recurs la falsuri grosolane (*Magazin istoric*, nr. 11/1990). 1 Mai a reintrat după Revoluția din 1989, și în istoria noastră, între sărbătorile tradiționale, așa cum a fost prăznuită și la noi ani, decenii în șir, încă de la statuarea ei internațională în 1890, așa cum este marcată pe tot cuprinsul globului.

(Continuare în p. 18)

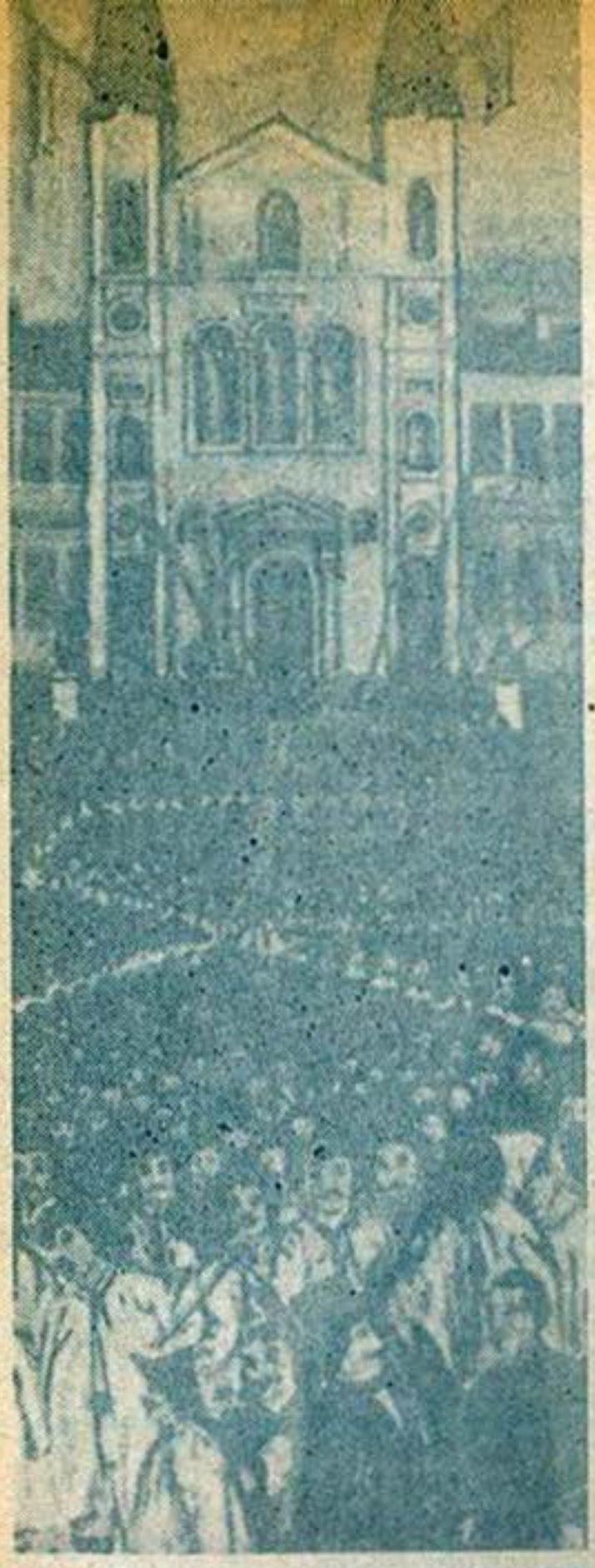

ŞCOLILE DE LA BLAJ ÎN 1848

Dr. IACOB MÂRZA

Blaj. Un mic orăşel, la confluenţa Tîrnavelor, dar cu o mare rezonanţă în istoria românilor. Nu există — credem — om, iubitor al istoriei, căruia să nu-i fie familiară gravura înfăţişînd zecile de mii de români ardeleni adunaţi pe Cîmpia Libertăţii pentru a-şi rosti legămîntul solemn „Noi vrem să ne unim cu ţara!"

Blajul înseamnă, deopotrivă, un centru de cultură românească, îndeosebi prin vestitele aşezăminte greco-catolice — Şcolile de la Blaj, întemeiate în 1754 — cu un rol deosebit de important în procesul de formare a conştiinţei naţionale româneşti. De amîndouă aceste aspecte se ocupă articolul pe care-l reproducem mai jos, înfăţişînd rolul intelectualilor blăjeni (profesori şi elevi) în desfăşurarea revoluţiei paşoptiste şi sintetizînd o seamă de idei cuprinse în lucrarea **Şcoală şi naţiune. (Şcolile de la Blaj în epoca renaşterii naţionale)**, Cluj-Napoca, 1987.

Revoluţia de la 1848-1849 a adus la ordinea zilei problemele fundamentale, economice, sociale, culturale, religioase şi naţionale ale românilor transilvăneni: eliberarea naţională a românilor, lupta contra alipirii Transilvaniei la Ungaria, desfiinţarea iobăgiei, dezvoltarea modernă a economiei şi comerţului, europenizarea culturii în toate compartimentele etc. De-a lungul desfăşurării revoluţiei, începînd cu primele frămîntări din martie-aprilie 1848, continuînd cu organizarea Adunării naţionale de pe Cîmpia Libertăţii din Blaj (3/15 mai), unde s-a formulat de fapt programul revoluţiei (Magazin istoric, nr. 5/1990) **şi pînă la ultimele acţiuni revoluţionare din toamna anului 1849, cînd revoluţia a fost practic înfrîntă, profesorii şi elevii de la şcolile din Blaj au adus o semnificativă contribuţie intelectuală şi fizică pentru cauza poporului român. Sub influenţa directă a evenimentelor revoluţionare din Principatul Transilvaniei şi din afara graniţelor sale, şcolile greco-catolice de la Blaj au devenit, prin profesorii şi elevii lor, formaţi în spiritul instituţiilor de educaţie naţională şi prezenţi în acel moment în oraşul de la confluenţa Tîrnavelor sau răspîndiţi pe cuprinsul transilvan, chiar şi în afara hotarelor lui, propagatoare credincioase ale ideilor revoluţiei.**

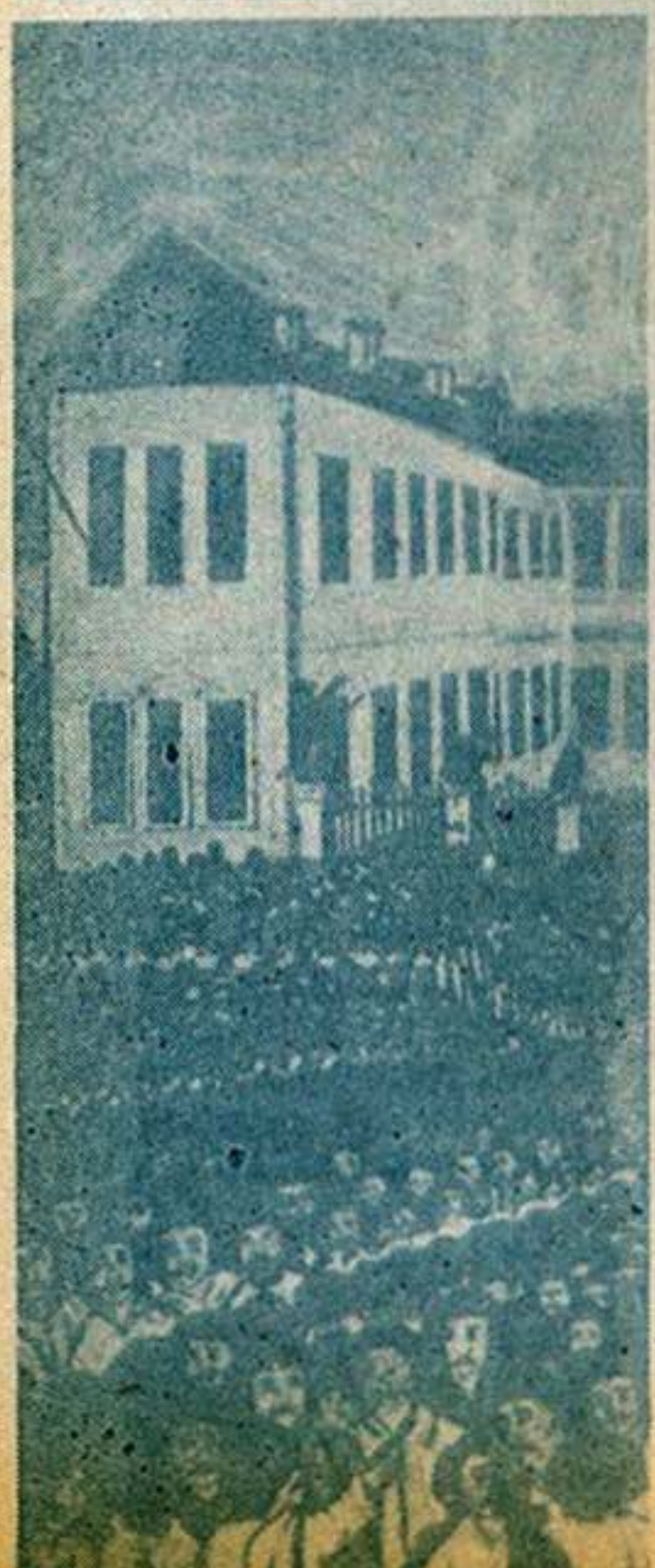

3-5 mai 1848. Elevii şi profesorii din Blaj în primele rînduri pe Cîmpia Libertăţii

Îndemnurile lui Avram Iancu

Aceste caracteristici au fost evidente încă cu prilejul primei conferinţe a intelectualităţii din Blaj. A avut loc la 25 martie 1848. Turul de orizont asupra evenimentelor revoluţionare din Transilvania şi din anumite centre europene, pe lîngă discutarea sarcinilor care reveneau poporului în astfel de momente fierbinţi, a fost continuat în du-

pă-amiaza zilei în clădirea liceului. La sugestia profesorului Aron Pumnul, la conferință au participat și elevii de la seminar și din clasele superioare ale liceului și gimnaziului. Dacă profesorii Timotei Cipariu și Vasile Rațiu au propus, în cadrul conferinței, redactarea unei petiții către împărat, respectiv către Dieta Transilvaniei, elevul Ioan Turcu a susținut, pe un ton energic, dar justificat, că drepturile poporului român trebuie pretinse. Nu trebuie adresate rugăminți pentru rezolvarea lor. S-a hotărît, în același timp, convocarea unei adunări naționale, care urma să discute viitorul națiunii române din Transilvania.

Există o legătură organică între discuțiile purtate la conferință și proclamația profesorului Simion Bărnuțiu, redactată la Sibiu în 24-25 martie 1848. Copiată în mai multe exemplare, proclamația a fost trimisă tinerimii studioase din Blaj, Cluj, Tîrgu Mureș și Brașov. La rîndul lor, elevii urmau să o copieze și să o trimită cunoștințelor lor, în locurile de unde proveneau. Dascălii, preoții și elevii urmau să o citească și să o explice poporului. Într-un cuvînt, trebuiau să o răspîndească. Păstrată doar în copii, proclamația lui Simion Bărnuțiu a atras atenția contemporanilor prin ideile directoare: ștergerea iobăgiei; recunoașterea românilor ca națiune politică de sine stătătoare; pronunțarea asupra uniunii Transilvaniei cu Ungaria trebuia discutată în cadrul unui congres național, eventual la nivelul Dietei.

La începutul lunii aprilie 1848, profesorii Blajului și cîțiva dintre canceliștii de la Tîrgu Mureș iau inițiativa organizării unei consfătuiri comune, cu scopul de a definitiva programul pentru o adunare generală a națiunii române. În final, cancelistul Avram Iancu a vizitat pe auditorii de la seminar. Le-a adresat cuvinte de îmbărbătare, îndemnîndu-i să participe la luptele care vor urma și să apere cauza națiunii române, oprimată de veacuri.

În spiritul ideilor europene

Într-o atare atmosferă revoluționară, profesorul Aron Pumnul — ce se bucura de multă încredere în fața elevilor și studenților, în general în fața intelectualității Blajului, „pentru științele sale și pentru însuflețirea națională" — a redactat (înainte de 12 aprilie) din însărcinarea profesorilor blăjeni și a canceliștilor tîrgu-mureșeni, participanți la consfătuire, o proclamație pentru popor. Se anunța convocarea unei adunări la Blaj, pentru 30 aprilie (Duminica Tomii). Copiată inițial în 42 exemplare, prin hărnicia studenților de la seminar, proclamația lui Aron Pumnul a ajuns să fie răspîndită, în final, în 400 de exemplare, pe tot cuprinsul Principatului Transilvaniei. Românii, împilați de veacuri, erau îndemnați să obțină drepturi politice și naționale, dar pe cale legală și nu prin forță, în spiritul ideilor europene ale lui Kant, Krug și Rotteck. De asemenea, se chema poporul la Blaj, pentru 30 aprilie. Urma să fie reprezentat de cîte doi oameni din fiecare localitate, ca să hotărască soarta poporului.

Era normal ca într-o asemenea atmosferă revoluționară proclamația profesorului Aron Pumnul să fi înregistrat o largă răspîndire în diverse categorii și grupări sociale românești din Transilvania. Că a suscitat un viu interes nu numai din partea populației românești, ci și din partea autorităților guberniale și a reprezentanților lor din mediul urban și rural, a fost o realitate istorică probată de mărturii documentare, corespondență, rapoarte, circulare etc., cum o denotă grăitor: scrisoarea lui Timotei Cipariu către George Barițiu (17 aprilie 1848); rapoartele directorului școlilor, Ioan Lemeni, către guberniul Transilvaniei, reprezentat de Teleki József (18 aprilie 1848); raportul lui Bánffy Miklós, comitele suprem al comitatului Alba de Jos către guvernatorul Transilvaniei; ordonanța guvernatorului (21 aprilie 1848) pentru comitele suprem al comitatului Turda referitoare la acțiunile revoluționare în care au fost implicați elevii de la școlile Blajului; raportul județului suprem administrativ al comitatului Solnocul Inferior, Móza Jozsef, către guvernatorul Transilvaniei (9 mai 1848) ș.a.

Zilele premergătoare adunării din Duminica Tomii, desfășurarea și semnificația ei politico-națională, manifestare conturată ca parte integrantă a revoluției sînt, în linii mari, cunoscute. Problematica politico-națională abordată n-a făcut decît să pregătească, sub raport ideologic, adunarea din 3/15 mai, elevii luînd parte, alături de populația satelor învecinate, cu mult entuziasm, la manifestația revoluționară din piața orașului, după cum se afirmă în raportul comisarilor (1 mai 1848), adresat aceluiași Bánffy Miklós.

Perioada cuprinsă între 30 aprilie și 14 mai 1848 s-a caracterizat printr-o potențare a activității revoluționare, manifestată de o bună parte din intelectualitatea Blajului (formată mai ales din profesorii și elevii celebrelor — de-acum — școli românești din localitate, creînd astfel un climat propice, sub raport ideologic și organizatoric, pentru Adunarea națională de pe Cîmpia Libertății (3/15 mai).

Elevi în deputație la Viena...

Și a venit și ziua mult așteptată de cei 40 000 români adunați din toate ungherele Transilvaniei pe terenul ce va primi numele de Cîmpia Libertății.

Modul în care a decurs marea adunare este bine cunoscut în istoriografie (*Magazin istoric* a publicat ample descrieri, în nr. 5/1973, 5/1978). Ceea ce vreau să subliniez este prezența și contribuția profesorilor și elevilor de la școlile din Blaj la desfășurarea ei. Mai întîi, sub aspectul participării. Unul dintre pre-

ședinții adunării a fost directorul școlilor, Ioan Lemeni; funcția de vicepreședinți au îndeplinit-o Simion Bărnuțiu și George Barițiu. Între cei zece secretari s-au remarcat Timotei Cipariu, Ioan Popasu, Dimitri Boer, Gheorghe Anghel, Ioan Bob, Ioan Brad, Pop de Lemeni ș.a. Dacă discursul lui Simion Bărnuțiu, susținut în preziua adunării, reprezenta, în esența lui, o trecere în revistă a istoriei poporului român din Transilvania pînă în ajunul revoluției, cele zece puncte ale petiției națiunii române, elaborate de liderii ei politici, întruneau de fapt calitățile unui adevărat program politic.

Participarea activă a tineretului de la Blaj, sub directa îndrumare a profesorilor, a fost surprinsă de trei izvoare contemporane: descrierea intelectualului ungur Jakab Elek; lucrarea anonimă *Zur Geschichte des ungarischen Freiheitskampfes* și relatarea revoluționarului moldovean Alecu Russo. Este semnificativ că în cele două deputății, care urmau să pornească spre Viena și Cluj cu cererea națiunii române, alcătuită din peste 30 de delegați, se includeau mulți dintre foștii elevi și profesori de la Blaj.

Evenimentele revoluționare, politice și militare care au urmat adunării de pe Cîmpia Libertății au găsit, nu o dată, în intelectualii formați de școlile din Blaj, mai concret în profesorii și elevii lor, eroii de care avea nevoie momentul istoric respectiv. Desfășurarea luptei antifeudale și naționale a națiunii române (după încorporarea samavolnică a Transilvaniei la Ungaria, ca urmare a sancționării ei de către împărat, prin „legea uniunii" din 29 mai/10 iunie 1848), evoluția ulterioară a revoluției din Transilvania, luptele din a doua jumătate a anului 1848, operațiunile militare din cursul anului 1849, apărarea teritoriului Munților Apuseni și organizarea lui ca „țară românească" înregistrează, după cum era de așteptat, și obolul profesorilor și elevilor de la școlile din Blaj.

...și în primele rînduri ale oastei lui Iancu

A treia adunare de la Blaj (3/15-13/25 septembrie 1848), care a dat glas neîncrederii națiunii române față de formele de cîrmuire ale nobilimii ungare, a avut printre protagoniști, pe lîngă Avram Iancu, pe foștii elevi ai școlilor: Simion Bărnuțiu, Axente Sever, Alexandru Papiu-Ilarian, Ioan Brad ș.a. Alături de acest eveniment politico-național, s-a impus lupta armată a românilor, înzestrarea și instruirea oștii revoluționare, operațiunile militare care au avut loc în zona Blajului, pe valea Arieșului, în Munții Apuseni, în părțile Sibiului, în regiunea Mureșului, în Țara Bîrsei, în regiunea Cîmpiei Tîrnavei, în zona Hațegului și în părțile Hunedoarei. Lupta armată a românilor, organizată în colaborare cu comandamentul armatei imperiale cu sediul la Sibiu, s-a concretizat în activitatea a 15 legiuni, a mai multor batalioane, centurii, prefecturi și tribunate. Conducătorii acestor unități militare s-au recrutat, după cum se știe, din rîndul tinerei intelectualități române din Transilvania, în marea ei majoritate formată în școlile de la Blaj (sau în alte instituții de cultură școlare): avocați, canceliști, studenți în drept și în teologie, preoți, profesori și învățători, mici meseriași: Axente Sever, Ioan Brad, Vasile Moldovan, Constantin Roman-Vivu, Constantin Secăreanu, Nicolae Solomon, Nicolae Vlăduțiu ș.a., au fost cîțiva dintre elevii școlilor de la Blaj care s-au acoperit de glorie în iureșul luptelor.

Participarea intelectualilor de la Blaj la diferite operațiuni militare, lupta cu arma în mînă desfășurată în cadrul prefecturilor și tribunatelor, atrocitățile la care au fost supuși tinerii revoluționari căzuți în captivitatea autorităților contrarevoluționare ungare, au cauzat nenumărate victime omenești, printre ei fără să omitem victimele înregistrate în rîndul populației românești pașnice. În rîndul celor peste 40 000 jertfe românești, înregistrate cu ocazia luptelor de la 1848-1849, s-au înscris mulți luptători revoluționari recrutați dintre foștii elevi de la Blaj. Protocolul seminarului diecezan înregistrează o parte din aceste jertfe, în dreptul celor care au fost odinioară auditori: Alexandru Arpadi, Ladislau Baldi, Grigore Baternai, Alexandru Țicudi, Florin Lăscudeanu, Eliseu Todoran, Vasile Simonia, Vasile Marcu.

Adeziunea și participarea unor elevi și profesori de la școlile din Blaj la diferite etape ale revoluției de la 1848-1849 au dovedit, înainte de toate, puternica lor ancorare în realitățile istorice, politice, economice, religioase, culturale și geografice ale Transilvaniei. Adeziunea, implicarea, uneori duse pînă la sacrificiul suprem, la mișcarea națională românească din 1848-1849, pot fi explicate printr-o serie de factori istorici și politici, din care nu trebuie să lipsească originea socială modestă și destul de asemănătoare, vîrsta apropiată, orizontul intelectual larg, potențat, oferit cu generozitate de școlile Blajului, spiritul de echipă, solidaritatea lor (închegate încă de pe băncile gimnaziului, liceului și seminarului) și, în general, activismul politic, cultural și național propriu generației pașoptiste.

Cînd, în timpul evenimentelor revoluționare, va vizita Transilvania, cu scopuri politice precise, Nicolae Bălcescu va fi frapat de activismul tinerei generații de intelectuali. Mai tîrziu, va nota, cu mult simț al realității istorice, evenimentele trăite: „Generalii acestei oști țărănești erau niște preoți și niște tineri abia ieșiți din școlile de teologie, filosofie și jurisprudență: ei nu puseseră pînă atunci mîna pe armă, cînd nevoia îi sili a se face generali și a cîștiga bătălii". Afirmația revoluționarului muntean a avut în vedere, indiscutabil, și pleiada de „generali" formată la Blaj. ■

Prime informaţii diplomatice americane despre Principatele române

„DE DRAGUL PĂCII, RUSIA NU VA RESTITUI NIMIC“

PAUL CERNOVODEANU

În zorii veacului trecut, paralel cu primele informaţii — parţiale şi indirecte — care încep să circule în ţările române despre tînăra republică americană, apar şi primele ştiri cu privire la Principatele române în rapoartele diplomaţilor acestei ţări. Ele se datoresc proconsulului american la Smirna şi colegului său, ministrul rezident la St. Petersburg. Doi diplomaţi americani reprezentînd ţara lor în două state care îşi disputau cu înverşunare supremaţia în zona Balcanilor şi a gurilor Dunării.

Robert Wilkinson, proconsul la Smirna din noiembrie 1803 pînă în august 1822 (a îndeplinit şi funcţia de consul general al Danemarcei pentru Levant; danez de origine, el a fost tatăl lui William Wilkinson, cunoscutul consul britanic în Principatele române, între 1814 şi 1818, cel care în 1820 a publicat la Londra interesanta şi documentata lucrare *An account of the Principalities of Walachia and Moldavia*). Aşadar, la 22 septembrie 1806, Robert Wilkinson informa Departamentul de Stat despre complicaţiile intervenite în problema orientală. Înalta Poartă, sub presiunea generalului Horace Sébastiani, reprezentantul lui Napoleon I la Istanbul, îndepărtase din domnie pe Constantin Ipsilanti şi Alexandru Moruzi, principii Ţării Româneşti şi Moldovei, fără a avea însă asentimentul Rusiei, ţară cu care Poarta încheiase un acord privind schimbarea domniilor române. Peste exact o lună, la 22 octombrie, Wilkinson revenea, subliniind că în faţa nemulţumirilor Rusiei, care ameninţase cu război, Poarta revenise şi repusese în drepturile lor pe cei doi principi. Lucrurile merseseră însă, se pare, prea departe: Rusia era aliata Angliei şi a Prusiei împotriva Franţei lui Napoleon şi, simţindu-se atinsă în interesele sale de politica autoritară dusă de Napoleon I, al cărui prestigiu la Istanbul era în continuă creştere, a declarat război Porţii. Imediat, armatele ruse au ocupat Principatele române, fapt relatat de Wilkinson în raportul înaintat Departamentului de Stat la 21 martie 1807, anunţînd totodată şi ruperea relaţiilor dintre Poartă şi Marea Britanie, aliata Rusiei.

A urmat apoi o lungă perioadă de tăcere, pînă la data de 15 septembrie 1810, cînd proconsulul american din Smirna comunica secretarului de stat Robert Smith că ruşii au ocupat Silistra şi au înfrînt un corp de oaste otoman comandat de Pehlivan paşa, lîngă Bazargic, în sudul Dobrogei. Încurajat însă de faptul că respinsese un alt atac rusesc la Rusciuk, marele vizir — stabilit la Şumla — aştepta întăriri spre a-i alunga pe ruşi peste Dunăre. În raportul său, diplomatul american preciza că sultanul mobilizase o armată de aproape 500 000 de oameni. Ştirile pe care Wilkinson le-a mai trimis lui Robert Smith şi succesorului acestuia la Departamentul de Stat, James Monroe (viitorul preşedinte al S.U.A. în perioada 3 martie 1817-3 martie 1825), la 20 octombrie şi 29 decembrie 1810, 16 martie şi 20 mai

În imagine: John Quincy Adams, ministrul american la Petersburg, viitor preşedinte al S.U.A.

1811, se refereau doar la bătăliile indecise și la zvonurile persistente de pace, tratativele urmînd a se purta la București. Wilkinson se arăta însă sceptic în privința rezultatelor, deoarece pretențiile teritoriale ale Rusiei i se păreau mai mult decît exagerate.

Despre sfîrșitul războiului și condițiile în care s-a încheiat pacea din mai 1812, cercurile guvernante americane au fost mai bine informate de către ministrul american în capitala rusă, cunoscutul om politic John Quincy Adams (11 iulie 1767-23 februarie 1848), viitor secretar de stat (1817-1825) și președinte al S.U.A. (4 martie 1825-3 martie 1829). Astfel, în raportul acestuia din 19 aprilie 1810, se sublinia că „împăratul Alexandru dorește foarte mult terminarea acestui război, dar, la încheierea păcii, consideră indispensabil să obțină întreaga suveranitate asupra provinciilor Moldova și Valahia". O asemenea pretenție exagerată nu putea fi însă admisă de Poartă; anexarea Principatelor române de către Rusia nu convenea nici Austriei, Angliei sau Franței, fiecare dintre ele atente la orice înaintare a Imperiului rus spre Constantinopol și Strîmtori. Luptele au continuat așadar cu înverșunare, rușii făcînd mari eforturi spre a-i determina pe adversari să accepte o pace fără condiții.

În mai multe rapoarte succesive (din 25 iunie, 31 iulie, 16 și 31 august, 30 septembrie, 12 octombrie și 6 noiembrie 1810), Adams relata despre suita de operații întreprinse de forțele ruse în regiunea Dobrogei, unde cuceriseră orașele Mangalia, Cavarna, Bazargik și Silistra, ca și de-a lungul Dunării, obținînd victorii la Giurgiu și Rusciuk. În urma acestor izbînzi, țarul Alexandru I considera ca indispensabilă anexarea Principatelor române, fapt subliniat de ministrul american în raportul său din 31 iulie 1810, referindu-se la aserțiunile presei din capitala Rusiei: „Valahia și Moldova, după cum puteți observa din extrasele gazetelor, sînt deja anexate la Imperiul rus". Ba chiar mai mult, Adams reproducea în anexa raportului său o notă adresată de contele Rumianțev, cancelarul țarului, către rezidentul Austriei la St. Petersburg, contele Joseph de St. Julien, la 20 iulie 1810, cu privire la intențiile țarului de a anexa cele două Principate române: „M.S. Împăratul — notifica Rumianțev —, considerînd Moldova și Valahia ca provincii ale imperiului său și care, prin urmare, vor fi administrate în conformitate cu legile imperiului său, a hotărît să suprime în aceste teritorii exercitarea drepturilor ce sînt practicate numai în Turcia. Subsemnatul cancelar al imperiului este împuternicit, de aceea, să declare generalului conte St. Julien că orice individ născut în aceste provincii nu trebuie să fie considerat altfel decît un supus rus".

Dar această pretenție a țarului n-a fost recunoscută nici de Austria, nici de Franța, iar operațiile militare ruse, deși strălucit conduse, s-au încheiat fără un rezultat decisiv, trupele fiind retrase, în toamna anului 1810, la nord de Dunăre. Totodată, contele Italinsky, fostul ambasador al țarului la Istanbul, a primit însărcinarea de a începe negocieri de pace cu Poarta. Numai că, în pofida unei noi înfrîngeri suferite la Lovcea, în 13 februarie 1811, Poarta nu se arăta dispusă să cedeze Principatele române, iar tatonările contelui Italinsky au rămas fără succes. După cum remarca Adams, în raportul său din 21 martie 1811, „îndărătnicia Divanului turc de a negocia [cu Rusia] este pusă pe seama influenței Franței, al cărei însărcinat cu afaceri [la Istanbul] se spune că i-a convins [pe demnitarii otomani] să nu consimtă la cedarea Moldovei și Valahiei, care au fost deja declarate ca fiind încorporate Imperiului rus".

Cîteva zile mai tîrziu, la 26 martie, ministrul american comunica faptul că faimosul general Kutuzov fusese numit la comanda trupelor ruse de la Dunăre. Deși acesta obținuse unele succese, din vara anului 1811, în poziția cabinetului rus au intervenit unele modificări de atitudine, fiind nevoit să se resemneze cu ideea că anexarea totală a Principatelor române era imposibilă. Astfel, în raportul său din 22 iunie 1811, Adams menționa că „este așteptată o pace cu Turcia" și că „spre a o obține, circulă zvonul că Rusia și-a propus să părăsească cele două provincii [românești] pe care le încorporase deja imperiului și să se lase ca acestea să fie guvernate de principi independenți față de ea și de Poartă". El se arăta însă sceptic în legătură cu o grabnică rezolvare a problemei: „Se spune — raporta el la 13 iulie 1811 — că proporțional cu via dorință a Rusiei de a încheia pace, turcii își ridică pretențiile pînă acolo încît în loc să cedeze [țările române] au ajuns chiar să reclame despăgubiri [bănești] pentru ei înșiși. Cert este însă că, de dragul păcii, Rusia nu va restitui nimic din ceea ce a acaparat".

Pendulînd între concesii și dorința obținerii unor noi achiziții teritoriale, diplomația țaristă nu putea totuși să neglijeze la nesfîrșit raportul de forțe de pe continent. Ea s-a văzut nevoită, în final, să accepte bunele oficii ale Marii Britanii, dornică și ea să pună capăt conflictului și să-și facă din Rusia un aliat sigur împotriva lui Napoleon I, ale cărui relații cu Alexandru I erau în continuă degradare. Anglia a speculat cu măiestrie creșterea primejdiei unui atac iminent francez împotriva Rusiei și aceasta din urmă, după complicate negocieri, a încheiat pace cu Poarta. Problema cea mai disputată în cursul negocierilor a fost aceea cu privire la soarta Principatelor române, pe care Rusia le solicita cu

(Continuare în p. 32)

„ABDICAREA SILITĂ A LUI ALEXANDRU IOAN CUZA“

AL. LAPEDATU

La 28 februarie 1941, în şedinţa publică a Academiei Române, Al. Lapedatu (1876-1954, Magazin istoric, nr. 12/1985) prezenta comunicarea 11 februarie 1866 în perspectiva istorică a trei sferturi de veac, o documentată analiză a evenimentelor care au dus la abdicarea lui Al.I. Cuza şi venirea lui Carol I pe tronul României. Analiza sa — după cum sublinia Al. Lapedatu — pornea de la documente intrate nu demult în circuitul ştiinţific şi care permiteau discutarea obiectivă a actului de la 11 februarie 1866.

Înainte de a discuta problemele referitoare la abdicare ca atare, istoricul prezintă „temeiurile ideologiei politice şi natura stării de spirit a contimporanilor“. Ideologia oamenilor politici români din epoca Unirii, arată Al. Lapedatu, cuprindea următoarele deziderate: „întemeierea, cu orice preţ şi cît mai în grabă, a României, în condiţiuni care să-i garanteze existenţa şi dezvoltarea şi să-i asigure, ce priveşte organizarea şi conducerea, stabilitatea şi continuitatea necesară. Aceasta — continuă autorul — prin unirea celor două Principate, prin completa lor autonomie în afacerile lăuntrice, prin adaptarea, ca sistem de organizare, a regimului constituţional reprezentativ şi prin aducerea la domnie a unui principe străin dintr-o casă domnitoare în Europa“.

Cît priveşte starea de spirit a generaţiei Unirii, continuă Al. Lapedatu, „ea se caracterizează printr-o încredere absolută în posibilităţile de realizare a postulatelor de care am vorbit, prin forţele vii şi creatoare ale neamului, cărora — erau convinşi — nu li se putea opune nici o piedică pe care să nu o poată înlătura. De asemenea, printr-o sinceritate deplină în principiile politice de libertate şi naţionalitate pe care le profesau şi în cadrele cărora vedeau numai posibilă întemeierea, organizarea şi dezvoltarea unui stat român de caracter modern“.

Pe calea realizării amintitelor deziderate politice, alegerea lui Cuza ca domn al Principatelor, arată Al. Lapedatu, „nu înseamnă cîtuşi de puţin că patrioţii vremii au părăsit postulatul dinastiei dintr-o casă domnitoare europeană“. De altfel, însuşi Cuza era conştient de faptul că domnia sa reprezenta doar o fază de tranziţie, pînă la consolidarea instituţiilor noului stat român unit. Politica sa de reforme, în scopul consolidării şi organizării statului, a declanşat, totodată, o puternică opoziţie din partea celor atinşi în interesele lor imediate. „Iar amestecul în luptele ce s-au dat pentru aceasta a unor mari interese, morale şi materiale, de clasă, ca şi a unor pasionante resentimente politice şi personale — subliniază Al. Lapedatu — au încordat aşa de mult raporturile dintre cele două tabere în luptă — partizani şi adversari ai reformelor, ori cel puţin ai mijloacelor prin care au fost impuse — încît rămînerea mai departe în scaun a domnului, care stătea în fruntea celor dintîi, ajunsese a fi considerată, tot mai mult, de cei din urmă,

Al.I. Cuza : „voi fi totdeauna cu ţara“

ca o adevărată primejduire a viitorului țării. De aici necesitatea pentru ei de a fi neapărat înlăturat".

Evenimentele care au precedat abdicarea lui Cuza au fost pe larg prezentate de-a lungul anilor în revista noastră, încît nu mai insistăm asupra lor (Magazin istoric, **nr. 4, 5/1978, 6, 7/1988). Să consemnăm doar că, așa cum apreciază Al. Lapedatu, în toamna anului 1865, în jurul lui Cuza rămăseseră tot mai puțini oameni care să-l sprijine, „mulți din cei ce se mai găseau în jurul domnului, din devotament personal pentru dînsul, îl părăsiră, trecînd, rînd pe rînd, pe față și, adesea, în mod demonstrativ, de partea adversarilor. Puțini mai rămaseră lîngă dînsul pînă la sfîrșit. Chiar membrii Parlamentului, aleși în toamna anului 1864, ca guvernamentali, pe baza legii electorale și Statutului adițional de la 2 mai [1864] sau numiți — în Senat — de domn, nu mai erau cu dînsul și cu guvernul său".**

Dar să-l urmărim în continuare pe Al. Lapedatu, cu precizarea că — dată fiind lungimea textului și referirea lui la evenimente bine cunoscute — reproducem doar partea de început și cea finală a comunicării sale, publicată în 1941 în tomul XXIII, al celei de-a treia serii de Memorii ale secțiunii istorice din cadrul Analelor Academiei Române. **Textul este transcris conform normelor ortografice actuale, păstrînd unele particularități stilistice ale autorului. Titlul și subtitlurile ne aparțin.**

Ioan LĂCUSTĂ

Cuza Vodă nu se lega de domnie

S-au împlinit șaptezeci și cinci de ani de la abdicarea silită a lui Alexandru Ioan Cuza. Evenimentul acesta, de capitală importanță pentru intreaga evoluție istorică a României, atunci abia întemeiată, a fost privit și judecat, multă vreme, în special din partea contimporanilor, în chipuri deosebite. Unii — prieteni și aderenți ai fostului domnitor — l-au prezentat ca un act de trădare față de acesta și de interesele țării. Alții — adversari politici sau personali ai săi — ca un act politic menit să asigure dezvoltarea, pe căi normale, a vieții constituționale și dinastice a noului stat român.

Abia A.D. Xenopol, în *Istoria domniei lui Cuza Vodă* (1903), a pus chestiunea în adevărata ei lumină. Căci, deși apologet al lui Cuza Vodă, ilustrul nostru istoric a păstrat, totuși, în scrierea sa, obiectivitatea necesară — caracteristică de altfel spiritului său științific — pentru ca cetitorii să-și poată face o idee justă despre natura actului de demitere din domnie a lui Alexandru Ioan I.

În vremea din urmă, după scoaterea la iveală a corespondenței politice a fostului domnitor al Unirii și după deschiderea marilor arhive europene de la Viena și Paris și pentru epoca aceasta, prohibită mai înainte cercetătorilor, au apărut expuneri noua ale acestui eveniment, făcute în cel mai larg spirit de imparțialitate istorică. Mă refer la cartea d-lui Paul Henry, *L'abdication du prince Cuza et l'avènement de la dynastie de Hohenzollern au trône de Roumanie* (1930), în care autorul ne dă, pe baza unui foarte întins și prețios material documentar scos din menționatele arhive, cea mai substanțială și pătrunzătoare prezentare a cauzelor și împrejurărilor ce au dus la abdicarea întîiului domnitor al Principatelor Unite.

Dacă, deci, totuși am anunțat această comunicare, nu este pentru a mai aduce ceva nou, ca informație, ori ceva mai mult, ca obiectivitate, ci pentru a insista asupra unor laturi ale chestiunii, care, privite în perspectiva istorică a trei sferturi de veac, apar, azi, *sub alt aspect și în alt înțeles*, decît acele în care au fost privite și judecate pînă acum...

Un depozit sacru

Fără un guvern care să-l poată susține și un parlament pe care să se poată sprijini și cu o țară în mare lipsă și plină de nemulțumire, poziția domnului deveni foarte precară, nu numai înlăuntru, ci și în afară. În adevăr aci, în străinătate, chestiunea voluntarilor poloni trecerea armelor sîrbești prin România și secularizarea averilor mănăstirești slăbira mult, încă de atunci, din 1863 cînd se petrecură aceste evenimente, încrederea Puterilor garante în Cuza Vodă, fiecare din aceste Puteri privind și judecînd politica domnului român în aceste chestiuni prin prisma intereselor și scopurilor ce avea și urmărea în problema orientală.

Cînd apoi la cauzele acestea se adăugă lovitura de stat cu legea rurală și înlocuirea Convenției prin noul Statut adițional, neîncrederea aceasta spori și mai mult. Cu deosebire în Anglia, Cuza Vodă era privit și judecat foarte aspru. Căci nicicînd nu se vor mai fi rostit, la adresa unui suveran, cuvinte mai grele ca acele cu care membrii guvernului britanic, în frunte cu primul-ministru, Lord Palmerston, calificau înaintea lui Ioan Alecsandri, pe domnul român. Și nicicînd nu se vor fi colportat atîtea lucruri calomnioase și defăimătoare pentru un monarh ca acele care se colportau la adresa lui Cuza Vodă prin cancelariile politice europene de atunci.

E drept că fostul agent al țării noastre pe lîngă guvernele din Paris și Londra își apără domnul cu o demnitate

și fermitate care fac cea mai mare onoare vechii noastre diplomații. Dar el nu putu schimba nimic din ostilitățile și dușmăniile îndreptate împotriva lui. De aceea, cînd mișcarea revoluționară de la 3/15 august 1865 se produse, alarmînd Curtea suzerană și Puterile garante, situația lui Cuza fu considerată irremediabil pierdută. Toate Puterile erau de una și aceeași părere, că nu mai e posibil să se mențină în scaun.

În această gravă situație, ideea abdicării puse din nou stăpînire pe cugetul domnitorului. La 1 octomvrie 1865, Cuza Vodă adresa împăratului Napoleon o lungă scrisoare, în care, după ce arată opera ce înfăptuise în timpul domniei și greutățile grămădite din toate părțile în calea acestei domnii, declară că e gata a coborî treptele tronului, spre a face loc altuia mai energic, dacă marele său protector ar crede-o util pentru țară. Scrisoarea aceasta nu ajunse în mîinile împăratului decît mai tîrziu. Totuși ea fu cunoscută atît în țară, cît și în afară, domnul însuși fiind acel ce ținuse a divulga și răspîndi cuprinsul ei.

De altfel Cuza Vodă își manifestase, cînd sincer, cînd calculat, intențiunea de abdicare de-a lungul întregii sale domnii. Și anume. La început ca o obligațiune morală și națională față de țară și de propria-i conștiință patriotică. În anii silințelor pentru dobîndirea unirii depline și definitive, ca urmare a descurajării ce adesea-l stăpînea față de rezultatele, prea mult întîrziate, ale acestor silințe. În timpul luptelor pentru impunerea marilor reforme sociale și politice, ca amenințare împotriva Curții suzerane și a Puterilor care se opuneau acestor reforme. În sfîrșit, după lovitura de stat și, mai ales, după mișcarea revoluționară de la 3/15 august, în ultima fază a domniei, ca consecință a deprimării în care-l adusese campania înverșunată împotriva sa și starea deplorabilă a țării, sub toate raporturile, dar mai ales sub cel financiar.

Locotenența domnească și guvernul provizoriu din primăvara lui 1866

Căci, în afară de scrisoarea amintită către Napoleon, de la 1 octomvrie, el anunță public — urbi et orbi — hotărîrea de a abdica prin mesajul de deschidere a Parlamentului, la începutul lui decemvrie 1865:

„Fiți convinși — zicea el în acest mesaj — că eu nu aș vrea o putere care nu s-ar întemeia decît pe forță. Fie în capul țării, fie alături cu dv., eu voi fi totdeauna cu țara și pentru țară, fără altă țintă decît voința națională și marile interese ale României. Eu voiesc să fie bine știut că niciodată persoana mea nu va fi o împiedicare la orice eveniment care ar permite de a consolida edificiul politic la a cărui așezare am fost fericit a contribui. În Alexandru Ion I, domn al României, românii vor găsi totdeauna pe colonelul Cuza, care a proclamat în Adunarea ad-hoc și în Camera electivă a Moldovei marile principii ale regenerației României și care, fiind domn al Moldovei, declară oficialmente Înaltelor Puteri garante, cînd primea și coroana Valahiei, că el primește această îndoită alegere ca expresia neîndoielnică și statornică a voinței naționale pentru unire, — însă numai ca un depozit sacru".

În conformitate cu dorința națiunii

Cum se vede, Cuza Vodă nu se lega de domnie. Aceasta o știau bine toți cei ce-l apropiau. O aflase și țara din propria-i mărturisire. Iar declarațiile făcute consulilor într-o audiență comună ce avură la dînsul nu lăsau nici o îndoială asupra acestei intențiuni a sale. Numai un prinț străin, le spunea el, mai poate salva situația. Și insista așa de stăruitor asupra acestui lucru, că guvernele Puterilor garante își făcură convingerea, după rapoartele reprezentanților lor la București, că domnul ar urmări să aducă el însuși în locu-i un principe străin, proclamînd în același timp și independența țării, de unde și alarma lor, cum vom vedea îndată, că

prin un asemenea act vor fi puse înaintea unor nouă și grave complicații politice.

Față de toate acestea, e greu, desigur, să se conteste sinceritatea atitudinii lui Cuza Vodă în chestiunea principelui străin, mai ales dacă ținem seama și de starea de depresiune morală și oboseală fizică în care se afla și dacă mai știm, din aceleași rapoarte consulare, că el considera misiunea sa, ca domn al Principatelor Unite, încheiată.

Principele străin — după dînsul — era absolut necesar pentru dezvoltarea mai departe a României. Căci tot ceea ce acesta nu ar fi putut săvîrși sau ar fi săvîrșit numai cu mari dificultăți, săvîrșise Cuza Vodă: unirea deplină și definitivă, secularizarea averilor mănăstirești, împroprietărirea clăcașilor și dreptul recunoscut al țării de a-și conduce în deplină suveranitate viața sa internă.

Evident, în această din urmă atitudine a domnului român, nu poate fi vorba nici de calcul, nici de ipocrizie, de care nu era capabil de altfel, ci numai de dorința și voința de a-și încheia domnia, așa cum o spusese imediat după alegere, adică întorcîndu-se în viața privată, fără a considera aceasta ca un sacrificiu, dacă soarta românilor ar fi hotărîtă în conformitate cu dorința exprimată de națiunea întreagă.

Dar, dacă e așa, naște, în chip firesc, întrebarea: la ce mai era atunci nevoie de o acțiune conspirativă pentru a-l înlătura și de ce nu s-a așteptat ca abdicarea să se producă benevol — de la sine?

Dl. Paul Henry găsește explicațiunea în teama conjuraților că, lăsîndu-l să abdice de bună voie, Cuza Vodă ar fi plecat cu o popularitate ce i-ar fi creat o aureolă, care, dacă nu le-ar fi putut zădărnici planurile mai apropiate, le-ar fi putut, în schimb, încurca aceste planuri, mai încolo, după cîtva timp de exil benevol. Era deci de cel mai mare interes pentru conjurați — scrie dl. Henry — să-l silească să abdice cînd le convenea lor. Căci numai în acest fel puteau să rămînă deplin stăpîni pe situație.

Se prea poate ca și aceste considerațiuni să fi influențat pe conspiratori a pune la cale acțiunea pentru abdicarea silită a lui Cuza Vodă. Cred însă că altceva — mult mai serios — a trebuit să-i preocupe, să-i îngrijoreze și să-i determine la această acțiune — haosul și primejdia în care ar fi ajuns țara, dacă el ar fi plecat de la sine.

În adevăr, buni cunoscători ai situației politice din țară și din străinătate, conjurații își dădeau seama că a lăsa pe seama domnitorului deschiderea și aranjarea succesiunii, cu oameni ce-i avea în juru-i, în guvern și camarilă, incapabili de a învinge dificultățile ce s-ar fi ivit și a rezolva criza ce s-ar fi produs, însemna nu numai a compromite chestiunea principelui străin, dar și a expune țara la o eventuală ocupațiune.

În misiune la Paris

De aceea, ca oameni de acțiune, încercați și verificați prin participarea lor hotărîtoare la atîtea evenimente politice de la 1848 înainte și conștienți că, prin încrederea de care se bucurau în fața neamului, sînt singurii ce pot stăpîni situația și hotărî succesiunea domnului în conformitate cu dorințele națiunii, socotiră de datoria lor patriotică să ia acțiunea în mînă, s-o pregătească și organizeze sistematic și temeinic, s-o conducă și rezolve cu chibzuință și energie.

Afară de aceasta, conjurații mai înțeleseră că e de cea mai mare importanță să grăbească acțiunea, spre a nu da pas uneltitorilor dinlăuntru și din afară să le saboteze planurile și să le încurce socotelile. Grijă justificată atît prin atitudinea oamenilor din jurul lui Cuza Vodă, cît și prin cea a reprezentanților Puterilor. Cei dintîi, ca unii ce aveau interes ca domnul să rămînă mai departe în scaun, pentru profitul lor. Cei din urmă, ca unii ce primiseră ordin expres de la guvernele lor să împiedice, pe cît se putea, abdicarea.

Căci, între timp, atît Curtea suzerană, cît și Puterile garante schimbaseră atitudinea față de Cuza Vodă. De unde, după mișcarea revoluționară de la 3/15 august, îl părăsiseră, cum am văzut, cu toate, considerîndu-l iremediabil pierdut, acum, deodată, în chip neașteptat, reveniră, hotărînd să-l susțină mai departe în domnie. Cauza: teama că abdicarea, de bună voie sau silită, a domnului român ar putea produce complicațiuni în Orient și pune pe tapet chestiunea principelui străin la tronul României, asupra căreia ele, Puterile, nu erau de acord.

Ori, dat fiind natura uneori șovăitoare și schimbătoare a lui Cuza Vodă, nu era exclus ca acțiunile acestea să-l influențeze. Trebuia deci lucrat fără amînare, ceea ce se și făcu, cu toate că temerea conjuraților nu fu confirmată de cele ce urmară. Căci nici camarila cu insistențele sale și nici consulii cu exortațiunile lor nu putură determina pe Cuza Vodă să se abată de la intențiunea sa.

Lucrul era, de altfel, de prisos. Orice sfaturi de îndreptare și orice încercări de salvare se dovediră zadarnice. Inevitabilul avea să se producă. Din acest punct de vedere sînt în profundă eroare cei ce cred că s-ar fi mai putut menține domnia lui Cuza Vodă ori că s-ar fi putut măcar prelungi. Scadența era fatală. O vedea și simțea mai bine decît oricine domnul însuși.

Bine informați de cele ce se petrec în jurul lui, conjurații socotiră sosit momentul să intre în acțiune. Ion. C. Brătianu plecă la Paris, să încerce o schimbare în atitudinea împăratului Napoleon și a cercurilor hotărîtoare de acolo, pentru restabilirea situației anterioare loviturii de stat de la 2 mai 1864 și pentru a se înlesni României aducerea unui principe străin la domnie.

Misiunea aceasta a lui I. C.

Brătianu nu era ușoară; pentru că Puterile dăduseră ordin, cum am văzut, agenților lor din București să susțină pe Cuza Vodă. Nu putea fi vorba deci de a le întoarce de la această hotărîre, ci, cel mult, de a obține de la ele promisiunea că, puse în fața unui fapt împlinit, vor accepta noua situațiune, ceea ce pare că și izbuti. Căci numai așa ne explicăm comunicarea pe care o trimise de la Paris prietenilor săi din țară că, deși Puterile susțin pe Cuza, dacă el va fi înlăturat prin o acțiune politică internă, nu vor interveni.

Dar nici la București, aceștia, conjurații, nu stătură în nelucrare. În cea mai mare taină, ei alcătuiră în acest timp întregul plan de acțiune pînă în cele mai mici amănunte. Nimic, dar absolut nimic, nu rămase la voia întîmplării, necalculat și neprevăzut. Totul fusese întocmit și stabilit. Rolurile împărțite pînă la cel din urmă participant. Domnul trebuia silit să abdice conform angajamentului, o Locotenență domnească să preia conducerea statului, un guvern provizoriu să se constituie, iar Parlamentul lui Cuza Vodă, ales de guvernul de la 2 mai 1864 al lui M. Kogălniceanu și numit — Senatul — de domnitorul însuși, convocat să aleagă, în aceeași zi încă, un principe străin.

Fără nici un incident

Se stabiliră persoanele ce aveau să compună Locotenența domnească și să constituie guvernul provizoriu, cum și acelea ce aveau să îndeplinească vreun rol cît de neînsemnat în acțiunea conspirativă. Iar cînd totul fu gata și cînd I. C. Brătianu înștiința de la Paris că se poate intra în acțiune, complotiștii cîștigară de partea lor pe ofițerii batalionului de vînători, în care Cuza Vodă avea mai mare încredere. În noaptea cînd acest batalion era de gardă la palatul domnesc (11 februarie), ei pătrunseră în camera de dormit a domnului și-i prezentară actul de abdicare, pe care acesta îl subscrise fără protestare. Fu apoi îmbrăcat și condus într-o locuință tainică.

A doua zi de dimineață Capitala, în frunte cu autoritățile uluite, luă cunoștință, din proclamația Locotenenței domnești, de cele întîmplate. Totul se petrecuse absolut fără nici un incident. Liniștea și ordinea nu fură cîtuși de puțin turburate. Se lucrase așa de secret, de prudent și de energic, că nici cei mai de aproape ai domnului, amici și autorități, nu știură și nu bănuiră nimic. În după-amiaza aceleiași zile, Camera și Senatul, întrunite în ședință comună, procedară la alegerea noului domn. Fu ales, cu unanimitate, contele Filip de Flandra al Belgiei, sub numele de Filip I.

O zi în urmă, fostul domn, mutat în palatul de la Cotroceni, unde îl putură vedea agenții diplomatici ai Franței și Austriei, fu lăsat să plece la cererea și dorința sa, peste graniță, în străinătate. El declară atît agenților consulari de care fu vorba, cît și într-o scrisoare ce adresă lui Nic. Golescu, că abdică de bună voie, pentru a înlesni țării alegerea unui principe străin după dorința Divanurilor ad-hoc.

„D-ta știi — zicea Cuza Vodă în această scrisoare — că principiul proclamat de Corpurile Statului a fost și este țelul meu. Căci numai un principe străin, după a mea părere, poate închezășui viitorul României. Socot de prisos a mai adăugi că, precum ca prinț domnitor al României, am lucrat pururea pentru a realiza această dorință, asemenea și ca prinț român nu voi conteni un minut de a face tot ce va atîrna de mine pentru aceasta".

Acestea sînt, domnilor colegi, cauzele și împrejurările, care au dus la abdicarea silită a lui Alexandru Ioan I. După cum ați putut observa, în înfățișarea lor, am lăsat la o parte toate acele lucruri mărunte și secundare, de mult perimate ce privește importanța ce li se atribuia cîndva, voit și interesat, pentru a da chestiunii de care ne-am ocupat alt aspect și alt înțeles decît acela pe care l-a avut și-l are.

Căci în acțiunile politice, mai mult poate decît în oricare altă lucrare omenească, pe lîngă năzuințe ideale și scopuri reale, se amestecă, într-o foarte mare măsură, interese trecătoare și pasiuni personale. Cu scurgerea vremii însă, aceste din urmă se adumbresc și uită, se pierd și dispar, rămînînd numai rezultatele concrete și durabile ale celor dintîi.

O zi pentru destinul istoric

În adevăr, ce mai valorează, bunăoară, astăzi, acuzațiunile penibile și criticele pătimașe, pe care unii contimporani le aduceau și faceau lui Cuza Vodă pe tema așa ziselor scăderi de ordin moral și temperamental al domnului unirii, cum și toată acea odioasă campanie de defăimare a lui, față de marea operă istorică, prin care viața deosebită a celor două Principate dunărene s-a transformat și organizat, pe temeiul unor epocale înfăptuiri și legiuiri, în viața unitară a României de mai apoi?

Și ce mai valorează, pe de altă parte, neîncrederea și temerea, dușmănia și înverșunarea cu care a fost întîmpinată și combătută, de alți contimporani, acțiunea pentru stabilirea unui regim politic, liberal și democrat, a „utopiștilor" și „revoluționarilor", a „socialiștilor" și „comuniștilor", cum erau priviți și numiți cei ce reprezentau, în viața publică românească de pe la jumătatea secolului trecut, ideile de progres prin libertate și democrație, față de opera lor politică pozitivă și constructivă — de ceă mai mare însemnătate pentru așezarea temeinică și dezvoltarea norocită a aceleiași Românii?

Vremea le-a diminuat și atenuat tot mai mult, pe

unele ca și pe altele, pînă ce au ajuns să se piardă și să dispară din perspectiva în care ne este dat să putem privi opera înaintașilor pe linia luminoasă a ceea ce a fost interes superior și permanent în viața noastră națională și pe care linie numai se pot situa și judeca, în adevăratul lor sens și aspect, înfățișare și valoare, evenimentele și personalitățile determinante ale trecutului, — perspectivă din care am căutat să prezint și eu acțiunea și oamenii de la *11 februarie 1866*.

Încheind, mai rămîne, domnilor colegi, o întrebare: cum poate și trebuie calificată, istoricește, acțiunea aceasta?

O revoluție, desigur, nu, decît doar în înțelesul în care se vorbește azi de revoluții pașnice. Atunci? Un act de autoritate, cum, cu drept cuvînt, a fost ea calificată, bine chibzuit, bine executat și la timp venit — pentru a reașeza viața constituțională a statului pe ogașul ei firesc și normal, pentru a realiza, pe altă cale decît cea închipuită la începutul anului 1859, acordul intervenit atunci între domn și țară asupra instituirii principelui străin și pentru a pune, în această privință, Curtea suzerană și Puterile garante în fața unui fapt împlinit.

Negreșit, data aceasta de 11 februarie 1866, sortită să rămînă memorabilă în analele istoriei contimporane a românilor, departe de a fi fost cea mai frumoasă zi a domniei lui Cuza Vodă, cum și-o închipuia, cu șapte ani mai înainte, în Adunarea electivă a Moldovei, M. Kogălniceanu, a fost o zi gravă, foarte gravă pentru dînsul. Dar, în același timp, și o zi bună, norocoasă pentru destinul istoric al neamului. Căci, fără cea mai mică atingere și turburare, în desăvîrșită liniște și ordine, s-a rezolvat, potrivit dorinței și voinței naționale, problema așezării dinastiei străine pe tronul României.

Iar aceasta — datorită aceluiași înalt simț politic și aceleiași mari griji patriotice, atît a domnului depus cît și a adversarilor săi. Căci pe cînd aceștia din urmă lucrau pentru ducerea la bun sfîrșit a întreprinderii pentru care-și luaseră întreaga răspundere față de națiune, cel dintîi nu le făcu nici o dificultate, deoarece Cuza Vodă nu duse cu sine în exil nici sentimente de răzbunare și nici ambiții de nouă domnie.

În adevăr, deși țărănimea întreagă îl idolatriza și în clasa conducătoare avea încă destui partizani devotați, gata oricînd a întreprinde o mișcare în favoarea sa, deși, în străinătate, primise îndemnuri foarte serioase de a-și revendica tronul, cu sprijinul unei mari Puteri străine și deși primii ani de domnie ai principelui Carol, așa de turburați și instabili, ar fi fost priincioși unei astfel de întreprinderi, — totuși el refuză categoric să se facă instrumentul altcuiva decît al propriei sale conștiințe patriotice.

Așa se comportă față de patria sa primul domnitor al României, care, la plecare, nu uitase să restituie tezaurului public partea din lista civilă ce nu i se mai cuvenea și care, întors în viața privată, a trăit în tot timpul exilului, pînă la sfîrșitul zilelor sale, în cea mai demnă rezervă, neavînd în vedere și neurmărind decît interesele neamului peste care domnise în una din cele mai însemnate epoci ale istoriei noastre.

La rîndul lor, adversarii săi de atunci au știut conduce țara, timp de trei luni, cît le-au fost dat să răspundă singuri de soarta ei, cu atîta pricepere, energie și patriotism, încît să-i asigure — în împrejurări și condițiuni extrem de dificile — îndeplinirea ultimului postulat al ființei sale politice, dinastia străină, iar națiunea să le rămînă și lor recunoscătoare și să-i așeze, în frunte cu Ion C. Brătianu, între cei mai buni și vrednici slujitori ai Patriei. ■

LUNA MAI ÎN ISTORIA ROMÂNEASCĂ

(Urmare din p. 7)

Sînt doar cîteva — principalele, le-am socotit noi — dintre momentele istorice petrecute de-a lungul anilor în luna mai în istoria țării. Puteau fi, desigur, mult mai numeroase. Puteam include, între ele, bătălii precum aceea de la Rovine (17 mai 1395), momente culturale, precum apariția celui dintîi cod de legi tipărit în limba română, *Carte românească de învățătură* (4 mai 1646), evenimente cu adînci rezonanțe în lupta pentru afirmare națională (prezentarea *Memorandumului*, 28 mai 1892) sau contribuția de jertfe materiale și de sînge a României pe frontul luptei împotriva hitlerismului, încheiat — se știe — la 9 mai 1945, iar pentru ostașii români la 12 mai 1945. Și desigur, în viitor, alte și alte date se pot așeza în hronicul lunii mai, în rîndul evenimentelor marcante ale istoriei. Unul dintre ele poate fi, în perspectiva așezării depline și definitive a vieții noastre pe temeiuri democratice, primul scrutin electoral cu adevărat liber din istoria românească a ultimelor cinci decenii de la 20 mai 1990.

Mai este, totodată, luna unei importante sărbători a calendarului creștin — repus, în sfîrșit, în drepturile sale — ziua Sfinților împărați Constantin și Elena, de al căror nume este legată oficializarea cultului creștin în Imperiul roman. Prilej de a adresa tuturor care poartă acest nume (și tuturor cititorilor revistei) caldele noastre urări de mulți ani.

27 mai 1600, 3-5 mai 1848, 16 mai 1812, 9 și 10 mai 1877, 4 mai 1891, 1 mai 1890 — file din calendarul istoric al lunii mai, file din trecutul patriei... ■

Gheorghe DAVID

Pentru arhiepiscopul catolic de București, Raymund Netzhammer (vezi biografia acestuia în Magazin istoric, nr. 2/1988), evocarea regelui Carol I al României a constituit ocazia unei sinteze biografice de mare profunzime spirituală, expresia confruntării ideale a prelatului cu prietenul, a capului Bisericii cu capul Țării, a literatului sensibil cu ostașul pragmatic, a sacerdotului de fină diplomație cu cavalerul cuvîntului. Textul a fost construit în structură numerică, iar conținutul gîndit și cîntărit cu responsabilitatea judecății supreme, cu numitorul comun al aceleiași culturi germanice în mediul căreia amîndoi se formaseră în tinerețe.

Prima dintre cele patru părți ale evocării a fost publicată în numărul 1 al Revistei catolice pe anul 1915, la cîteva luni după moartea regelui, sub titlul Ore de conversație cu regele Carol. Alte două părți au apărut în numerele 2 și 4 ale aceleiași reviste, cu titlul modificat: De vorbă cu regele Carol, mai apropiat de titlul original al manuscrisului păstrat în Arhiva Abației Benedictine „Sfînta Maria" din Einsiedeln (Elveția), Fond Netzhammer — Im Gespräch mit König Karl I von Rumänien (100 pagini). A patra parte a evocării a rămas în manuscris, nepublicată. În raport cu celelalte trei, aceasta este însă cea mai consistentă ca informație de istorie politică și este alcătuită din următoarele capitole: 18. Domnitorul țării; 19. Politica externă; 20. Căpitanul; 21. Prețul păcii; 22. Albanezii; 23. În ajunul vizitei țarului; 24. Ultime raze.

Manuscrisul întreg al traducerii în limba română a textului nepublicat (41 pagini) este datat „București, 8 noiembrie 1915" și poartă autograful monseniorului Netzhammer: „No. 5257a Übersetzt von Prof. M. Schroff. Der 1. Teil in rumänischer Übersetzung in der Revista catolică", respectiv: tradus de prof. M. Schroff. Prima parte a traducerii în română, în Revista catolică.

Capitolul 24 — Ultime raze — îl preluăm aproape în întregime, sub prezentul titlu ce

CAROL I: „AȘ FI VOIT SĂ NU APUC ACEST RĂZBOI"

RAYMUND NETZHAMMER

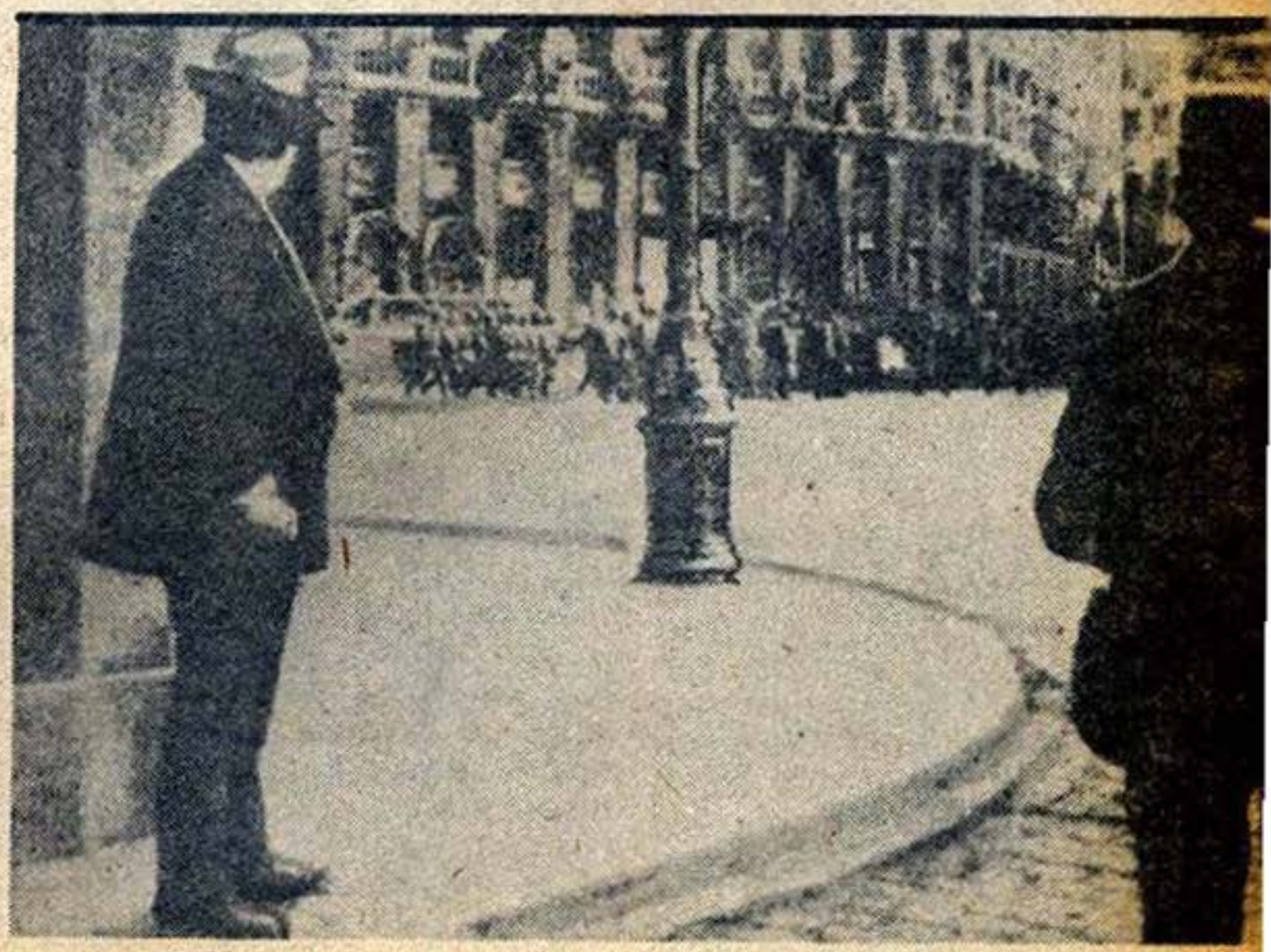

August 1914: trupe germane invadează Belgia, încălcîndu-i neutralitatea; la 20 august germanii ocupă orașul Bruxelles

redă forța de sentință testamentară a regelui, așa cum o formulase el la Sinaia, la cea din urmă „oră de conversație". El redă totodată, prin pana confidentului, tensiunea dramatică produsă de Consiliul de Coroană desfășurat cu numai cîteva zile în urmă (vezi Magazin istoric, nr. 1/1976 și 12/1983) — de unde și marea valoare documentară a textului: este unul din puținele izvoare privind sfîrșitul domniei lui Carol I, cînd, în problema atitudinii României față de primul război mondial, regele s-a văzut în opoziție directă cu majoritatea zdrobitoare a sfetnicilor săi, cu aspirația fundamentală a cetățenilor țării pe care o guverna. Și nu fără semnificație ni se pare tăria sa de caracter, încercînd să iasă cu demnitate din scena politică: „Aș fi voit să nu apuc acest război". Se pare că ruga i-a fost ascultată, istoria făcînd loc succesorului său la dorita operă de reintregire a țării.

Evenimentele etapei finale a domniei lui Carol I le-am evidențiat și în lucrarea noastră Le Saint-Siège et la Roumanie moderne. 1866-1914, Editura Universității Pontificale Gregoriana, Roma, 1989, pp. 183-193, 808-973 și le vom prezenta mai pe larg în memoriile arhiepiscopului Raymund Netzhammer — Als Erzbischof in Rumänien (Odinioară arhiepiscop în România), vol. III, în curs de apariție.

Amintind cititorilor că ne aflăm în fața unei traduceri de epocă, de unde și caracterul ușor arhaic al limbii folosite, precizăm că, pentru fluența lecturii, am operat în mod tacit unele mici modernizări; completările noastre în text au fost marcate prin paranteze drepte, iar întreruperile prin trei puncte.

Ion DUMITRIU-SNAGOV

Tocmai în acea zi de 14 septembrie [1914] castelul Peleș mi-a făcut o impresiune adîncă. Dar de astă dată n-a deșteptat în mine sunete vesele, ci mai mult posomorîte. Toamna apucase deja cu mîna sa rece frunzișul de fag, atingînd și florile din grădină și din poiana. Uriașe fîșii de ceață de pe munții întunecoși erau semnele stăpînirii sale apropiate. Melancolia naturii influența și gîndurile mele și simțirea mea. O dispoziție deprimantă mă încerca cînd urcam scările acoperite de covoare ale mărețului castel. Și nici nu se putea altfel. Războiul lumii se dezlănțuise prin primele ciocniri îngrozitoare pe diferitele fronturi, marele și nobilul papă al păcii Pius X se coborîse în mormînt cu inima îndurerată, despre starea de sănătate a regelui Carol nu erau știri bune în ziare, situația internă a țării nu era îmbucurătoare și tocmai se abătuse asupra Coroanei un potop de atacuri din partea unui anumit partid.

Toate acestea îmi apăsau sufletul cînd pășii înaintea regelui, care mă primi binevoitor și amabil ca întotdeauna. Am predat Maiestății Sale o scrisoare cu mari peceți din partea Scaunului Apostolic. Primind-o, regele zise: „O fi probabil notificarea noului papă". Era însă abia înștiințarea oficială a morții lui Pius X. Deoarece guvernul italian, curînd după izbucnirea războiului, îndreptase poșta destinată României via Brindisi pe calea maritimă, scrisoarea suferise o întîrziere de peste două săptămîni față de mai înainte. Cu îngrijire, regele deschise scrisoarea fără plic, închisă după vechiul obicei. Se uită întîi la iscălitură. „Scrisoarea e semnată de cardinalul Serafin Vanutelli", îmi zise și eu adăugai ca explicație: „Decanul Sfîntului Colegiu"...

Cu cuvintele regelui: „Numai de ar reuși papa să ne aducă pacea", ajunserăm deja la chestiunea războiului, și, cu exclamația următoare: „Vai sărmana Belgie și sărmanul meu nepot, regele!", discuția trecu îndată la frontul belgian și la chestiunea călcării neutralității [Belgiei]. Prima mea impresiune fu că regele va lua apărarea Belgiei în mod energic, dar se mărgini numai a expune ce ar fi făcut el în locul nepotului său și ce sfaturi i-ar fi dat după intrarea germanilor, executată ca din senin. Îi venea greu să creadă că a existat un tratat secret, care ar fi permis unei alte mari puteri trecerea trupelor sale prin teritoriul belgian, dar nu tăgăduia că există aparența unei astfel de învoieli. Apoi vorbi despre belgieni și mai ales despre damele din Bruxelles, așa cum i-au fost descrise și lui de mai multe ori de către sora sa. Față de imensa nenorocire care dăduse peste Belgia — și pe atunci Anvers nu căzuse încă și Flandra nu fusese încă cucerită — regele era mulțumit că sora sa decedase mai înainte, „căci altfel, adăugă cu un suspin înăbușit, ar fi murit acum de durere".

Regele era foarte indignat de presa europeană, din ale cărei știri numai a patra parte ar corespunde adevărului. Avea încredere în știrile oficiale ale Marelui cartier german. Caracteriză ca înspăimîntătoare venalitatea presei; chiar și gazete foarte onorabile ar fi intrat în serviciul plătit al unor puteri străine. Și nici nu s-ar putea lupta în contra acestui fenomen, căci s-ar plăti sume fabuloase. Pentru România ar rezulta de aci o influențare nesănătoasă și neexactă a opiniei publice. O atîtare ca cea pornită acum în țară n-ar putea produce roade bune. Reproșurile împotriva unei părți din presa bucureșteană erau cu atît mai ușor de înțeles, cu cît tocmai în acele zile persoana regelui fusese din nou tîrîtă în discuție publică; unii au avut chiar îndrăzneala să discute în mod public chestiunea abdicării — și meritosul monarh mai avea atunci doar doi ani pînă la jubileul de 50 ani de domnie! Prin astfel de amenințări voiau să-l silească să apuce o cale pe care n-a voit să meargă și nici nu putea să meargă. Nu voia în nici un chip să tragă sabia în

contra unor vechi aliați și prieteni, cu atît mai puțin să le cadă în spate.

Cu cuvintele: „Trăim vremuri grele", regele se ridică, continuînd apoi, încă cîtva timp, conversația în picioare. Nu arăta a fi amărît, însă cu greu putea ascunde o anumită deprimare sufletească. Era o adevărată dispoziție sufletească de toamnă, care plutea în aerul biroului regal; într-alte vremuri am fi putut-o privi ca un simplu rezultat al adevăratei toamne care, cu tot coloritul său firav și spălăcit, putea să intre în mod liber pe fereastra deschisă în frumoasa încăpere. Pădurea apropiată privea cu drag înăuntru și, de mai departe, de jos, printre întunecatele vîrfuri de brad, ne salutau cupolele și turnurile aurite ale mănăstirii Sinaia. Un tablou retras de lume cum nu și-l poate închipui cineva mai simplu și cu un efect mai puternic prin compunerea lui.

De astă dată regele nu mă mai concedie înainte de a lua masa, ci aveam marea onoare de a merge alături de el pînă la salonul de primire, trecînd prin coridoarele bogat ornamentate cu comorile lor de artă, dulapuri și vase, sipete, busturi și scaune... Abia intrarăm în salon și regina se și îndreptă spre mine. Am salutat-o respectuos. „Probabil că n-ați fost anul acesta în Einsiedeln, evenimentele războinice vă vor fi reținut", fură primele sale cuvinte. Cu ele conversația noastră se și îndreptă spre războiul mondial. Regele păși spre grupul doamnelor de onoare. Regina, coborîndu-și acum vocea, îmi zise încet: „Regele, în aceste vremuri grele, este de o răbdare și de o resemnare de nedescris; nu l-am văzut niciodată mai mare. Nu vă închipuiți cît e de modest, de răbdător și de resemnat", adaugă imediat. „E nevoie într-adevăr de o virtute extraordinară, răspunsei eu, pentru a răbda liniștit ceea ce de săptămîni se vorbește și se scrie în contra regelui".

Întocmai cum la dejun am fost singurul musafir, astfel și după masă m-am bucurat de distincțiunea de a rămîne singur în marea hală fastuoasă în conversație cu suveranii. Damele de onoare, adjutanții și medicul de curte rămaseră în coridorul deschis de alături și mai tîrziu dispărură. Cîtva timp am stat în picioare, apoi regina s-a așezat pe un fotoliu în mijlocul marii

Regina Elisabeta

încăperi, regele luă loc la stînga ei, la o măsuță, iar mie mi-a oferit un fotoliu la dreapta reginei. În splendoarea ce te înconjura nu puteai uita un moment că nu domnește o strălucire cu adevărat princiară și că adevărata măreție și demnitate regală sînt aici acasă la ele. Încăperea în care ședeam era altădată o umedă curte interioară; doar regele, transformînd-o printr-un acoperiș dublu de sticlă și împodobind-o cu cele mai alese piese de artă, a făcut din ea centrul și podoaba castelului său. Măreața încăpere imprimă fără îndoială întregului castel caracterul regesc. Dar cu tot luxul, sala nu-ți face impresiunea fastului prea bătător la ochi, ci este mai mult confortabil și plăcut. Pe lespezi de marmură sînt covoare de preț, pe care stau diferite mese și scaune; lîngă pereți sînt divanuri, bufeturi și piedestale, iar colțurile sînt transformate în cîte un locșor plăcut și discret. Întregul, împreunînd măreția și demnitatea cu confortabila viață de familie, reflectă caracterul oamenilor dragi care trăiesc aici și gîndesc, lucrează, se odihnesc și fac binele. Și astăzi am fost iarăși martor firii lor umane, afabilității și iubirii lor.

Cu ce ton serios și totuși așa de drag se făcea conversația. „După cum spune domnul arhiepiscop, astăzi la Einsiedeln se serbează ziua de Sf. Mihai", povesti regele soției sale. A trebuit atunci să descriu programul serbării de acolo. Am făcut-o cu o deosebită plăcere...

Regele ascultă apoi cu multă atenție cînd i-am povestit că și Einsiedeln a căpătat acum o înfățișare războinică și că din ziua mobilizării Elveției santinele stau la poarta mănăstirii. Pentru armata elvețiană regele avea numai cuvinte de laudă și arăta îndeosebi că în nici o altă țară puterea armată întreagă nu poate fi mobilizată așa de repede ca în Elveția, dintr-un motiv foarte simplu, adică pentru că fiecare soldat și ofițer trebuie să aibă la sine acasă întregul echipament, chiar și armele și calul. E drept că așa ceva nu-și poate permite decît un stat mic.

Apoi regele schiță cu trăsături energice mobilizarea diferitelor state beligerante, desfășurarea trupelor lor, începutul vărsării de sînge și al măcelului îngrozitor și pozițiile de atunci ale armatelor pe teatrele de luptă. Recunoștea marea vitejie cu care se bătuseră francezii și forța de rezistență a armatei austro-ungare, care cu sforțare mare s-ar împotrivi superiorității

numerice a rușilor, încetinind înaintarea acestora. „Dar acum trebuie ca germanii să le vină în ajutor, altfel nu se vor mai putea opune mult timp", adăugă regele acestor observațiuni. Idealurile pentru care grupurile beligerante intraseră în luptele sîngeroase nu prea le recunoștea regele. „Nu e nici un război de religie, nici de rasă, ci o simplă luptă pentru hegemonie economică și politică", zise el. N-ar fi crezut niciodată că va veni marele război european, de atîtea ori prezis, așa cum cuprinsese acum întreaga lume, căci ar fi fost întotdeauna de părere că oamenii de stat vor împiedica această nenorocire nespus de mare și cel mult prin războaie parțiale vor căuta să rezolve dificultățile cele mai mari și să stabilească echilibrul politic între puteri și state. „E drept însă — insistă regele mai departe — că după asasinatul de la Sarajevo am spus imediat că ăsta este semnalul pentru război". Ultimatumul Austriei către Serbia i s-a părut prea aspru bărbatului înțelept și chiar ar fi exprimat fără înconjur această părere, după ce luase cunoștință de conținutul lui.

Cuvintele regelui au fost rostite încet și grav; numai rareori tonul său deveni mai însuflețit și încă și mai rare ori era însoțit de gesturi. Regina confirma prin scurte întreruperi observațiile înaltului ei soț, desăvîrșit om de stat...

Conversația regelui deveni tot mai gravă și în curînd se auziră chiar cîteva note elegiace. La observația mea, că trăim vremuri mari și că sîntem cu totul favorizați de soartă pentru că putem fi martori ai acestei epoci cu marile sale schimbări, regele răspunse: „Aș fi vrut să nu trăiesc aceste vremuri. Și totuși aș fi voit să nu apuc acest război", repetă din nou cu un ton liniștit și resemnat, cînd i-am spus că acest război trebuie să-l intereseze în mod deosebit ca soldat și ca strateg. Dar erau poate mai puțin evenimentele din afară, care apăsau sufletul regelui, decît ceea ce se petrecea în propria țară. El însuși atinse punctul delicat, întrebîndu-mă: „Ați auzit desigur despre Consiliul de Coroană și ați observat indiscrețiile care au fost comise?" Am putut răspunde fără înconjur că da, deoarece presa cotidiană publicase articole lungi despre acest consiliu și destăinuise în parte chiar secrete de stat. Consiliul de Coroană hotărîse atunci cu privire la războiul european pentru Regatul României o neutralitate expectativă și armată. Regele Carol a văzut numai pe un singur sfetnic [aluzie la P.P.Carp] alăturîndu-se hotărît părerii sale puternic motivate din toate punctele de vedere, care se întemeia pe înțelegerea cu Tripla Alianță. Cu toată contrazicerea pe care acesta a avut-o [în cadrul Consiliului], îl califică ca fiind un adevărat om de stat, care judecă în mod corect.

Era pentru rege extrem de dureros să vadă că politica externă urmată de el de decenii dădu greș tocmai în acel moment pentru care fusese destinată. I se părea simplu, vădit, chiar de la sine înțeles, că marele dușman al României era la nord-est și că numai Puterile Centrale au interes ca să existe o Românie puternică și mărită. Privind această situație, cine ar putea-o lua în nume de rău cînd regele, în anumite momente, se credea poate părăsit, considerînd opera vieții sale și marea sa țintă aproape distruse? Cu o rîvnă neobosită căuta să convingă pe fruntașii țării sale de temeinicia părerii și punctului său de vedere și crezuse chiar că i-ar fi convins. „Și astăzi încă — îmi zise — acord lungi audiențe și mă silesc să-i conving, dar cuvintele mele le intră pe-o ureche și le ies pe cealaltă; știu că e în zadar, dar îmi fac datoria".

Cetățile și castelele Hohenzollernilor, care sub formă de intarsii se întindeau ca friza în fastuoasa sală, puteau privi cu mîndrie la ilustrul vlăstar al acestui neam pe tronul României și acesta la rîndu-i putea privi cu capul sus și la ei și la figurile împlătoșate ale vechilor cavaleri germani, așezați între coloanele arcurilor. Regele Carol rămăsese și cavaler și credincios. Această constatare nu poate fi alterată prin neintrarea României în război alături de Puterile Centrale, căci în urma opiniei dominante și a concepției din țară, acest lucru ar fi fost pur și simplu o imposibilitate.

Despre toate aceste lucruri regele vorbea cu cea mai mare stăpînire de sine, cu o liniște clasică și cu o nemișcare aproape totală. Privirea sa era îndreptată mai mult spre coridorul deschis, unde atîrna, luminat în mod delicat, splendidul tablou al lui Rubens, *Haman cere mila Esterei*[1]. Cu aceeași liniște vorbea regele despre francofilia cultivată cu îngrijire în decursul ultimilor ani, care s-ar manifesta astăzi întocmai ca și în anul 1870 [aluzie la mișcarea antidinastică condusă de Al. Candiano-Popescu], despre întreaga încercuire a curtoaziei rusești, cît și despre actuala agitație violentă a italienilor, care în patrie dau pe față toată ura lor contra austriecilor și a germanismului și ar dori să găsească în România un aliat pentru ideile și planurile lor. Numai atunci regele deveni ceva mai agitat și mai vioi cînd atribui ungurilor principala vină a situației fatale din România, căci ei niciodată n-au vrut să știe despre un tratament mai bun pentru românii din Transilvania. De asemenea, și politica mereu supusă la fluctuațiuni a monarhiei vecine, cît și diplomația austro-ungară, care a găsit cel mai mult de circotit la Tratatul de la București [din 1913], ar fi contribuit mai mult la indispoziția opiniei publice din România. O excitare ceva mai mare a nervilor

(Continuare în p. 50)

[1] Tabloul aparține însă lui Rembrandt - *n.r.*

„PENTRU APĂRAREA DREPTURILOR ŞI INDEPENDENŢEI NOASTRE“

I. C. Brătianu

„Asupra lui Ion Brătianu nu există pînă acum o monografie completă şi temeinică“ — constata în anul 1930, cu prilejul editării corpusului Ion C. Brătianu. Acte şi cuvîntări, în nouă volume, profesorul Constantin C. Giurescu, editor şi îngrijitor al acestei lucrări.

Din păcate, la peste şase decenii de la apariţia acestei constatări, valabilitatea ei este deplină. Nu numai că marele revoluţionar, unionist, artizan, alături de Mihail Kogălniceanu, al independenţei de stat a României nu a beneficiat de cercetarea monografică la care personalitatea sa avea inmiite temeiuri, dar dictatura din anii ce au urmat celui de-al doilea război mondial a făcut tot ce i-a stat în putinţă pentru a minimaliza, a ascunde într-un con de umbră ori a răstălmăci întreaga activitate a unuia din făuritorii României moderne.

Unele lucrări de istorie au încercat, este drept, timid, să-i releve meritele de netăgăduit în evenimente şi împrejurări istorice cruciale pentru destinele istorice ale României. Revista noastră, de asemenea, a folosit fiecare prilej posibil pentru a sublinia contribuţia lui Ion C. Brătianu la diferite etape ale vieţii politice şi diplomatice româneşti: cristalizarea curentului unionist în perioada de pregătire a Unirii Principatelor, activitatea diplomatică în vederea consolidării acestei uniri (inclusiv, prin aducerea unui prinţ străin, într-un moment în care unele dintre Puterile garante încercau să distrugă ceea ce poporul înfăptuise la 1859; Magazin istoric, nr. 4-6/1978) în sfîrşit, complexa activitate desfăşurată în vederea proclamării şi dobîndirii independenţei statale a României — complementarul logic şi necesar al unirii.

Desigur, nu este locul realizării unei monografii asupra lui Ion C. Brătianu în paginile acestei reviste. Ceea ce dorim să facem prin intermediul ei, acum, cînd comemorăm un veac de la stingerea din viaţă a marelui om politic, este să prezentăm cîteva crîmpeie din gîndirea politică a lui Ion C. Brătianu, aşa cum s-au reflectat în cuvîntări sau articole rostite sau întocmite în diferite împrejurări istorice.

Într-o scriere de tinereţe, Memoriul, adresat împăratului Napoleon III, în împrejurări istorice nu numai importante, dar şi romantice, Ion C. Brătianu pledează admirabil cauza românilor. Către sfîrşitul anului 1853 Brătianu era exilat la Paris, în urma înfrîngerii revoluţiei muntene de la 1848. Un atentat comis la Opera comică asupra lui Napoleon III a determinat poliţia franceză să întreprindă cercetări, între cei suspecţi numărîndu-se firesc şi emigranţii revoluţionari români. Descinderea făcută la locuinţa lui Bră-

Ion C. Brătianu la apusul unei prodigioase cariere de om politic şi diplomat

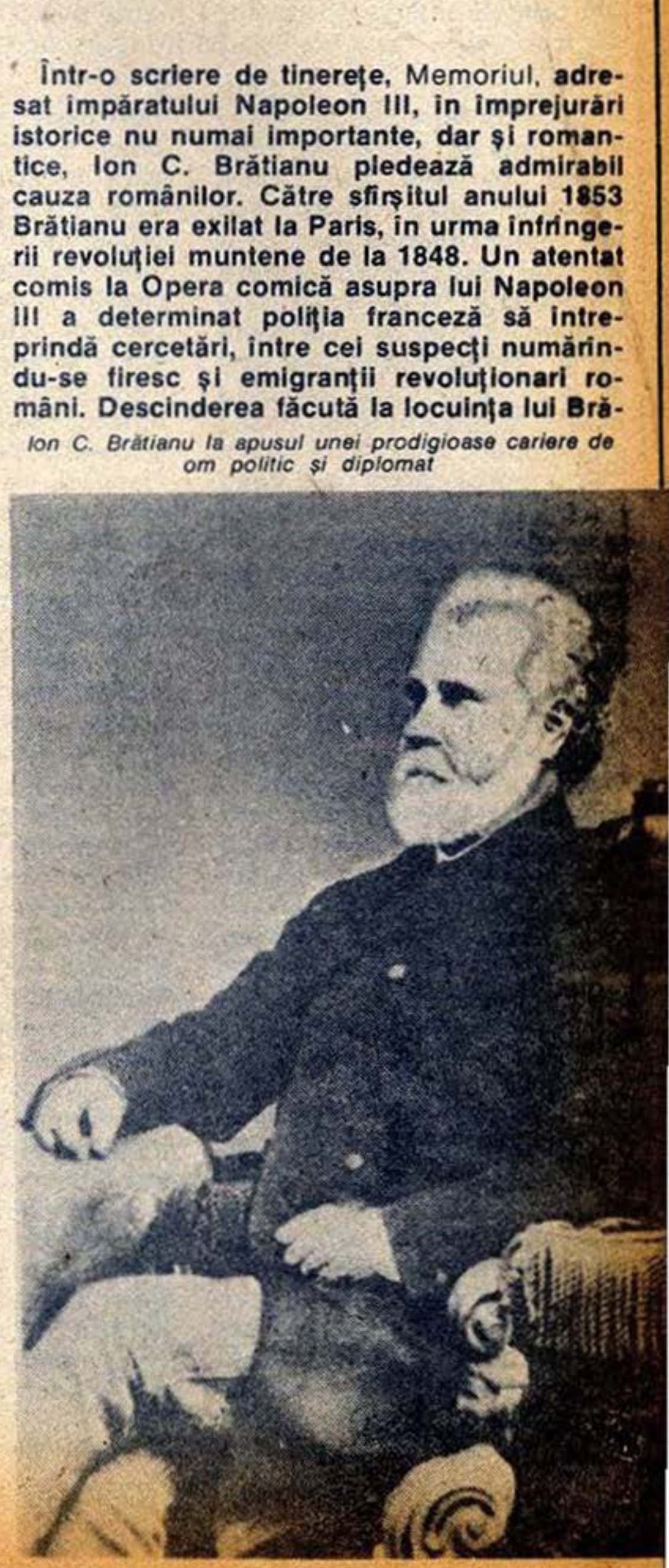

tianu a dus la descoperirea unei prese pentru tipar, introdusă în casă de un necunoscut. Judecat de Curtea cu juri și apărat de un faimos avocat, viitor mare om politic, Jules Favre, Ion C. Brătianu a fost achitat, dovedindu-se înscenarea; a stat totuși o vreme în detenție, timp în care s-a îmbolnăvit grav, îngăduindu-i-se să stea în casa de sănătate a d-rului Blance. Aici, Brătianu a avut posibilitatea să facă cunoștință cu prințipele Jerôme Bonaparte, căruia i-a prezentat situația Principatelor. Prin intermediul acestuia — fiind încă în detenție —, Brătianu a avut prilejul de a fi prezentat împăratului, căruia i-a înmînat un memoriu, una din primele intervenții pe lîngă marile puteri ale Europei în favoarea soartei Principatelor române.

Cele două documente pe care le prezentăm, fragmentar, păstrînd stilul originalului, dar cu adaptări la normele gramaticale actuale sînt: Discursul adresat domnitorului Carol I la 10 Mai 1877, a doua zi după ce Camera Deputaților proclamașe prin ministrul de externe Mihail Kogălniceanu starea de independență a României, precum și răspunsul la o interpelare parlamentară privind pregătirea delegației române pentru Congresul de pace de la Berlin — documente revelatoare pentru subtilitatea gîndirii politice a celui de atîtea ori prim-ministru al țării, necontestat șef al Partidului Liberal și, înainte de toate, mare patriot român.

G.D.

„Măria Ta,

În timp de 11 ani, de cînd Măria Ta ești pe Tronul României, nici ispitele cele mai ademenitoare, nici provocările cele mai audacioase [îndrăznețe] n-au lipsit țării noastre, pentru a o distrage de la opera reconstituirii sale și a o arunca în aventure care ar fi putut turbura pacea Orientului.

Cu toate aceste tentațiuni însă, cu prudența, răbdarea și stăruința cele mai nestrămutate, am făcut tot ce puteam spre a nu atinge condițiunile internaționale stabilite prin tratate solemne și recunoscute de Puterile garante; am putut dovedi astfel lumei că acele calități care au distins în centrul Europei pe bărbații cei mai distinți din rasa Măriei Tale, te-au însoțit la gurile Dunării și că poporul român păstrează încă înțelepciunea și energia care, în timp de secole, a inspirat pe străbunii noștri și i-au făcut a păstra o patrie liberă, în mijlocul celor mai teribile cataclisme.

Cînd însă a încetat orice speranță că turmentele [încleștările; luptele] de peste Dunăre se pot potoli pe cale diplomatică, cînd războiul între Rusia și Turcia a izbucnit și cînd nimic nu ne poate asigura despre consecințele acestei teribile convulsiuni pentru Peninsula Balcanică; cînd, înainte chiar de a fi sigură că va ieși victorioasă din acest război, din teribila criză politică și socială pe care o străbate, Turcia, în circulara sa către puteri, ne croește prin capriciul urgiei sale, o soartă care nu este conformă nici cu drepturile, nici cu dorințele noastre; cînd programa din acea circulară este deja pusă în executare, prin faptul tratării agentului nostru de la Constantinopole ca un simplu funcționar otoman; cînd orașele și satele noastre deschise, unde nu erau nici trupe rusești nici chiar trupe românești, sînt, nu ocupate ca puncte strategice, dar zilnic bombardate, incendiate și jefuite; cînd cîmpiile și holdele noastre sînt pustiite și arse, cînd santinelele noastre d-a lungul Dunării sînt ucise și ciopîrțite în modul cel mai barbar, cînd muncitorii sînt răpiți de la plugul lor și duși în robie împreună cu femeile și copiii lor, ca în timpul lui Mahomet II, cînd, într-un cuvînt, vedem patria noastră amenințată de toate ororile invaziunilor sălbatice din secolele trecute, același simțămînt de prudență și de înțelepciune, care ne-a condus totdeauna, ne impune astăzi datoria de a ne ridica cu toții, de a ține piept pericolului, spre a salva individualitatea politică a statului român. Trecutul nostru, Măria Ta, a putut, credem, asigura deja pe toate Puterile garante asupra scopului ce urmărim; faptele noastre, în evenimentele prezente, le vor dovedi la toate, și mai ales puternicilor noștri vecini, Rusia și Austria, că politica noastră este numai o politică de conservațiune și că dacă ne deslipim astăzi cu totul și pentru totdeauna de Turcia este ca să nu mai resimțim efectele convulsiunilor sale; dacă luăm armele, este ca să răspundem agresiunilor ei, să le punem o stavilă puternică și să facem astfel ca ele să nu se mai poată repeta în viitor.

Puterile se vor convinge că, puși precum sîntem, între două mari și puternice imperii, simțămîntul de conservațiune însuși ne interzice orice alte aspirațiuni aventuroase, care ar putea pune în pericol existența noastră chiar.

În marginile dară ale României actuale, care de fapt și de drept public european este patrimoniul nostru, credem că nu vom demerita de solicitudinea și protecțiunea Puterilor garante, dacă ne vedem siliți astăzi a lupta, și a lupta pînă la extrem, pentru apărarea drepturilor și independenței noastre.

Cu Dumnezeu dară, înainte, Măria Ta! Deja ești salutat cu transporturi de entuziasm, de poporul din toate unghiurile României, și dacă sacrificiile enorme, la care țara este chemată, n-ar avea alt efect decît de a te face să cunoști pe român sub o nouă față, să-l iubești și mai mult,

și să dobîndești o încredere și mai mare într-însul, acesta ar fi încă destul; căci numai credința absolută, iubirea reciprocă și neclintită între suveran și popor pot asigura viitorul României, ne pot da tuturor tăria de a lupta în orice vicisitudine pe care ea ar avea a trece.

Să trăiești Măria Ta, întîiul oștean și domnul României libere și independente. Să trăiască Măria Sa Doamna și virtuțile ei fie un balsam îndulcitor suferințelor la care națiunea este astăzi expusă! Să trăiască România!"

„Cel mai mare diplomat din lume a zis că diplomații au limbă ca să-și ascundă cugetarea, cînd manifestarea cugetării ar putea fi vătămătoare. Așa dară, d-lor, după cum am zis, nu numai că este în dubiu că congresul are să se întrunească, dar este aproape o credință certă că congresul nu se va întruni, și de aceea este bine ca să lucrăm cu toții cu mai multă agerime și stăruință, și atunci cînd se va hotărî această chestiune atît de delicată și atît de grea, să fim bine pregătiți. Dar pînă atunci, să nu mai facem asemenea discuțiuni, și să dea Dumnezeu ca Englitera să se unească cu adversarii ei, căci atunci toate statele vor merge la Berlin. Acesta e marele nostru interes, și rugăm pe Dumnezeu să fie așa. Pînă atunci, însă, nici noi, nici d. [deputat Nicolae] Ionescu nu avem să ne pronunțăm asupra persoanei, fiindcă nu știm dacă va fi nevoie de aceasta.

Mai înainte de toate, d-lor, lucrul principal care ne preocupă pe noi este să vedem dacă sîntem primiți în congres; asupra acestui punct ne îndreptăm noi acum toată activitatea noastră, fiindcă nu este destul numai ca cineva să aibă conștiința dreptului său, trebue să convingă despre acel drept al său și pe acei care au hotărît asupra acelui drept: și nu numai atîta, dar să facem pe ceilalți să înțeleagă că e și în interesul lor a recunoaște dreptul nostru. D. Ionescu zice că independența noastră e fapt împlinit din partea Turciei și că, prin urmare, nu se poate să fim refuzați de a participa la congres. Dar să vedem ce zic și celelalte puteri, căci tocmai acesta e interesul nostru, ca să vedem recunoscîndu-se de toți independența noastră. De aceea, noi am căutat în toată istoria noastră argumente cu care să dovedim drepturile noastre, mai mult decît sînt scrise în tratatul de la San Stefano, și am zis: noi cerem aceasta independența în puterea dreptului pe care l-am avut întotdeauna în partea noastra, în puterea capitulațiunilor noastre recunoscute și consacrate de tratatul de la Paris, ca facînd parte din dreptul public european, capitulațiuni care asigură dreptul nostru de a face război și tratate, și prin urmare și de a lua parte la congresul unde se tratează despre acele tratate.

Astfel fiind, am zis noi puterilor, nu ne acordați azi un drept nou, ci un drept pe care l-am avut și care dacă în unele epoce a fost sugrumat, sugrumarea nu dărîmă niciodată dreptul. Dacă prin tratatul de la Paris s-a luat relativ la noi oarecare dispoziții ce aveau aerul de a limita drepturile noastre de Stat suveran și independent, aceasta s-a făcut numai în fața unei situațiuni ce a creat-o atunci Europa în Orient, adică atunci Europa a voit a-și face din Imperiul otoman, care era încă puternic și din Principatele României și Serbiei, pe cît se putea, un singur corp, crezînd că astfel va pune o stavilă de cucerire oricăreia din puterile mari, vecine. Iată pentru ce prin tratatul de la Paris s-au micșorat pînă la oarecare punct drepturile noastre de stat suveran. După cele petrecute astăzi, însă, în urma războiului între Turcia și Rusia, și prin neintervenirea Puterilor în acest război, același eșafodaj, indicat de tratatul de la Paris, s-a dărîmat; prin urmare, îngrădirea drepturilor noastre creată de acel tratat e de sine desființată, și astfel, noi rămînem astăzi cu drepturile noastre pe care totdeauna le-am avut, pentru că totdeauna le-am apărat și cu sabia și cu condeiul.

De aceea noi astăzi nu facem decît a demonstra că nu războiul ce am susținut astăzi ne pune în condițiune de a avea drepturile noastre de stat suveran și independent, că aceste drepturi le avem *ab antiquo*, și că, tari de aceste drepturi; am protestat și protestăm la argumentul adus în contra acestor drepturi că adică, dacă n-am luat parte la tratatul de la San Stefano, e că independența noastră nu era recunoscută încă. Noi am protestat și sperăm că protestul nostru va fi ascultat, căci dacă puterile interesate ar susține contrariul, dacă ne-ar contesta acest drept al nostru, nu ar face decît să consacre procedura urmată la încheierea tratatului de la San Stefano, ceea ce noi nu credem că va face Europa. Datoria noastră este să arătăm Europei că este de interesul ei chiar de a nu admite o asemenea procedură, că nu numai în interesul nostru propriu, dar mai ales și în interesul ei este de a susține drepturile noastre; aceasta și facem. Toate acestea le veți vedea odată, mai tîrziu. Pentru astăzi vă declarăm că în aceasta constă lucrarea noastră principală: nici mai mult, nici mai puțin. Eu rog, pe d. Ionescu dar să mai aștepte. Să dea Dumnezeu ca puterile să se învoiască în privința întrunirei congresului, ca noi atunci să ne aflăm în fața necesității de a numi un reprezentant la acel congres. Dv. atunci veți avea dreptul de a critica numirea, și dacă persoana numită nu va fi agreată de Cameră, se înțelege că sau persoana aceea nu se va duce la congres, sau ministrul se va duce de pe această bancă. ■

REGELE SĂRUTĂ MÎNA TATEI...

SABINA CANTACUZINO

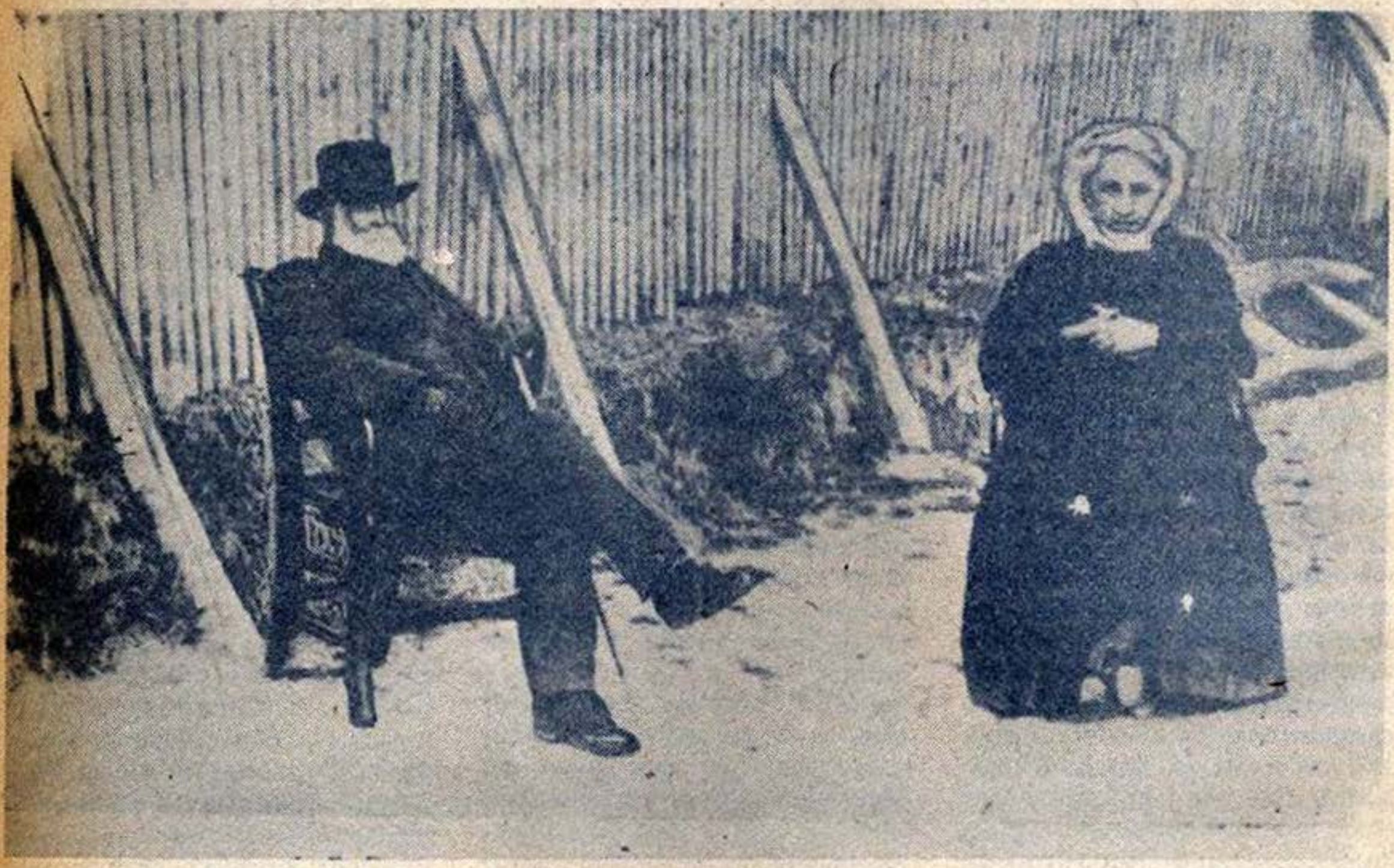

Sfîrşitul lui Ion Brătianu relatat de fiica sa[1]. Un document memorialistic de maxim interes, pe care revista noastră îl prezintă acum pentru prima dată în forma sa originală, după manuscrisul autograf păstrat în Arhiva Brătianu de la Biblioteca Academiei Române. Într-o formă diferită faţă de original, însemnările Sabinei Cantacuzino au fost publicate în deschiderea volumului La moartea lui Ion C. Brătianu, **Editura Cartea românească, Bucureşti, 1941, editorul operînd însă unele eliminări din text sau transcriind greşit unele cuvinte, ceea ce a dus la schimbarea sensului unor notaţii ale autoarei. Pornind de la aceste însemnări, Sabina Cantacuzino a redactat, de asemenea, capitolul închinat sfîrşitului tatălui ei din vol. I al scrierii sale,** Din viaţa familiei I.C. Brătianu.

Rememorînd momentele care au precedat moartea lui I. C. Brătianu, Sabina Cantacuzino notează în amintita lucrare: „Cu toate că tata slăbise, în toamna şi iarna lui 1890, mai participă destul de activ la mişcarea politică, luă cuvîntul la adunarea liberală ţinută la Ateneu în octombrie. la votul de blam dat de Senat guvernului [conservator, prezidat de generai George Manu], la Consiliile creditului funciar rural; dar orice sforţare îl obosea, memoria îl trăda pentru lucrurile recente. şi cea mai mică răceală sau indispoziţie ne alarma, căci îl abăteau. Mama schimbase dispoziţiunea apartamentului: mutase pe tata în camera de lîngă a ei, cu salonaşul de alături în care dormea Ionel ca odae de toaletă".

Boala se agravează în primele luni ale lui 1891. „În această fază a boalei tatei — continuă Sabina Cantacuzino — criza ministerială izbucni, generalul Florescu nu putu forma guvernul, regele chemă pe tata şi avu o lungă convorbire cu el. Revenind acasă, îl găsirăm foarte amărît şi spuse mamei: «A voit să vază de sînt aşa bolnav, cum o spun ziarele şi adversarii şi m-au supus la un adevărat examen. El însă nu se gîndeşte decît la jubileul de 25 ani şi cum să-l serbeze mai strălucit»".

Dar să urmărim în continuare notaţiile Sabinei Cantacuzino, aflată la Florica, lîngă patul de suferinţă al tatălui ei. Faţă de relatările din volum, oarecum literaturizate, însemnările de faţă surprind, cu o concizîune aproape reportericească, ultimele zile ale vieţii fruntaşului liberal.

Mulţumim doamnei Gabriela Dumitrescu, de la Cabinetul de manuscrise al Academiei Române. pentru sprijinul acordat în publicarea acestui document, inedit în actuala sa formă. Intervenţiile explicative din parantezele drepte ne aparţin.

I. LĂCUSTĂ

[1] Sabina Cantacuzino, a doua fiică a lui I. C. Brătianu a fost căsătorită cu doctorul Constantin Cantacuzino (1850-1920). Autoare a unor lucrări memorialistice, între care *Din viaţa familiei I.C. Brătianu*, 3 vol., Bucureşti 1933-1937.

Marți 23 aprilie/ 5 mai. Plecarea mea de la vie. Tata ostenit. Plimbare Valea Mare.

Miercuri 24 aprilie/ 6 mai. Sosirea lui Ionel în București. Tata mai rău. Plecarea cu expresul a lui Cost[ăchiță].

Joi 25 aprilie/ 7 mai. Dimineață se întoarce Cost. îngrijat. Întîlnește pe dr. Kalindero la Goleşti. Seara revine dr. K foarte îngrijat. Îl vedem acasă la el. Nu-i pot vorbi din cauza Zoe Cant[acuzino] și Anna care șed cu el pe cînd prînzește. Cost. îmi zice să scriu lui Vintilă și lui Dinu. Tata în pat. Noapte agitată.

Vineri 26 aprilie/ 8 mai. Plec Florica cu trenul de la trei ore; găsesc pe tata în pat foarte slab. Umblă susținut de Ionel. Mănîncă. Vorbește puțin. Glumește cu mine. Noapte agitată. Telegrafiez lui Cost. să vie dimineață.

Sîmbătă 27 aprilie/ 9 mai. Sosește Cost. cu trenul de la 11 ore. Tata merge mai rău. Nu mai poate mînca decît lapte. Nu vorbește. Deschide ochii. Recunoaște. Răspunde cu monosilabe. Cost. pleacă seara la București, spre a reveni cu dr. Kalindero și a transporta pe tata la București. Comandează tren special pentru a doua zi la 2 ore. Noaptea foarte rea. Telegrafiem lui Dinu.

Duminică 28 aprilie/ 10 mai. Tata foarte rău. Decomandăm trenul anunțat. Merg la gară [la] 11 ore pentru a cere un alt medic pe lîngă Cost. Telegrafiem dr. Kalindero, rugîndu-l să vie cît de repede sau să trimită pe altul. Telegrafiem Măriuței. Kalindero răspunde 2 ore 30 minute că a lipsit [pierdut] trenul care pleacă la 2.45 și că sosește cu expresul. Măriuța primește telegrama prea tîrziu, pentru primul tren. Pleacă cu „Fulgerul". Tata nu mai recunoaște. Nu răspunde. Nu mănîncă. La 3 ore începe agonia. Sîntem toți în odae. Așteptăm cu groază pe Măriuța care sosește la 8 ore. Credem că Vintilă nu va mai găsi pe tata în viață. La 10 vine Vintilă, nenea Tache, dri [doctorii] Kalindero și Stoicescu. Sîntem toți împrejurul patului. Dri [doctorii] nu intră în odae. La 3 ore dimineața respirația revine. Sudoarea dispare. Fața se deschide. Dri pleacă cu expresul la 5. 1/2, deși îi rugăm să mai șadă pînă la 9. 1/2. N-au nici o speranță. La zece, binele crește. Recunoaște pe Măriuța. Surîde lui nenea Tache, lui Vintilă. Nu vorbește, nu mănîncă. Telegrafiem d-rului Assaky. Veghem toată noaptea.

Luni 29 aprilie/ 11 mai. Aceeași stare, poate ceva mai bine. 11 ore sosește dr. Assaky. Fricțiuni. Un ou cu lapte. Vorbește tare. Recunoaște bine pe d. Sturdza. Vine lume din București. Rog pe Assaky să menajeze pentru Dinu care sosește miercuri dimineața. Binele continuă. Ouă cu lapte, precedate de fricțiuni. Veghem pe rînd D. Sturdza, Grigore [Brătianu], Carada.

Marți 30 aprilie/12 mai. Dr. Assaky pleacă cu expresul. Continuăm aceleași lucruri. Starea aceeași. Alternative de speranță și tristețe. Seara se întoarce Assaky.

Miercuri 1/13 mai. Dimineață sosește Dinu. Fricțiuni, ou. Recunoaște pe Dinu bine. Întinde mîinile, sărută de 2 ori. Cost. și Assaky pleacă la București. Dr. Stoicescu vine 11 ore. Mută pe tata în alt pat. Ne dă pe toți afară cu bruschețe. Pleacă la 5 ore. Tata geme tare. Vrea să se întoarcă.. Nu e bine. [Cu] expresul de seară sosesc Assaky și Cost. Îl găsesc rău. Noapte foarte rea. 62 respirații pe minut. Agitații în picioare și în mîini. Nu mai recunoaște. Se hrănește cu greutate. Puțină căldură. Respirație oribilă. Buzele uscate.

Joi 2/14 mai. Aceeași stare. Vine dr. Rîmniceanu. Orice speranță pierdută. Cost. pleacă București. Se întoarce seara. Îi dă chininã. Veghem pe rînd. Merge rău.

Vineri 3/15 mai. Dimineața cu expresul pleacă Assaky și dr. Rîmniceanu. Foarte rău. Nu se mai hrănește. Agonia începe. Sudori reci. Furtună. Cutremur de pămînt. Zi oribilă. Seara sosește Assaky. Mama se culcă puțin. În odae — Dinu, Assaky și eu. 11 ore, mîinile încep a se răci. Assaky îmi spune să scol pe ceilalți.

Sîmbătă 4/16 mai. 3 [și] 5 minute — totul se sfîrșește. Transportăm în salon. Surîde. Camera cu ramuri de castan.

Duminică 5/17 mai. Vizita regelui [completat ulterior: care sărută mîna tatei plîngînd. Șade lîngă el și cere puțin păr. Regele a oferit celor 4 fiice 4 medalioane conținînd din părul luat]. Îmbălsămarea. Nu mai vedem figura.

Luni 6/18 mai. Coroanele.

Marți 7/19 mai. Înmormîntarea. Luarea părului. Kioskul cu panglici tricolore. Principele Ferdinand și Wilhelm [fratele său]. Mama în pat.

Miercuri 8/20 mai. Pleacă Grigore, Cost.

Vineri [10/22 mai]. Plec de la vie. ■

În p. 26: *I.C. Brătianu și soția sa, Pia, în 1891*

Casa de la Florica

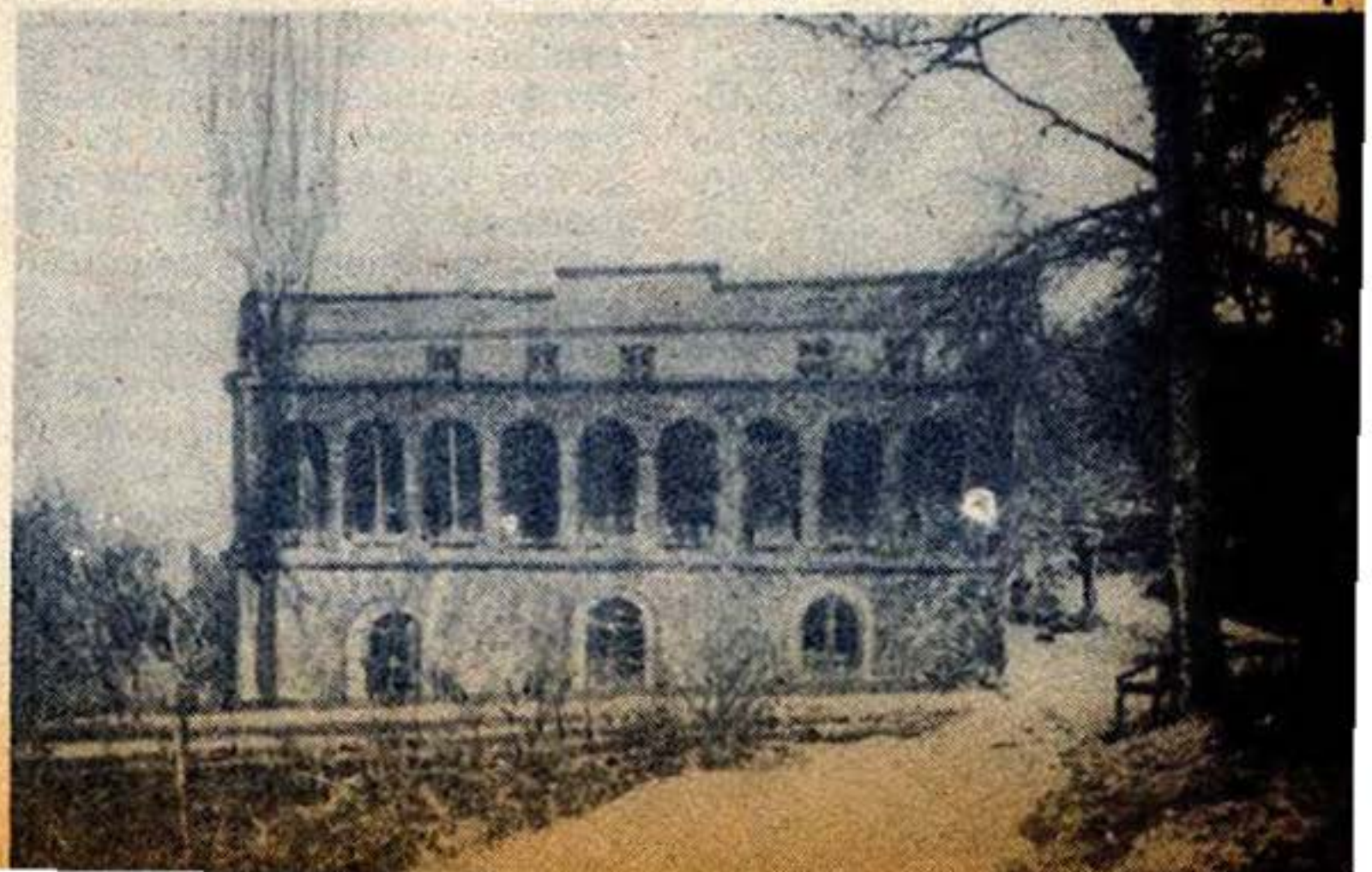

ZIUA MUNCII, ÎN URMĂ CU 101 ANI

Octombrie 1884. Reunită la Chicago, a patra Convenție a *Federation's of Organised Trades and Labor Unions of the Unites States and Canada* (Federația organizațiilor profesionale și a uniunilor muncitorești din Statele Unite și Canada) adoptă o hotărîre privitoare la limitarea zilei de muncă a muncitorilor la numai 8 ore, luînd, totodată, decizia ca pînă la 1 mai 1886 această revendicare să fie impusă tuturor patronilor. Alegerea nu era întîmplătoare. 1 mai era — prin tradiție — ziua cînd încetau vechile contracte și angajamente de muncă *Moning Day* și se încheiau cele noi, semnificația alegerii fiind aceea că, după această dată, nici un muncitor, nici o organizație a acestora să nu mai accepte o zi de muncă mai mare de opt ore. Întrucît doar o parte a patronilor acceptaseră această revendicare, la 1 mai 1886, de la un capăt la altul al Statelor Unite ale Americii muncitorii au suspendat lucrul, organizînd impunătoare manifestații în sprijinul cererii lor. 200 000 de muncitori au obținut, cu acest prilej, recunoașterea revendicării lor.

În diferite locuri, patronii au rămas însă pe poziții. Conducerea întreprinderii Mac Cormick, din Chicago era una dintre acestea. Patronii au adus un număr mare de spărgători de grevă, iar la 3 mai poliția a intervenit împotriva celor aproape 10 000 muncitori masați în fața uzinei respective, incidentul soldîndu-se cu mai mulți morți și răniți. A doua zi, represiunea a atins apogeul, înregistrîndu-se numeroase victime; liderii muncitorilor au fost arestați, judecați și condamnați la moarte prin spînzurătoare.

Sîngeroasele evenimente de la Chicago au avut un larg răsunet în Statele Unite și în întreaga lume. *American Federation of Labor* (Federația Americană a Muncii) a decis în cadrul Convenției de la Saint Louis, din decembrie 1888, ca, în memoria victimelor de la Chicago, ziua de 1 mai 1890 să prilejuiască manifestații de amploare, pe cuprinsul întreg al Statelor Unite.

Cîteva luni mai tîrziu, la 20 iulie 1889, cu prilejul lucrărilor primului congres al Internaționalei II, s-a luat în discuție problema duratei de opt ore a zilei de muncă; unul dintre participanți, Raymond Lavigne, delegat al Federației sindicatelor franceze, a propus o moțiune privind organizarea simultană, în toate țările, a unor acțiuni similare cu cele din S.U.A. și Franța, moțiune adoptată în unanimitate și cu deosebit entuziasm: „Muncitorii diferitelor națiuni — se preciza în hotărîrea adoptată — vor organiza această manifestație după felul cum li se va părea mai potrivit cu împrejurările din țările lor". Ca dată a organizării acestei manifestații a fost aleasă 1 mai. Astfel s-a născut Ziua Muncii și a Muncitorilor, adoptată de peste un secol și pînă în prezent de oamenii muncii de pretutindeni, o sărbătoare a unuia din cele mai de seamă drepturi ale omului.

Prezentă prin cinci delegați la lucrările Congresului Internaționalei II (D. Voinov, E. Racoviță, A. Săulescu, I. Procopiu, D. Mani), România s-a numărat între inițiatoarele acestei sărbători, chiar în anul următor, 1890, decizîndu-se desfășurarea unor manifestații: „O zi din acelea care vor rămîne în istoria poporului român", aprecia Constantin Mille organizarea acestei serbări, și trebuie spus că într-adevăr 1 Mai s-a înscris între sărbătorile importante ale românilor, prin tradiție, 1 Mai — Armindeni (adică ziua proorocului Ieremia) — fiind serbată cu veselie, cîntec și joc de poporul român.

Deși — iarăși trebuie spus —, anul 1890 a făcut o excepție, românii serbînd Ziua Muncii cu o întîrziere de patru zile, respectiv la 4 mai 1890, potrivit calendarului occidental. O întîrziere și totodată o devansare a ei, avînd în vedere că în România era atunci în vigoare stilul vechi calendaristic, așadar, din punctul de vedere al datei românești, primul 1 Mai a fost sărbătorit la 22 aprilie 1890!

De la începutul organizării acestei sărbători, ea a îmbinat anumite revendicări cu caracter social-economic cu elemente tradiționale, de veselie și bunăvoie. „Întîi mai — se arăta în apelul publicat în ziarul *Munca* în numele Comitetului Executiv al Clubului Muncitorilor din București, de Ioan Nădejde, Alexandru Ionescu și Constantin Mille nu înseamnă nici grevă, nici revoluție. 1 Mai însemnează măsurarea pe cale pașnică și legiuită a două puteri: poporul și bogații, munca și capitalul". În acest spirit, peste 5 000 de manifestanți, avînd în frunte muzică și steaguri roșii, au ieșit pe străzile Capitalei cîntînd *Deșteaptă-te române*, *Marsilieza*, *Internaționala*, îndreptîndu-se spre grădina Trocadero, de pe Dealul Filaretului, unde s-a desfășurat o mare întrunire, la care au vorbit C. Mille, Al. Ionescu, P. Mușoiu, Alecu Constantinescu ș.a.

La Galați, Brașov, Reșița, Oradea au avut loc manifestări asemănătoare, ca și la Arad și Timișoara, unde, prin Gheorghe Ungureanu, participanții au trimis Parlamentului austro-ungar o moțiune cuprinzînd revendicările muncitorești.

Iată, potrivit ziarului *Volkswille*, care apărea la Timișoara, desfășurarea în 1893 a „Zilei de 1 Mai, revendicată pentru sine de către muncitorime și atît de temută de burghezie, s-a desfășurat în deplină liniște. Nici un ton discordant nu a tulburat sărbătoarea, starea de spirit era cu desăvîrșire liniștită. În marile orașe domnea parcă o liniște de duminică, în cartierele muncitorești au amuțit loviturile ciocanelor, uruitul roților, nu s-au văzut camioanele grele care în zilele lucrătoare strivesc nervii cu zgomotul lor [ce-ar fi spus autorul în zilele noastre? — *n.n.*], în schimb străzile erau pline de bărbați și femei împodobiți cu flori și buchete... La Timișoara muncitorimea timișoreană a întîmpinat cu liniște și demnitate Întîiul Mai. La 9 dimineața s-a ținut în sala Piața fabricii adunarea populară anunțată, care s-a bucurat de o asistență numeroasă... Adunarea s-a desfășurat foarte liniștit, a asistat la ea și Stadthauptmann-ul Szawitz, comisar din partea autorităților. Următori parolei date, numeroși muncitori au venit încă în cursul dimineții în Jagwald, purtînd cocarde roșii; nimeni nu s-a așteptat însă ca aglomerația în cursul după-amiezii să fie atît de mare. Au fost prezente vreo 3 000 de persoane; cei mai mulți dintre muncitori au venit cu femei și copii, pentru a sărbători aici cu veselie, în cînt și joc, I-ul Mai... Nu s-au ținut cuvîntări, pauzele dintre dansuri au fost completate cu cîntece, iar pe înserat a început înapoierea spre casă. S-a mers în Piața fabricii, unde un dans liniștit a ținut pînă la miezul nopții, care a încheiat sărbătoarea lui 1 Mai. Poliției, ziua de 1 Mai i-a dat griji mari cu totul inutil. Cîteva cocarde roșii le-au apărut ca o primejdie pentru patrie, pînă seara și-au dat însă seama și ei că o cocardă — chiar roșie foc de-ar fi — nu produce încă revoluție".

Nu în alt fel s-au desfășurat festivitățile închinate acestei zile la București și Iași, Brăila sau Galați, Valea Jiului ori Ploiești. De bună seamă, nu au lipsit nici revendicări mai vehemente, pentru că și nevoile și aspirațiile muncitorești erau mari, pentru că și patronii încercau cu fiece prilej să impună o legislație mai aspră.

Erau evenimente care se înscriau de altminteri în mersul dezvoltării sociale. 1 Mai a rămas însă *o sărbătoare* a muncii și muncitorilor, prăznuită ca atare, și doar arareori a fost metamorfozată, în manifestări cu caracter violent revendicativ, așa cum s-a străduit decenii în șir să acrediteze că ar fi stat lucrurile istoriografia din multe țări, în ultimele decenii. Am arătat (*Magazin istoric*, nr. 11/1990) maniera grosolană în care au fost trucate fotografiile demonstrației de la București de 1 Mai 1939; prezentarea ani de zile a desfășurării acestui moment era însă în întregimea ei rodul fantezist al unui fals al istoriei. Confruntînd presa vremii cu „reconstituirile" de după 1970 lesne se poate restabili adevărul. Semnificativ este faptul că, în primii ani, însuși dictatorul nu-și amintea prea mult despre acest moment, — cuvîntarea din 1969 nu pomenește un cuvînt despre „marea demonstrație", „memoria" revenindu-i pe măsură ce propaganda de partid „descoperea" noi amănunte, noi epitete elogioase pentru contribuția „determinantă, hotărîtoare" a celor doi „titani" și „genii" Nicolae și Elena Ceaușescu la evenimentele din acea zi, epitete care nouă deseori ne erau adăugate chiar în tipar.

După Revoluția din decembrie 1989, 1 Mai și-a recîștigat și pentru români esența primordială; aceea de — Zi a Muncii —, cum a fost fixată în urmă cu 101 ani, de muncitorii americani[1], așa cum este, de altminteri, serbată în prezent în întreaga lume. ■

Gheorghe DAVID

---

[1] De precizat că în Statele Unite, Ziua Muncii *(Labor Day)* se serbează în prima zi de luni a lunii septembrie, istoria acestei sărbători fiind următoarea. La 25 septembrie 1882, Labor Day s-a serbat pentru prima dată, fiind considerată o zi cînd cei ce muncesc se întîlneau pentru a discuta problemele lor. Treptat sărbătoarea s-a extins în S.U.A. fără a fi socotită o sărbătoare federală. La 28 iunie 1894, președintele Grover Cleveland a sancționat un act al Congresului prin care s-a decis ca serbarea să se facă în prima luni a lunii septembrie. Cît privește ziua de 1 Mai, datorită incidentelor de la Chicago, mulți ani a fost reprimată orice manifestație. În prezent, anumite federații sindicale americane marchează și ziua de 1 Mai.

Cluj 1940 — Tel Aviv 1990

UN LICEU NEOBIŞNUIT

MANASE RADNEV

Un chibuţ, adică o comunitate agricolă, în apropiere de Tel Aviv, pe coasta Mediteranei. Absolvenţii unui liceu din România, de la Cluj, risipiţi în toate colţurile globului, s-au întîlnit la sfîrşitul anului 1990 pentru a aniversa o jumătate de secol de la înfiinţarea şcolii lor. Strîngeri de mînă, îmbrăţişări, identificările uimite ale chipurilor pierdute în negura anilor. Manifestări obişnuite ale unei festivităţi neobişnuite.

Aşadar, în urmă cu 50 de ani, la Cluj. Dictatul de la Viena şi cedarea Ardealului de Nord Ungariei au însemnat schimbarea destinului populaţiei acestui străvechi teritoriu românesc. În frumosul oraş transilvan de pe malurile Someşului au început represiunile. Elevii evrei au fost daţi afară din şcolile de stat unde învăţaseră să trăiască în bună convieţuire cu colegii lor români şi maghiari, fiind obligaţi să se înscrie într-un liceu particular, constituit sub girul comunităţii din localitate.

Tragedia avea să urmeze în anul 1944, cînd autorităţile horthyste au deportat întreaga populaţie evreiască în lagărele de exterminare naziste. O acţiune cu atît mai ucigaşă, de neiertat, cu cît se desfăşura cu un an înaintea sfîrşitului războiului, cînd devenise evidentă înfrîngerea armatelor hitleriste.

Cine mai poate alina acum durerea rememorării unor fapte monstruoase, care au dus la dispariţia celor mai dragi fiinţe — părinţi, fraţi, surori, prieteni? Puţini, foarte puţini au supravieţuit în acea teribilă vale a suferinţelor. Stăm de vorbă cu cîţiva dintre ei.

Dr. TIBOR LUSTING *(Israel)*:

— Imediat după cedarea Ardealului de Nord ne-am pomenit sute de elevi fără şcoală. În cadrul legilor de atunci, doar 6 la sută dintre elevi puteau fi primiţi în unele şcoli, aşa că se impunea cu necesitate înfiinţarea unui liceu. Datorită directorului nostru de atunci, Antal Marc, a rabinului Moshe Weinberger-Karmilly *(Magazin istoric*, nr. 10/1989), care este oaspetele nostru, şi a altor factori de decizie din Cluj, pînă la urmă s-a reuşit înfiinţarea acestui liceu, care a funcţionat pînă la deportare. Soţia mea, Albert Noemi, era în clasa a VIII-a. A dat bacalaureatul cu steaua galbenă pe piept, apoi a fost deportată.

— În ce măsură această cedare a Ardealului de Nord-Vest a schimbat destinul comunităţii evreieşti?

— Sigur că a schimbat în mod radical situaţia. Cu toate că o bună parte dintre evrei, poate că majoritatea evreilor din Transilvania de Nord, vorbeau ungureşte, autorităţile de atunci, autorităţile fasciste din anii '40 nu au ţinut cont de aceasta şi aproape tot timpul ne-au acuzat că ne-am lăsat influenţaţi de cultura română. Familia noastră a fost o excepţie, noi fiind dintr-un sat românesc de lîngă Cluj s-a nimerit să nu ştim ungureşte, însă am învăţat şi pe urmă ne-am descurcat în scurt timp.

EMILIAN LUSTING *(România)*:

— Dintre cei care am făcut Liceul evreiesc din Cluj am fost deportaţi 1 200 şi sîntem la întîlnire circa 200. Majoritatea au plătit cu viaţa în lagărele de la Auschwitz.

— Cum vedeţi relaţiile dintre Israel şi România?

Dr. TIBOR LUSTING:

— Ne interesează tot ce se petrece în România. Am dori ca o democraţie reală să se înfiripe în ţara dv. Ne-am bucurat de venirea delegaţiei Asociaţiei de prietenie româno-israeliană. I-am primit cu foarte multă căldură la Ierusalim. Am avut şi eu cinstea să fiu invitat la această întrunire. Dorim ca activitatea Asociaţiei să continue, ar fi în interesul tuturor.

— Domnule Tibor Lusting, probabil faceţi parte din această Asociaţie. Ce acţiuni

veți întreprinde în viitor?

— N-aș putea spune că am un rol organizatoric, dar particip cu mare plăcere la manifestări de acest gen. De exemplu, a fost o zi frumoasă pentru mine cînd o piață importantă din Ierusalim a primit numele lui Gala Galaction, pe care l-am apreciat foarte mult.

D-na E. WEISS *(Mexic)*:

— *Ce a însemnat acest liceu pentru dumneavoastră?*

— A însemnat viața mea înainte de război și, totodată, o mare emoție, pentru că au fost anii mei cei mai fericiți, fără griji, pe care mi-i reamintesc cu multă plăcere.

— *Dar pînă la urmă a fost și o istorie dramatică, întrucît majoritatea elevilor liceului au fost deportați.*

— Și eu am fost deportată. Timp de un an am fost prizoniera nemților și apoi, în 1945, am fost eliberată de către englezi și transportată în Suedia de către Crucea Roșie. Apoi am plecat în Mexic, unde aveam o soră; de atunci, locuiesc în Mexico-City.

— *N-ați mai avut ocazia să vorbiți românește, de aceea ați uitat?*

— Din nefericire am uitat, dar vreau să reînvăț; pentru că din punct de vedere sentimental sînt mult mai mult româncă decît unguroaică, mult mai mult. Mi-a plăcut foarte mult să trăiesc în România și aveam mulți prieteni, iubeam mult limba română, care e foarte melodioasă și dulce.

— *Pentru că ați spus că iubiți mult România, ce a însemnat dictatul de la Viena pentru comunitatea dumneavoastră evreiască din Transilvania, mă refer în special la anul 1940, cînd Ardealul de Nord a fost cedat Ungariei?*

— Noi nu știam nimic atunci. Dar aceasta a însemnat mai tîrziu că am fost predați germanilor. Românii nu au permis ca evreii să fie duși în lagăre de concentrare, dar ungurii au fost bucuroși să ne predea nemților. A fost o tragedie, mi-am pierdut părinții la Auschwitz.

Vizitarea expoziției cuprinzînd numele și fotografiile elevilor a constituit momentul cel mai emoționant al reuniunii. O întreagă lume de năzuințe, zîmbete și vise dispărută.

Dr. ROSENFELD *(Suedia)*:

— *Cînd ați plecat din România?*

— În 1962. Sînt în Suedia de 29 de ani.

— *Văd că vorbiți foarte bine românește. E limba dv. maternă?*

— Din nefericire nu mai vorbesc nici românește, nici o altă limbă corect. Toate limbile pe care le cunosc sînt la ora aceasta un amestec greu de înțeles pentru cineva care nu a plecat din țară de multă vreme. De fapt, nu mai posed nici o limbă. Amintiri mai posed, amintiri pe care doresc să le șterg.

— *Vă gîndiți probabil la istoria tragică a acestui liceu.*

— Mă gîndesc la trecutul acestui liceu și la cei care au dispărut în anii '40. Sîntem 200 în viață din 1 200 cîți am fost.

— *Anul 1940 a însemnat o schimbare dramatică în destinul comunității evreiești din Ardeal?*

— Sînt născut, crescut la Cluj și am făcut și facultatea la Cluj. O schimbare dramatică. Eu mi-am pierdut toată familia, constînd din 42 de persoane. Am revenit din lagărul de concentrare. Am stat la Cluj pînă în anul 1962. Am devenit familist la Cluj, iar în 1962 am părăsit Clujul cu soția și copiii.

— *Cîteva cuvinte despre România actuală...*

— Am fost la Cluj în aprilie 1990 și mi-am revăzut prietenii, foștii colegi și mi-am exprimat speranța că România va fi una dintre membrele unei Europe noi, libere, democratice. Doresc poporului român să ajungă la această țintă demnă de istoria acestui neam. Din primul moment noi, cei din Suedia, am căutat să ajutăm cu ce am putut fosta noastră patrie.

Întîlnirea n-a stat numai sub semnul durerii. În încăpătoarea sală de festivități a chibuțului Șfaim s-au rostit cuvîntări pline de speranță, de încredere în ziua de mîine. Dacă Dumnezeu ne zîmbește — spunea fostul lor profesor de religie și șef rabin al Clujului în acea tragică perioadă, Moshe Karmilly-Weinberger — atunci El ne înalță pe culmile istoriei. Cu marea putere a memoriei, continua actualul profesor emerit al Universității Yeshiva din New York, îi înălțăm acum din neființă pe cei dispăruți și astfel ei rămîn ai noștri, cînd șoptim împreună în amintirea lor rugăciunile poporului nostru, încărunțit și reîntinerit asemeni lui Anteu.

Prof. MOSHE KARMILLY-WEINBERGER *(Statele Unite)*:

— *Cum apreciați această întîlnire?*

— Este o întîlnire nostalgică. Cînd un profesor își întîlnește elevii după un an e ceva, dar după 50 de ani? Și ce fel de 50 de ani? Cu Auschwitz și cu Dachau? Întîlnirea noastră este o revanșă asupra lui Hitler și asupra nazismului că am putut să ne întoarcem și să începem o nouă viață și e cu atît mai semnificativ că această întîlnire are loc pe pămîntul Israelului. Hitler voia să distrugă în întregime poporul evreu și, desigur, sîntem aici la acest chibuț nu numai 250 de elevi și profesori, ci putem spune 3 000 de suflete, dacă socotim și familiile elevilor. Este o mare revanșă asupra morții.

BARBARA TRAUB *(Statele Unite)*.

De profesiune scriitoare, d-na Barbara Traub locuiește la New York. A publicat, printre altele, cîteva romane avînd ca temă Holocaustul.

— *Cînd și unde se petrece acțiunea ultimului roman?*

— La Sighetu Marmației și în alte locuri din Europa, în anii 1945 și 1946, cînd a căzut Cortina de Fier în estul Europei. Aici povestea se sfîrșește.

— *Și care e concluzia?*

— Nu este nici o concluzie. Concluzia trebuie să

aparţină cititorilor.

— *Ce ştiţi despre România de azi?*

— Ceea ce citesc şi citesc mult, pentru că m-am născut în România, am citit despre anumite dificultăţi cît şi despre speranţa că lucrurile vor merge spre bine. Fiecare este mulţumit că timpurile grele au trecut şi că va fi pace. Sper că toţi românii vor fi fericiţi, că totul va fi frumos cum este însăşi ţara, o ţară minunată. Îmi amintesc întotdeauna de România cu un mare sentiment de dragoste.

Fie că locuiesc în Israel, în Statele Unite ale Americii, în Australia, Mexic sau Suedia, toţi elevii acestui liceu neobişnuit au rămas profund ataşaţi de România — ţara lor natală. Dragostea şi interesul pentru patria lor comună se exprimă în forme diferite, dar unitară este convingerea tuturor celor cu care am stat de vorbă că România are acum un orizont luminos, spre care trebuie să meargă cu încredere.

De la oraşul de pe Someş la ţărmul însorit al Mediteranei, un impresionant arc de timp în care bucuria şi speranţa au biruit în cele din urmă întunericul suferinţei. ■

PRIME INFORMAŢII...

(Urmare din p. 12)

insistenţă şi pe care sultanul, cum informa Adams în raportul din 12 ianuarie 1812, refuza să le cedeze. Tratativele s-au aflat tot timpul pe punctul de a fi rupte, cum raporta Adams la 7 februarie 1812, cînd, relatînd o convorbire cu cancelarul Rumianţev, afirma că „acesta n-a spus nimic despre negocierile de pace cu Turcia. Părerea care a devenit acum preponderentă în sînul opiniei publice este că, probabil, pînă la urmă, tratativele vor eşua".

Cum se ştie însă, sub presiunea unui iminent atac din partea lui Bonaparte, Rusia a încheiat o pace în definitiv foarte avantajoasă pentru ea; prin încălcarea oricăror norme ale dreptului internaţional şi ale celui istoric, Rusia a anexat, cu acordul Porţii, teritoriul Moldovei dintre Prut şi Nistru şi a obţinut ieşire la gurile Dunării, act de mare importanţă în disputa ei pentru cucerirea supremaţiei în bazinul Mării Negre. După ce anunţa încheierea păcii de la Bucureşti din 16 mai 1812, în raportul său din 1 august Adams ţinea să precizeze ca, deşi fuseseră schimbate instrumentele de ratificare, „tratatul în sine n-a fost încă dat publicităţii, dar se spune că graniţa este pe Prut". Abia la 27 august 1812, Adams a primit o înştiinţare oficială din partea cabinetului rus prin remiterea de către cancelarul Rumianţev chiar a unui text tipărit (purta data de 5 august 1812) al tratatului de pace în limbile franceză şi rusă, cu rugămintea de a fi trimis guvernului S.U.A.

În încheierea acestor scurte consemnări, ni se pare deosebit de interesant faptul că, ceva mai tîrziu (Raportul nr. 105, din 2 februarie 1813), revenind asupra tristului deznodămînt pentru români al disputei dintre cele două mari puteri, ce se soldase cu răpirea unei însemnate părţi din teritoriul Moldovei, Adams îl considera pe Napoleon Bonaparte ca principal vinovat, deoarece îngăduise ca Poarta „să încheie o pace păgubitoare cu ea [Rusia] chiar în momentul în care [împăratul Franţei] era gata să invadeze Polonia", pentru a ajunge cu trupele sale în Rusia. ■

COPERTELE

①④ Luvrul, un muzeu ce îşi păstrează încă misterul, prin armonia între trecut (coperta 4, **sus** — în plan secund, palatul în sec. XV), comorile (coperta 1) şi prezentul său imediat (coperta 4, **jos** — piramida de sticlă imaginată de arhitectul Ieoh Ming Pei, **(Cei 800 ani de sub Luvru,** p. 91)

② Sfinţii împăraţi Constantin şi Elena — sărbătoriţi de calendarul creştin la 21 mai — constituie un subiect predilect în arta noastră religioasă, portretele lor fiind ades întîlnite în picturi murale, miniaturi, broderii ş.a. În imagine: miniatură de pe un manuscris de la jumătatea veacului XVIII **(Luna mai în istoria românească,** p.4)

③ Vaticanul — un colţ unic de istorie şi putere spirituală. Primul conciliu (în imagine) a avut loc în anii 1869-1870, în catedrala Sfîntu Petru **(Vatican. Scurtă istorie,** p. 87)

Macheta artistică a copertelor 1 şi 4: Radu I. Popescu

PLANŞELE

① ② ③ ④ Fotografii-document din deceniile trei-patru ale veacului nostru, ilustrînd cronica uzinelor „Malaxa", înfiinţate în 1921: a) Pavilionul direcţiei şi curtea cu liniile de probe pentru locomotive; b) Cazanul locomotivei cu numărul de fabricaţie 100, din anul 1933, cu conducerea şi personalul cazangeriei; c) Interior în casa Malaxa, din Aleea Alexandru; d) Hala fabricii de ţevi, în construcţie în 1936; e) Locomotive fabricate în anul 1939; f) Bibliotecă tehnică din pavilionul direcţiei (1937); g) Cuptorul electric de 1,5 tone montat în 1937; h) Primul motor Diesel de 220 C.P. (1937); i) Locomotivă „Malaxa" la manevre în portul Constanţa (1935); j) Ing. N. Malaxa şi ing. H. Holban la tîrgul de la Milano din 1940; k) Pavilionul român de la acest tîrg; l) Reclama firmei „Malaxa" S.A.R. în 1938

Macheta artistică a planşelor: arhitect Alexandra Popescu

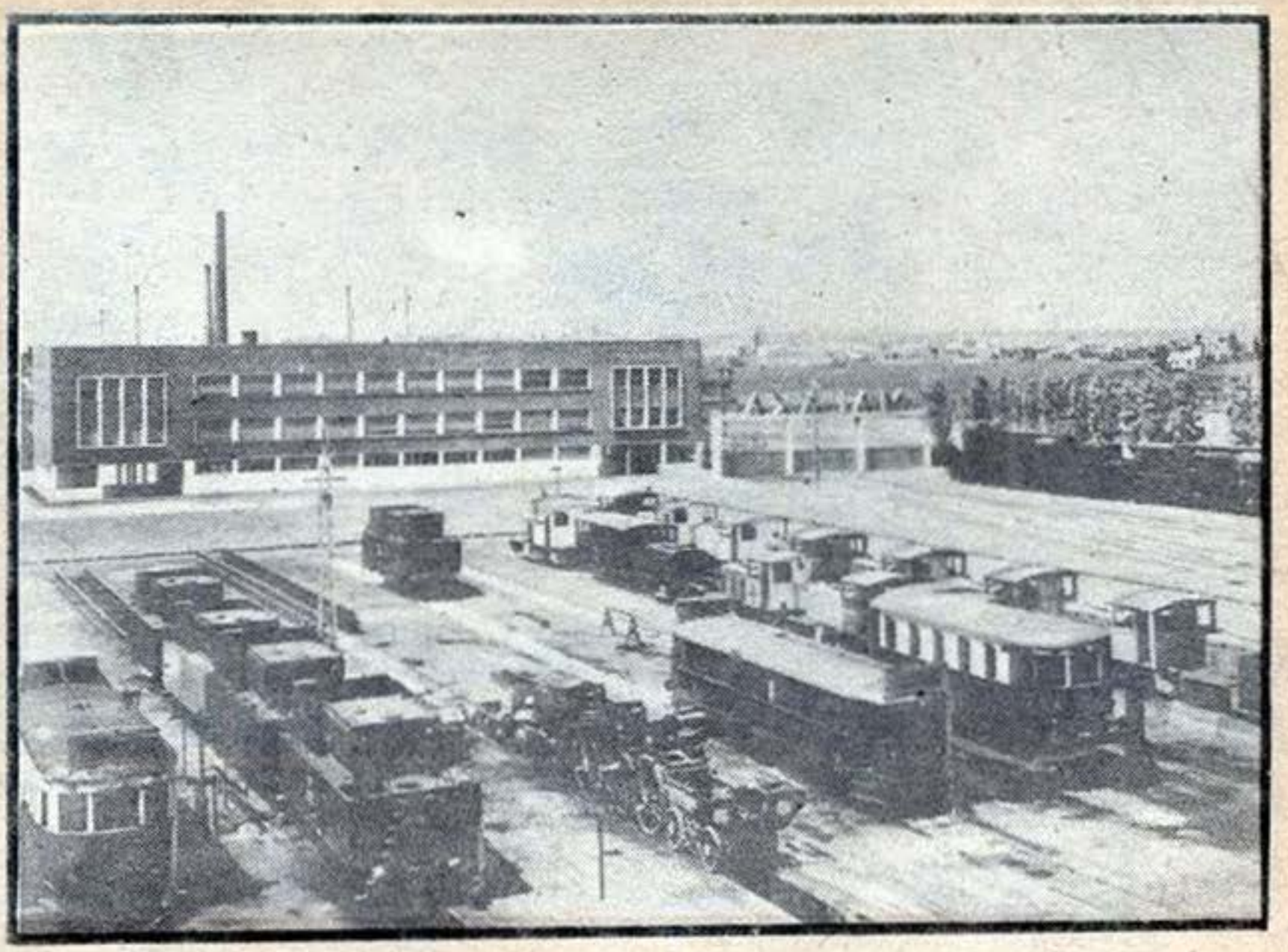

a

UZINELE „MALAXA“ 70 DE ANI

b

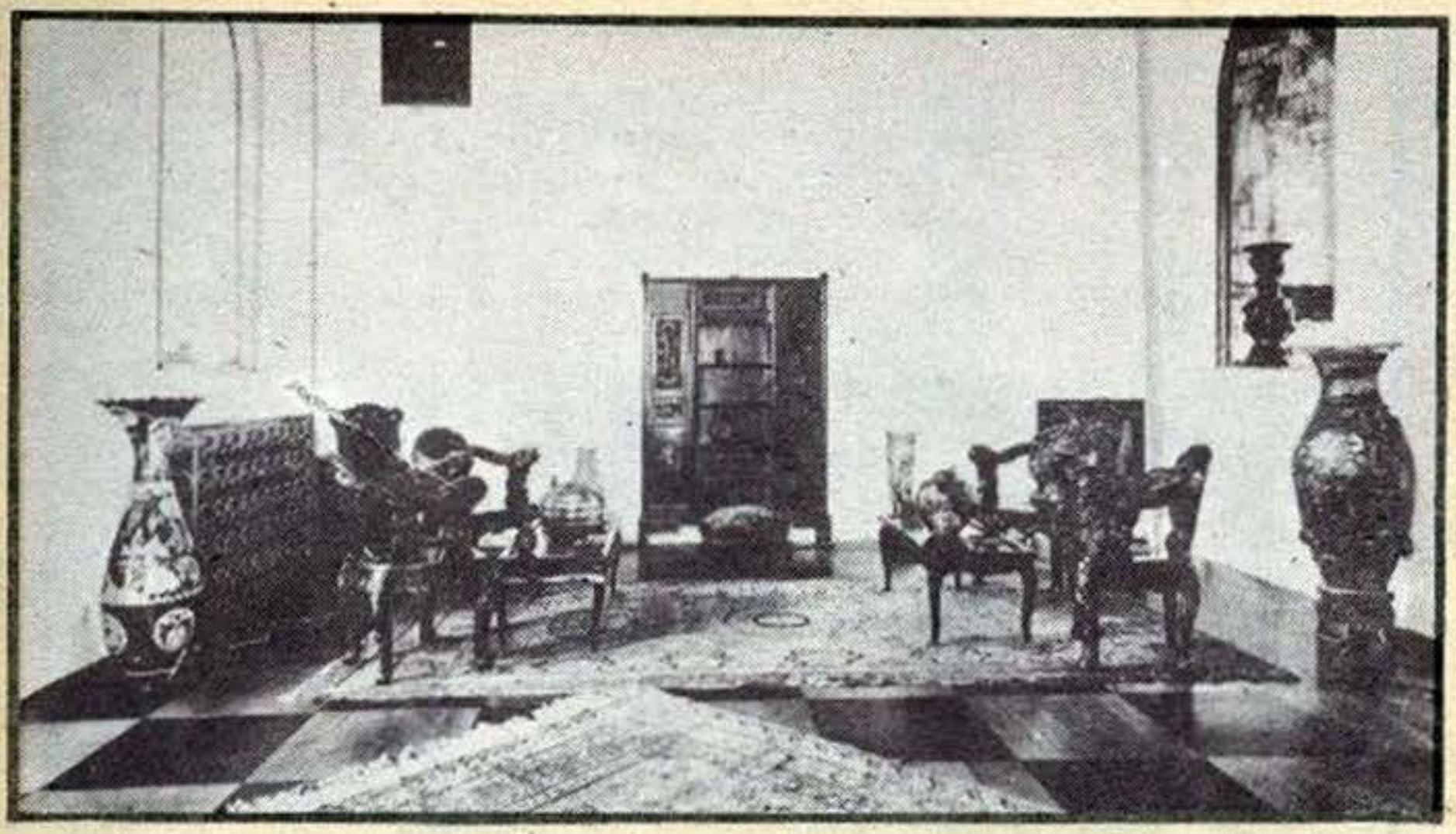

c

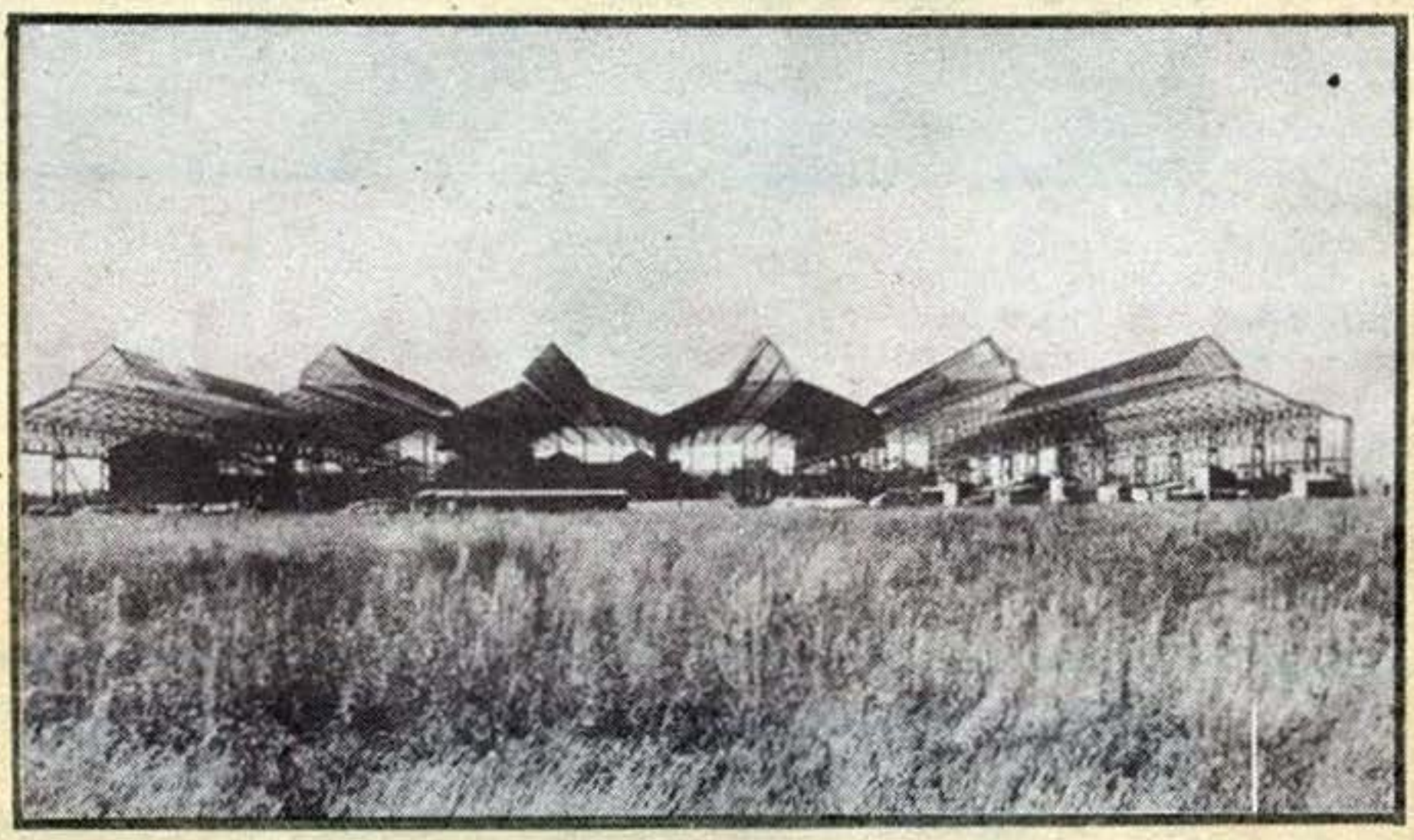

d

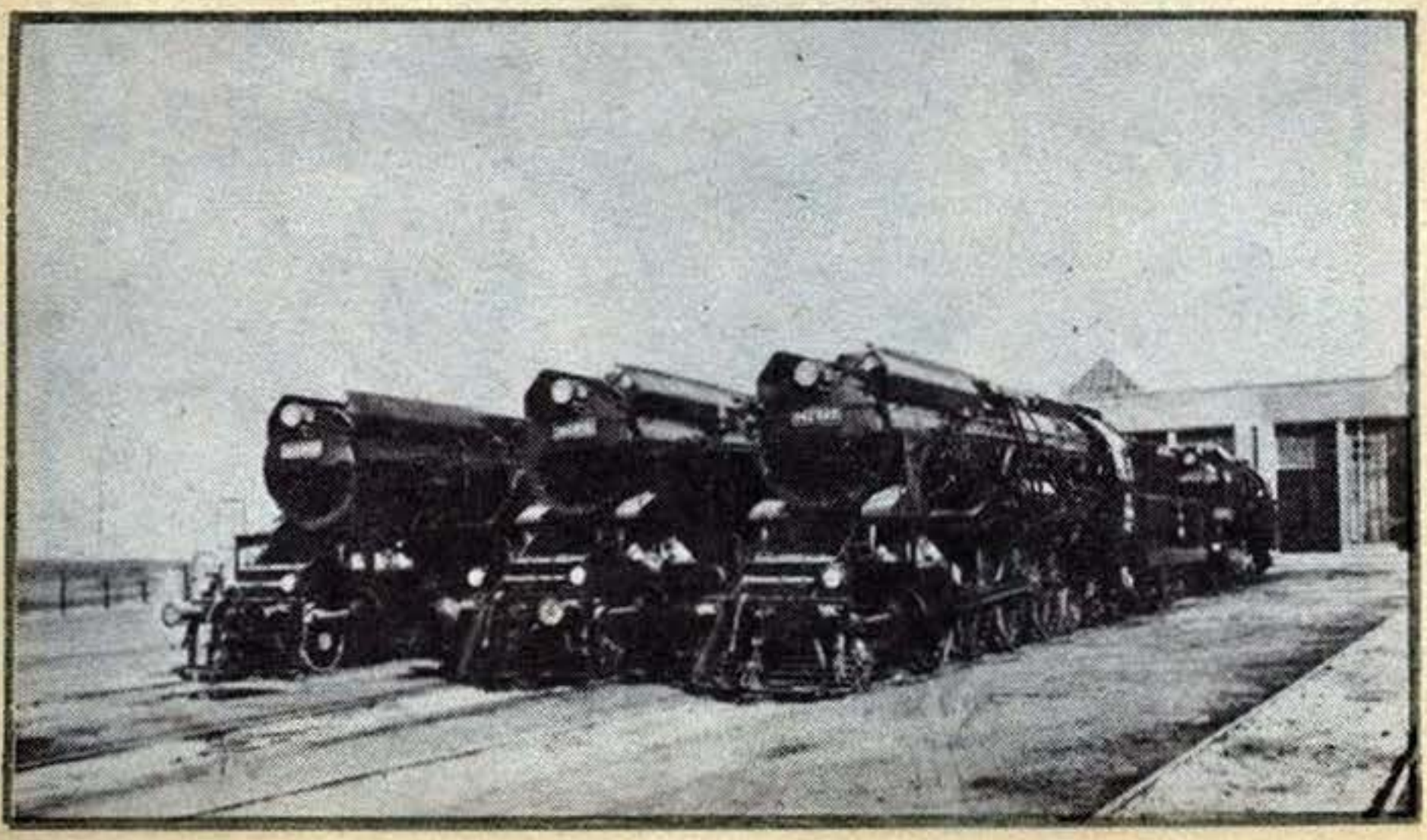

e

g

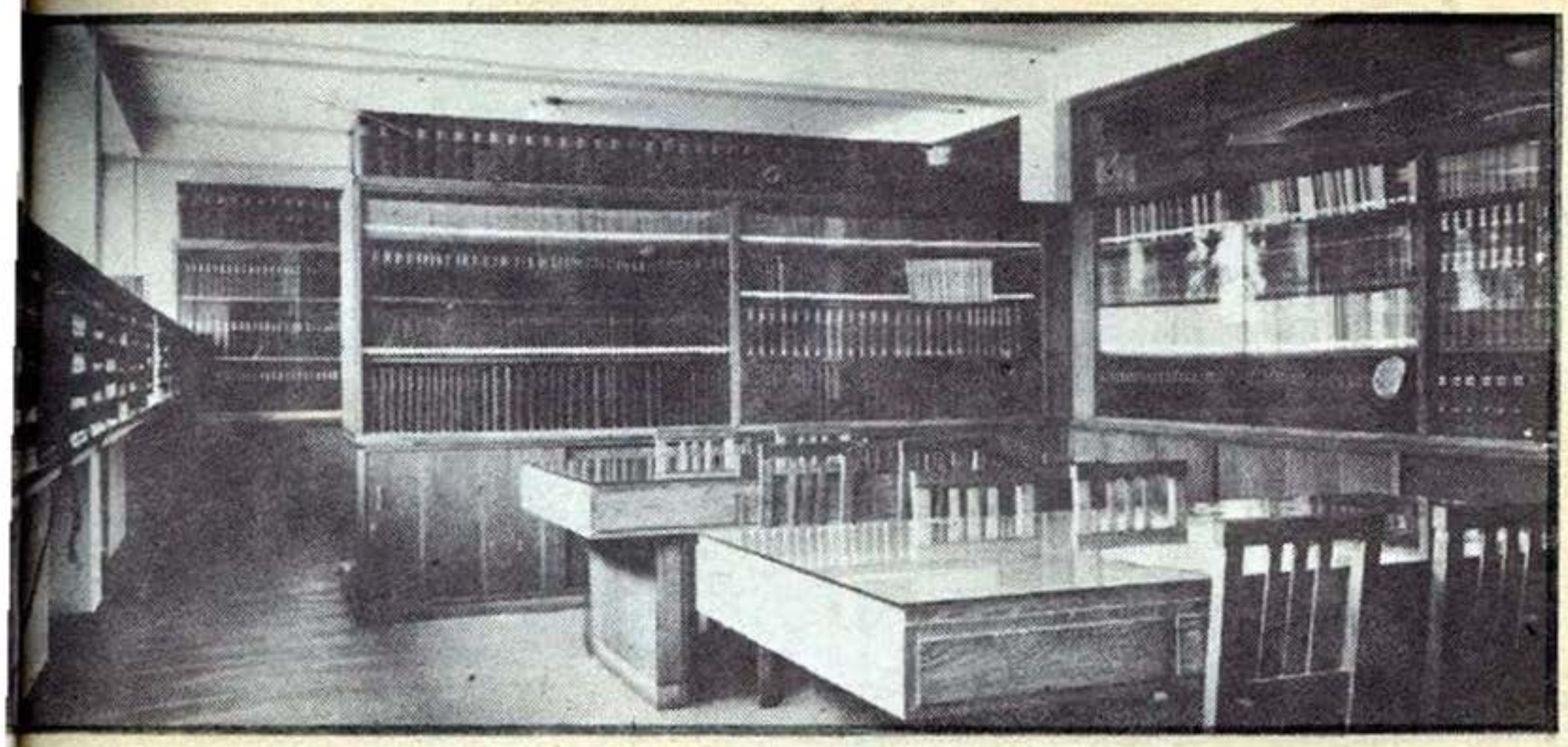

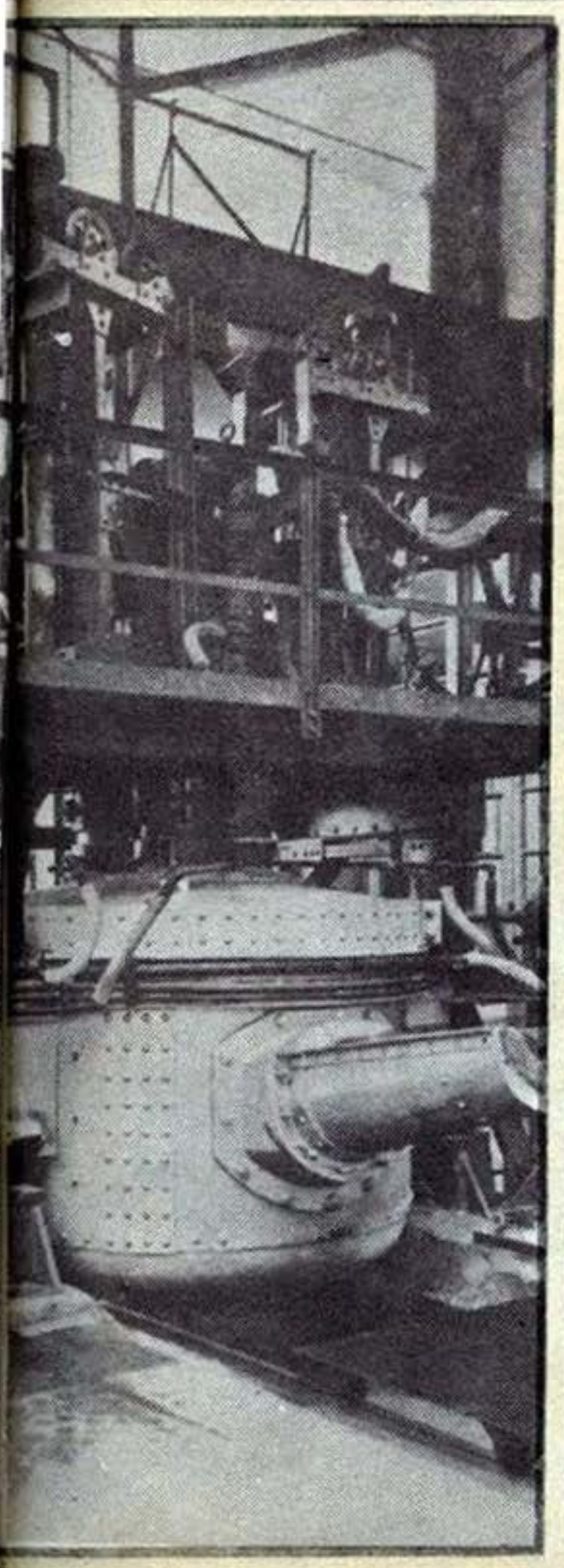

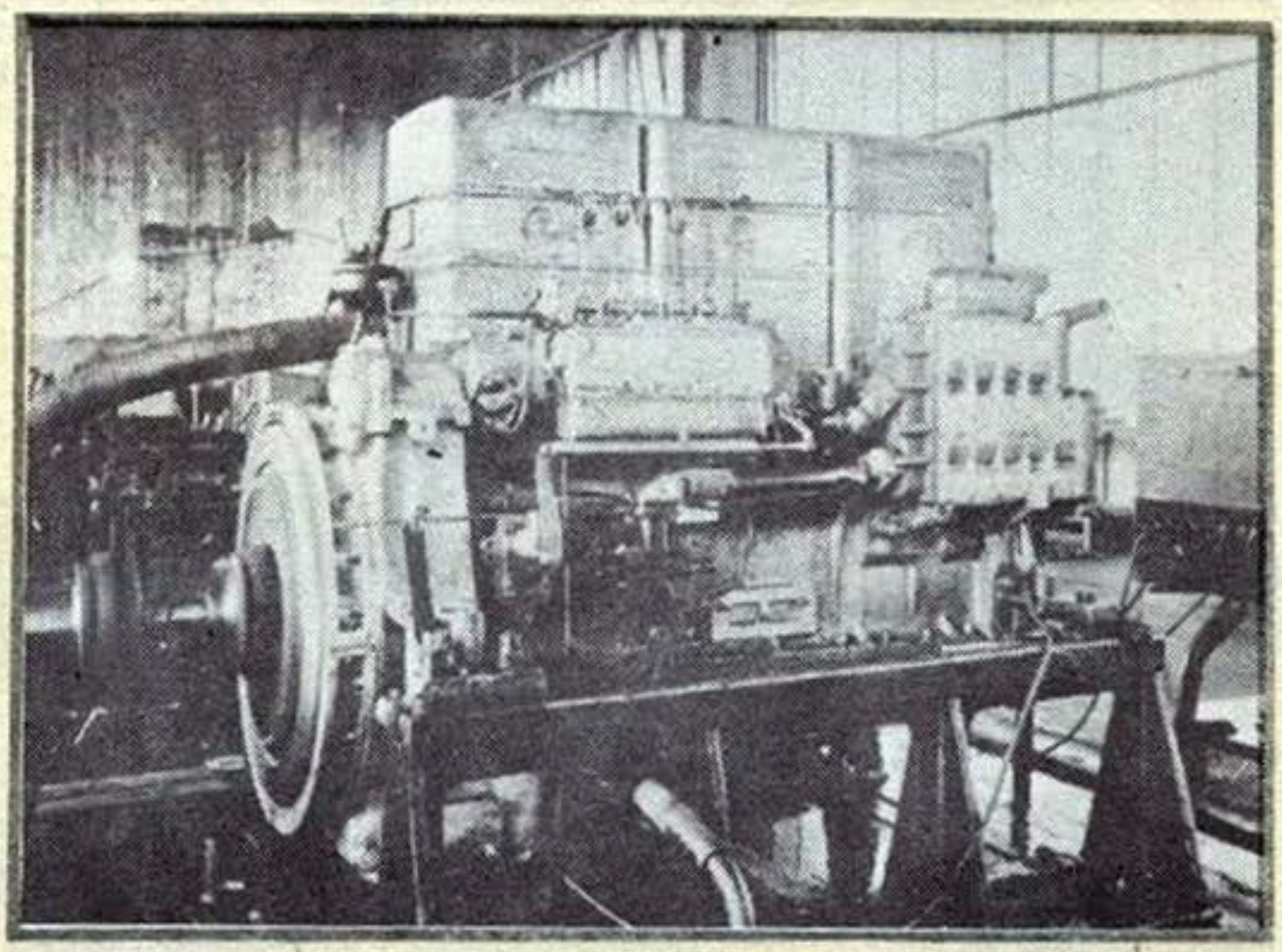

h

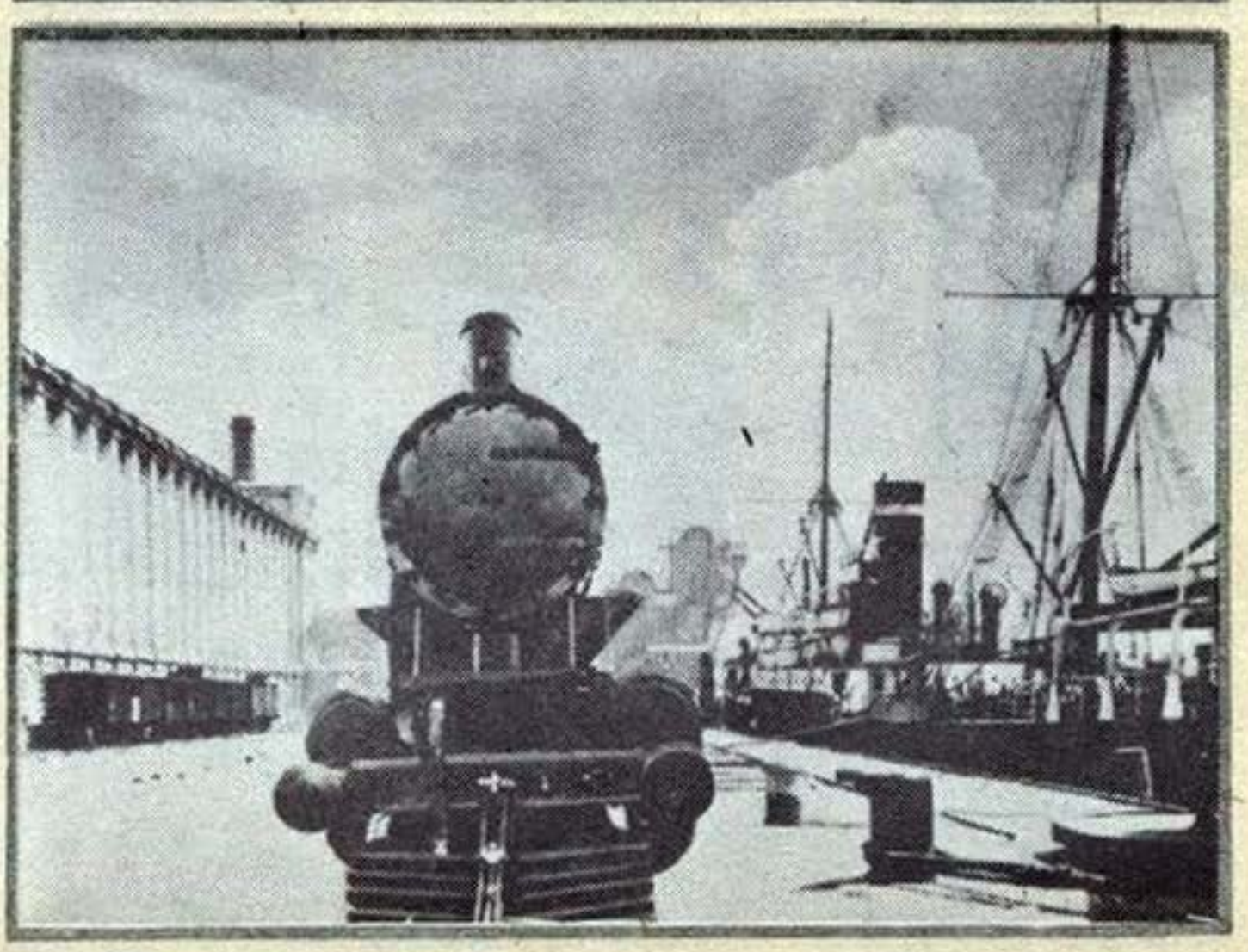

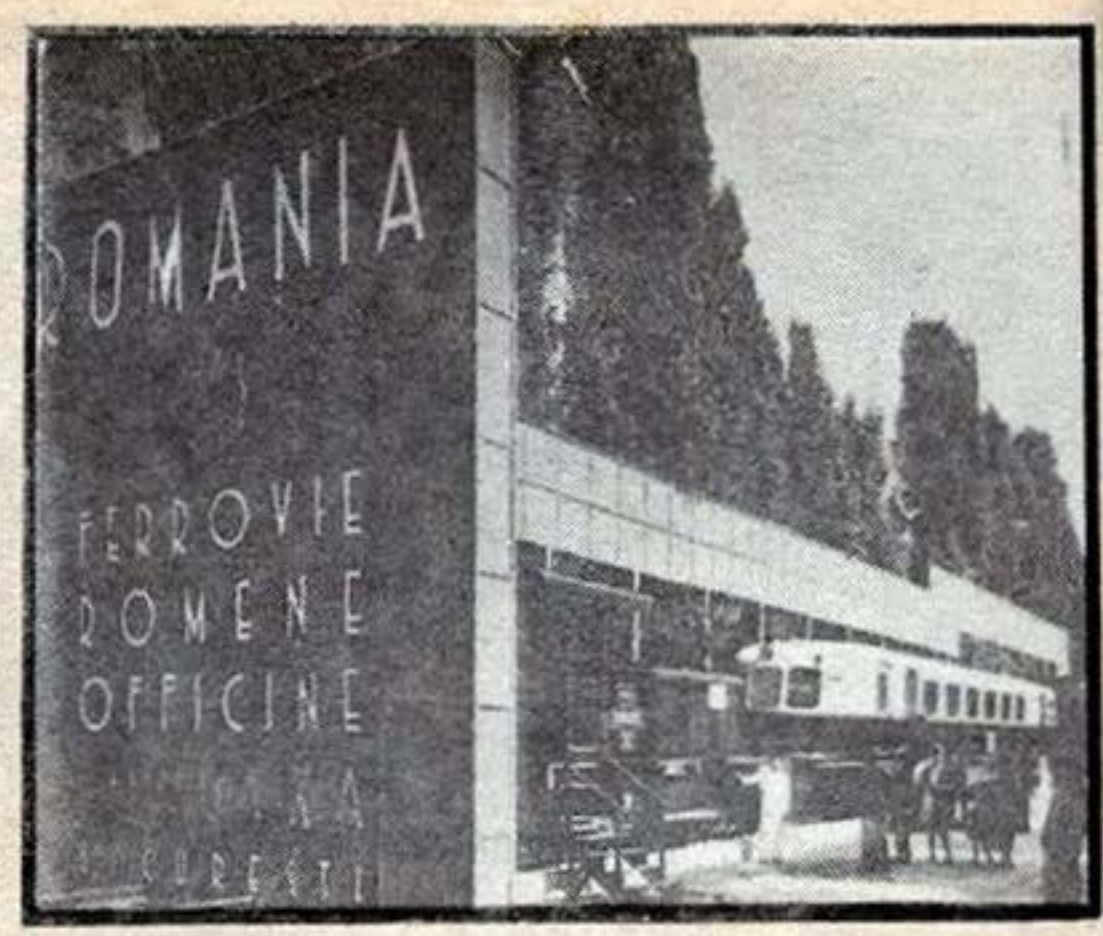
ROMANIA
FERROVIE
ROMENE
OFFICINE

MALAYA
SAR

UZINELE „MALAXA“

Dr. ing. HENRY HOLBAN

În 1991, Societatea Comercială „FAUR SA“ din Bucureşti împlineşte 70 de ani. Ea este succesoarea firmelor care s-au numit „Malaxa“, iar apoi „23 August“.

Dezvoltarea firmei „Malaxa“ a fost unul din spectaculoasele tenomene economice şi tehnice din România interbelică: în mai puţin de două decenii, un atelier mobil („navetă“) de reparat locomotive şi vagoane a crescut pînă la a deveni un puternic pilon al industriei naţionale. Un asemenea fenomen nu a putut fi explicat prin dogmele regimului totalitar eliminat de Revoluţia din decembrie 1989. De aceea, nici nu s-a putut publica atunci un studiu privind istoria uzinelor „Malaxa“.

Autorul prezentului articol speră că, într-un viitor Tratat **de istorie a economiei naţionale, istoricii şi economiştii vor analiza în mod riguros** „fenomenul Malaxa“ **— atît ca o mărturie a civilizaţiei româneşti, cît şi ca o sursă de experienţă şi inspiraţie în elaborarea unor strategii viitoare.**

De la „navete“ la construcţia de maşini

Încheierea primului război mondial, în urma căruia s-a înfăptuit şi reîntregirea României, a lăsat pe întregul teritoriu naţional o situaţie economică dezastruoasă. Redresarea ţării depindea vital de repunerea în circulaţie a materialului rulant feroviar — locomotive şi vagoane — distrus şi dezorganizat atît de lupte cît şi de regimul de ocupaţie. De pildă, din cele 1 000 de locomotive care existau în Vechiul Regat, după război se mai aflau în circulaţie doar 246.

Atelierele C.F.R. nu puteau face faţă volumului enorm de reparaţii. Atunci s-a apelat la firme particulare, care activau în alte domenii şi s-a încurajat înfiinţarea unor asociaţii cărora li s-au concesionat mijloace mobile cu dotare minimă, numite „navete“. O asemenea asociaţie era alcătuită din prof. C. Banu (proprietarul revistei *Flacăra*, fost ministru liberal al cultelor şi artelor) şi dr. ing. N. Stoianovici, care au exploatat în comun o concesiune de „navete“ acordată de C.F.R. lui Stoianovici. Aceste „navete“ au fost realizate la fabrica de mobile „E. Lessel“, din Bucureşti (3 locomotive reparate de inginerul N. Malaxa cu echipa sa). La 3 august 1921, cei doi asociaţi au convenit să lichideze asociaţia, împuternicindu-l pe N. Malaxa, care a preluat activitatea. *Acest moment este considerat ca începutul activităţii industriale şi comerciale pentru ceea ce va fi firma „Malaxa“.*

Cum istoricul uzinelor este strîns legat de activitatea întemeietorului lor, vom prezenta cîteva date din biografia acestuia. *Niculae Malaxa* descinde dintr-o familie greacă emigrată în Moldova în 1818. S-a născut la Huşi, la 10/22 decembrie 1884. Era fiul căpitanului Costache Malaxa care, în Războiul de Independenţă din 1877-1878, a făcut parte din acelaşi regiment cu Valter Mărăcineanu. Mama sa, Elena Ruxandra, era fiica pitarului Bădărău (Popov, după boierire). Niculae Malaxa a studiat la Iaşi. Apoi, sprijinit de unchiul său, Ioniţă Popov, în anii 1910-1912 a studiat la Karlsruhe (Germania), unde a obţinut cu distincţie diploma de inginer chimist. (În 1984, Politehnica din Karlsruhe ne-a transmis copii ale diplomei şi certificatului de studii.) În 1917-1918, N. Malaxa a fost angajat inginer la staţia C.F.R. din Iaşi — atelierele Ciurea, Cetăţuia şi triajul de la Socola. În 1919 a venit în Bucureşti, unde a constituit împreună cu N. Tănăsescu asociaţia, „în nume colectiv“, „Atelierele Unite“. Atelierul înjghebat de Malaxa (locomotivă, vagon atelier, vagon dormitor) a reparat locomotivele care se defectau pe linia principală dintre Buzău şi Paşcani, în special la Adjud. Echipele organizate de Malaxa aveau lucrători bine calificaţi, în mare parte recrutaţi dintre meseriaşii din Transilvania, dar şi din Austria şi Ungaria, rămaşi fără slujbe datorită vicisitudinilor războiului.

Din anul 1921, cînd Malaxa a preluat activitatea fostei asociaţii Banu-Stoianovici,

numele noii firme a fost: *„Prima Societate pentru Construcția de Mașini"*. De la aceasta nu ni s-au păstrat documente. Se știe însă că Malaxa a mai avut în mod sigur un asociat, Al. Perieţeanu, inginer, care a fost de trei ori director general al C.F.R. (cu întreruperi între 1917-1919 și în 1927). Sprijinul său financiar și relațiile pe care le avea au fost decisive pentru lansarea în afaceri a lui N. Malaxa.

Activitatea de reparații vagoane și locomotive a societății s-a desfășurat la București, în fabrica „E. Lessel" și la Constanța, în Stația Palas. Din amintiri transmise oral și din cîteva fotografii, se știe că în provincie echipa de lucru era cazată la locuitorii din cartierul numit atunci Anadolchioi (în turcă „satul celor din Anatolia"), azi cartierul Palas din municipiul Constanța. Unul dintre martorii acelor timpuri, sculerul Lazăr Efraim Davidovici — care ducea zilnic sculele la locul de lucru cu o căruță trasă de doi catîri — a fost salariatul uzinelor pînă la începutul deceniului șapte.

„Prima societate pentru construcția de mașini" are meritul de a fi instalat întreprinderea pe amplasamentul actual de lîngă halta C.F.R. Titan și de a fi construit aici primele elemente de infrastructură.

Strategii ale reușitei

La 26 mai 1922, s-a cumpărat pe numele inginerului Niculae Malaxa, de la Ivanciu Boian Grueff, un teren viran în formă de trapez cu suprafața de 136 072 mp, pentru suma de 1 640 424 lei plătibili în rate. Amenajările făcute încă din 1922 constau în: linia de racordare la halta C.F.R. Titan cu cîteva ramificații interioare ca linii de garaj; împrejmuirea din zaplaz de scînduri; o baracă din lemn, lîngă actuala poartă II, pentru a servi drept atelier, magazie și vestiar. În baracă au fost instalate 8 strunguri paralele vechi, un șeping, 3 mașini fixe de găurit, un dispozitiv portabil de alezat cilindri de locomotivă și un motor Deutz de 25 CP care asigura energia necesară prelucrărilor mecanice. Iluminarea se făcea cu lămpi „Petromax", lămpi de gaz, lanterne de mînă cu acetilenă sau ulei, iar încălzitul era cu cărbuni în „mangale" sau în sobe de tuci, folosindu-se și lemne. Partea principală a lucrărilor se efectua afară, pe liniile de garaj, ridicarea vagoanelor și locomotivelor făcîndu-se cu vinciuri manuale — închiriate de la C.F.R.; pentru piesele mai grele se foloseau palane agățate de capre sau trepieduri. La transportul intern era folosită o căruță trasă de doi catîri.

În 1922, firma avea 44 muncitori, 3 maiștri (Fejeș Gh., Barani Șt. și Vari Deneș), un tehnician (Paul Gurcă) și un funcționar (Attias Jean).

Am insistat asupra acestor detalii pentru ca cititorii să poată aprecia dimensiunile de debut ale firmei „Malaxa". În raport cu acest nucleu, căruia îi corespunde un inventar atît de sumar, se definește ceea ce a constituit un veritabil „miracol Malaxa". El este cel care — în mai puțin de 17 ani, aceștia cuprinzînd și criza economică de la începutul deceniului 4 — a făurit un gigant industrial modern. La 31 martie 1939, complexul de uzine „Malaxa" devenise deja o firmă de anvergură internațională cu un capital de 1,62 miliarde lei.

La începutul anului 1923, „Prima societate pentru construcția de mașini" a suferit o transformare juridică, devenind *societate în comandită, al cărei comanditat a fost N. Malaxa*. Ea s-a înscris în Registrul firmelor comerciale la nr. 5 din 2 ianuarie 1923, cu denumirea *Fabrica românească de mașini-ateliere de reparat locomotive și vagoane — inginer N. Malaxa et Co.* Modificarea de statut a urmărit prezervarea celuilalt asociat, Alexandru Perieţeanu, de o răspundere nelimitată, care — conform Codului Comercial — îi revine numai lui N. Malaxa.

Cei 5 ani de existență ai acestei firme au reprezentat o etapă de acumulări — tehnologice și de capital — care au dovedit din partea lui N. Malaxa un ascuțit simț al rentabilității, spirit organizatoric, o concepție originală și curajoasă de strategie economică. Pentru activitatea din această perioadă este lămuritor să consemnăm cîteva fapte. Astfel, dacă în 1923 existau doar 2 hale de zid cu acoperiș de lemn (ateliere), în 1925 erau 6; numărul de muncitori a crescut de la 198 în 1923 la 500 în 1926; în 1923 au fost reparate 5 locomotive, iar în 1927 — 50 ș.a.

Pentru dezvoltarea uzinelor „Malaxa", anul 1927 are o importanță deosebită: la 13 martie, a fost promulgată *Legea pentru fabricarea în țară de locomotive și vagoane*.

Societatea în comandită ajunsese deja la un nivel de profesionalism care justifica actul temerar de a încheia cu C.F.R. contractul nr. 17 104 din 31 mai 1927 pentru a livra anual 20 locomotive noi de tip G10.

Astăzi, în retrospectiva faptelor demult consumate, putem aprecia că decizia respectivă avea aceleași șanse de a evolua nu numai ca o previziune inspirată — așa cum s-a și întîmplat — ci și ca o aventură cu riscuri incalculabile. Ca să înțelegem bine situația de atunci este suficient să amintim faptul că N. Malaxa a sfidat uzinele „Reșița" (U.D.R.). Înființate la sfîrșitul deceniului 7 din sec. XVIII, aceste uzine au aparținut, succesiv, din 1854 lui „K.K. Priviligierte Österreichische Staatseisenbahn Gesellschaft" („Societatea privilegiată cezaro-crăiască a căilor ferate de stat austriece"), iar din 1881 „Societății privilegiate austro-ungare a căilor ferate de stat" (denumire prescurtată — StEG). Uzinele „Reșița" au fabricat prima locomotivă cu aburi în 1872, prezentată la expoziția de la Viena din 1873. *Din 1919 pînă în 1923 la „Reșița" s-a construit o fabrică modernă*

de locomotive dotată cu 142 de mașini și utilaje; în 1927 ea era operațională la întreaga capacitate.

Cînd N. Malaxa semna contractul cu C.F.R., se anticipa concurent al uzinelor „Reșița", dar el nu avea nici dotările pentru fabricația de locomotive noi și nici nu realizase primul produs. *Dar el a demonstrat că ceea ce își propusese era pe deplin realizabil. La 1 ianuarie 1928,* „pe o zi de furtună cu zăpadă" — cum s-a scris în buletinul firmei, s-a ridicat primul stîlp al fabricii de locomotive. La 28 decembrie 1928, era livrată prima locomotivă nouă tip G 10 (50 100). La 30 noiembrie 1933, pe stîlpul de zid al uneia din porțile halei de montaj era fixată o placă în amintirea livrării locomotivei cu nr. 100. În cursul existenței sale, firma „Malaxa" a livrat 482 locomotive cu aburi.

Specializarea în fabricația de locomotive a permis prima dezvoltare explozivă a întreprinderii. Ea a reprezentat un act de înaltă competență inginerească și economică. Punerea în funcțiune a unei fabrici moderne, începînd cu construcția clădirilor și încheind cu omologarea procesului tehnologic și a produsului fabricat *în mai puțin de 18 luni este o operă inginerească de prestigiu,* al cărei inspirator și principal autor a fost N. Malaxa. El a crezut în ideea sa; altfel nu ar fi participat cu 90% la constituirea capitalului inițial al fabricii de locomotive.

Se cuvine a fi relevată și metoda de finanțare urmată pentru strîngerea fondurilor care consta în: luarea de avansuri pe lucrări; investirea banilor în clădiri și utilaje; folosirea acestor investiții pentru garantarea împrumuturilor; reinvestirea întregului profit. Această independență și refuz de a lua participări — care au făcut ca întreprinderea să aibă, pînă în 1938, numai capital românesc — conferă operei inginerești a lui N. Malaxa și atributul intereselor naționale.

Spre o nouă relansare tehnologică

Forma juridică a Societății era impusă de Legea din 13 martie 1927, menționată anterior care, prin prevederile art. 3, condiționa beneficiul legii de obligația ca fabricantul să reprezinte O SOCIETATE ANONIMĂ cu capital format din acțiuni, din care cel puțin 60% nominative aparținînd cetățenilor români, cu 2/3 din membrii consiliului de administrație, președintele, 1/2 din administratorii delegați și directorul general, cetățeni români.

Precizăm că beneficiul legii, evocat mai sus, reprezenta o primă de 40% (ce trebuia să se reducă treptat la 25%) la prețul locomotivelor calculat pe baza prețului mediu din patru țări dezvoltate (Franța, Germania, Austria și Cehoslovacia) plus media costului de transport de la fabrică pînă la granițele României, cînd s-ar aduce din străinătate. Odată cu finele anului 1927 și începutul lui 1928, uzinele „Malaxa" intră într-o nouă etapă de organizare și de dezvoltare. N. Malaxa lansează un program pentru construcția din temelii a unei fabrici moderne, transpusă într-un ansamblu de investiții strict corelat, comprimat ca durată și cu resurse precise. Astfel, în anul 1928 s-au realizat: hala de montaj locomotive (32 m deschidere, 50 m lungime, pod de 60 t), cazangeria (32 m deschidere, 80 m lungime, pod de 25 t), două hale pentru atelier mecanic (24 m deschidere, 110 m lungime).

Construcțiile metalice pentru cele patru hale au fost comandate la U.D.R. în 1927, cînd s-au și făcut primele livrări. În anul 1929 s-a ridicat hala pentru forje (cu o deschidere de 32 m și lungime de 60 m, cu pod de 20 t). În 1930 s-a construit vopsitoria (12 m deschidere, 40 m lungime).

În ceea ce privește dotările uzinelor, menționăm că în 1928 au fost achiziționate din Germania, de la „Hohenzo-

Autorul acestor însemnări istorice privind trecutul uzinelor „Malaxa", dl. dr. ing. *Henry Gustav Alexandru N. Holban,* s-a născut la 10 august 1908 la Dorohoi. În 1933 și-a luat diploma de inginer mecanic la Politehnica din Charlottenburg (Germania), iar în 1976 a devenit doctor inginer, la Institutul Politehnic din Timișoara. A lucrat ca proiectant IAR (1934), inginer șef serviciu inspector automotoare (1935-1944), subdirector aprovizionare (1945-1949), șef serviciu proiectări (1949-1952), inginer șef concepție (1952-1954) și proiectant specialist (1955-1982) în cadrul uzinelor „Malaxa" (ulterior „23 August"). A fost, de asemenea, asistent la Politehnica din București (1937-1939), profesor la Școala medie metalurgică 2, București (1949-1954) și responsabil al unor colective de autori de manuale didactice.

În decursul a cinci decenii de activitate, a participat la construcția, revizia și întreținerea a 300 automotoare pe 2 și 4 osii (1935-1944), la realizarea pentru prima oară în țară a tractorului greu pe șenile (1952), camionului de 25 t (1953), automotoarelor 1400 CP cu motor supraalimentat (1959), automotoarelor DN export 600 CP (1961) și a 6 familii de locomotive (1963-1982) în 34 variante, fabricate în 5 000 bucăți (1 500 dintre ele exportate în 26 țări din 4 continente).

A participat, de asemenea, la numeroase manifestări internaționale: expoziții, tîrguri, sesiuni științifice, simpozioane, schimburi de experiență etc. Numeroase articole tehnice în publicații de specialitate. De cîteva decenii lucrează la *Istoricul uzinelor „Malaxa" - „23 August" - „FAUR"*, lucrare din care revista noastră prezintă, în avanpremieră, cîteva fragmente.

lernsche Lokomotivfabrik", din Karlsruhe, 82 de utilaje specifice pentru fabricația de locomotive și alte cîteva mașini. Fabrica furnizoare se afla în lichidare, datorită unor cauze conjuncturale interne. Ca urmare, lotul de 82 de mașini a fost cumpărat la un preț foarte avantajos, deși erau mașini moderne pentru o tehnologie mai avansată decît cele de la StEG instalate la Reșița.

În același an, „Hydraulik" Duisburg a livrat un clește special de nituit în care se putea introduce în picioare cazanul orizontal al locomotivei. De asemenea, s-a instalat transbordorul de 100 t MAN.

În 1929 s-au adus în forje 15 utilaje noi, din care amintim: 1 ciocan de 1 500 kgf cu două coloane; 4 ciocane de 400-1 000 kgf și o presă de fricțiune de 100 t. Astfel s-a redus dependența de semifabricatele din exterior. Încă din acel an, a început fabricația de arcuri din foi pentru locomotive. De asemenea, în vederea modernizării uzinelor, a creșterii randamentului și a diversificării produselor realizate, ing. N. Malaxa a luat o serie de măsuri privind transferul tehnologic rapid și masiv și transpunerea lui operațională. Astfel au fost angajați pentru industrie și asistență tehnică, pe durata de un an și un an jumătate, 182 de meseriași, în majoritate șefi de echipă de la „Lorep" („Locomotiv Reparatur Abteilung") din Berlin-Tegel, ce aparținea marii fabrici „August Borsig". Majoritatea acestui personal s-a reîntors în Germania la mijlocul anului 1929. Odată cu venirea specialiștilor străini au fost angajați și tineri specialiști români. În 1928, aceștia au fost: Adrian Dumitrescu, Ionel Mătase, Aurel Bunea, Dumitru Popescu, Ștefan Epure, Ramiro Gabrielescu.

Pentru fabricarea locomotivelor contractate, s-a apelat la licența Borsig achiziționată de C.F.R. în 1927 și pusă la dispoziție atît la U.D.R. cît și la „Malaxa". Inițiativa în confruntarea cu progresul tehnic a constituit pentru N. Malaxa temelia conceptului său de strategie a întreprinderii, cristalizat și probat cu prilejul realizării fabricii de locomotive. Adaptat la conjunctură și proporții, el va fi repetat cu același succes răsunător la realizarea fabricii de țevi și apoi a celei de muniții. Odată cu realizarea obiectivelor privind organizarea și modernizarea uzinelor în această primă etapă, acestea trec într-o nouă fază a dezvoltării lor. Astfel, între anii 1928 și 1933, producția de locomotive noi este asociată cu activitățile de reparații. Se cuvine a fi relevat că în perioada crizei economice din 1929-1933 reparațiile au constituit activitatea care a asigurat salvarea întreprinderii. În 1930 s-au reparat 33 de tipuri, însumînd 101 locomotive, iar în anul următor 25 tipuri, respectiv 91 buc. (în 1929 se reparaseră doar 12 buc. din 3 tipuri). Această reorientare a fabricației a implicat un efort tehnologic major, a cărui realizare a demonstrat faptul că în cele mai grele perioade economice supraviețuirea se poate obține numai prin competență.

În anii 1934-1936 se renunță la reparațiile de locomotive, trecîndu-se la fabricația de automotoare și a altor produse asimilate în cadrul unei acțiuni programate de diversificare a profilului uzinelor.

Aceasta va conduce în final la necesitatea de a înlocui și denumirea depășită de evenimente a acestei firme: la 31 martie 1937, adunarea generală a acționarilor a modificat statutele, iar „Fabrica de locomotive N. Malaxa" SAR a devenit „N. Malaxa" SAR.

În tabelul alăturat este prezentată sintetic activitatea Fabricii de locomotive pe perioada existenței ei juridice.

Continuîndu-ne incursiunea noastră în trecutul uzinelor „N. Malaxa", vom prezenta în numărul viitor al revistei una din realizările lor de prestigiu: automotorul românesc. ■

(Va urma)

Detalii	Anii								
	1928	1929	1930	1931	1932	1933	1934	1935	1936
Capital mil. lei	20,0	50,0	80,0	80,0	80,0	80,0	100,0	150,0	300
Nr. salariați	1 000		2 000	1 209	1 500				3 000
Reparații locomotive: (buc)	50	12	101	91	19	1	—	—	—
Construcții locomotive (buc)	1	19	9	25	10	40	20	93*)	26
Automotoare	—	—	—	1	1	1	22	53	60
Vagoane cisternă	—	—	—	—	—	—	50	—	—
Alte produse alternative la producția de bază					○	○		○	○
Alocarea de mijloace pentru fabrica de țevi								○	○

*) La U.D.R., vîrful de producție a fost de 53 buc în anul 1936.

ŢIGANII

Un popor îşi caută istoria (IV)

IOANA URSU, VALERIU BUDURU

La 4 iulie 1937, pe stadionul militar din Varşovia are loc o ceremonie neobişnuită, într-o ambianţă la fel de neobişnuită: cîteva mii de persoane, cinci bărbaţi în haine de seară, cu cravate albe şi jobene, toate închiriate din recuzita operei varşoviene, 30 de bătrîni — un fel de conclav al înţelepţilor — şi o urnă aurită.

Nu ştim dacă în asistenţă se află şi şefi de state, diplomaţi sau alţi demnitari reprezentînd guverne sau ţări. Cert este că invitaţii în acest sens au fost trimise. Invitaţii pregătite după toate regulile protocolare, cu pecete, coroană din flori de crin şi cu o inscripţie oarecum bizară: „Preşedinte al candidaţilor la tronul ţiganilor, Januš Kwiek".

Un „rege"... din România

Scenele sînt descrise în cartea *Tsiganes* a lui Jean-Pierre Liégeois, care ne va folosi şi de această dată ca principal ghid în incursiunea pe care încercăm să o facem în istoria acestui popor. Autorul reconstituie un moment nu numai pitoresc, ci şi semnificativ pentru modul în care s-au cristalizat diferite organisme proprii prin care ţiganii au început să se afirme într-un context social-politic tot mai larg.

În acea zi de 4 iulie 1937, a avut loc alegerea lui Januš Kwiek ca rege[1] al ţiganilor. Organizatorii au ţinut să imprime alegerii un caracter pe cît de festiv, pe atît de oficial. Aceasta şi cu scopul ca solicitarea pe care Januš intenţiona s-o facă pentru obţinerea unui teren în Abisinia, în vederea creării unui stat al ţiganilor, să fie luată în considerare. Januš a fost încoronat de arhiepiscop, s-a tras o salvă de onoare, după care cel ales a rostit un discurs: „Mai întîi voi trimite un delegat la Mussolini, pentru a-i cere să ne dea un teritoriu în Abisinia, pentru ca ţiganii să se stabilească acolo. Poporul nostru este sătul de a rătăci prin veacuri A venit timpul de a înceta viaţa noastră de nomazi. Să fim lăsaţi să ne trimitem copiii la şcolile poloneze pentru a fi educaţi acolo şi, în curînd, vom avea reprezentanţii noştri la Liga Naţiunilor".

Januš Kwiek face parte — cum menţionează autorul francez — dintr-o familie de romi originari din România. La sfîrşitul deceniului trei al veacului nostru, membri ai acestei familii, stabilită în Polonia, se fac recunoscuţi ca „regi" ai ţiganilor. În 1930, Mihai II Kwiek succede tatălui său Grigore. Mihai îşi formează o curte şi în declaraţiile sale formulează o serie de obiective ambiţioase. La o reuniune ce are loc în România, în 1934, el menţionează că urmăreşte să asigure fericirea tuturor ţiganilor, creînd un stat pe malurile Gangelui şi apoi organizează alegerea sa pe încă cinci ani. Dar la scurt timp este obligat să părăsească Polonia.

Alţi membri ai familiei Kwiek caută să obţină rolul

---

[1] Titulatura este nu numai pretenţioasă, dar şi anacronică, dacă avem în vedere că, în organizarea lor socială, ţiganii n-au agreat structurile ierarhice. În nici unul din grupurile sau subgrupurile care alcătuiesc această lume a lor, *romi, manuşi, kale* etc. nu întîlnim astfel de structuri. Denumirile pe care le purtau cei aflaţi în fruntea grupurilor de ţigani care au ajuns în diferite state europene — „conte" sau „duce al micului Egipt" în Franţa, ceva mai tîrziu căpitan, asistat de un locotenent; voievod, vajda, vătaf, wojt, în Ungaria şi în Polonia; bulibaşă în ţările române; ataman în Ucraina; lord în Scoţia, toţi aceşti termeni erau de împrumut. Unii erau utilizaţi pentru a da un titlu ţiganului desemnat pentru administrarea celor din grupul său, ce lucrau pe domeniile regale sau feudale. Denumirile nu sînt un indiciu al unei ierarhii sociale, ci un semn al unei adaptări superficiale a populaţiilor ţigane la condiţiile şi obiceiurile locale.

Noţiunea de şef, cum precizează Jean-Pierre Liégeois, pare să nu existe, ci mai degrabă aceea de responsabil. Individul care joacă acest rol la nivelul grupului nu trebuie să fie neapărat un om în vîrstă, ci unul respectat, în general un om care a reuşit în viaţă, inteligent, bogat, cu o familie numeroasă, bun vorbitor, bucurîndu-se — el şi ai săi — de consideraţia celorlalţi.

S-a afirmat că la venirea lor în Europa, ţiganii ar fi fost conduşi de regi sau regine. Dar afirmaţia ţine de domeniul legendei. Ţiganii au preluat, însă, acest mit şi, deseori, pentru a nu fi alungaţi din locurile în care făceau popasuri, la decesul vreunui cap de familie, lansau zvonul că defunctul ar fi regele lor. Marele număr de persoane care asistă, de regulă, la decese, ca şi o serie de detalii veridice amestecate cu ficţiunea, toate acestea preluate de presă şi trecute prin imaginaţia gazetarilor, s-au reîntors într-o formă amplificată în lumea ţiganilor, care au încercat să le adapteze la cerinţele lor. Mitul a fost astfel transformat în realitate. Existenţa unui „rege" presupune un teritoriu în care acesta să fie suveran, elaborarea şi adoptarea de programe, ceea ce a servit ulterior ca o bază de pornire într-un susţinut efort de organizare şi afirmare a acestui popor.

de frunte în conducerea cotetivităților țigane. Matei Kwiek se declară, la 7 februarie 1935, supus președintelui Republicii Polone și prezintă cîteva proiecte de reformă pentru îmbunătățirea vieții romilor. I se opun, însă, partizanii lui Mihai Kwiek, și Matei nu obține recunoașterea necesară. Nici încercările lui Ioséf Kwiek, care trimite un delegat la Liga Națiunilor pentru a obține un teritoriu în Africa de Sud, în vederea înființării unui stat al romilor, ca și ale lui Vasile Kwiek, nu dau rezultatele scontate. În final, la 4 iulie 1937, are loc „încoronarea" lui Januš Kwiek ca „rege" al țiganilor. Ceva mai tîrziu, Januš va fi acuzat de a fi corupt pe electori pentru alegerea sa.

În 1946, un alt urmaș al familiei, Rudolf Kwiek, se intitulează rege al țiganilor, ulterior luînd titulatura de „președinte al Consiliului mondial al țiganilor". În perioada următoare, membri ai familiei Kwiek, stabiliți în Franța, vor fi printre primii partizani ai organizării *Comunității mondiale gitane*.

În țara noastră, primele organizații ale țiganilor apar încă din deceniul trei al acestui secol. Jean-Pierre Liégeois menționează, în lucrarea amintită, înființarea în anul 1926, a unei prime organizații locale de romi în România la Calbor (Făgăraș) după modelul unor asociații vecine ale germanilor. Din aceeași sursă aflăm că între 1930-1934 apare un jurnal, *Neamul țigănesc*. În 1933 ia ființă, din inițiativa unui ziarist nețigan, Lazurică, *Asociația generală a romilor din România*, a cărei existență durează numai un an. Prin grija Asociației apar două ziare, *Glasul romilor*, cu răspîndire în întreaga țară, și *O Rom*, cu o distribuție mai modestă.

Un pas important în procesul de organizare și afirmare a țiganilor îl reprezintă crearea, în 1934, a *Uniunii generale a romilor din România*, al cărui președinte este Gheorghe Niculescu, rom sedentarizat, comerciant de flori în București. Reprezentant al unei burghezii cu idei integraționiste, Gh. Niculescu și asociația condusă de el militează pentru sedentarizarea nomazilor.

Date interesante despre activitatea acestei asociații găsim în lucrarea istoricului George Potra, *Contribuțiuni la istoricul țiganilor din România*, apărută în 1939. Prin stăruințele asociației, unii dintre țigani au fost împroprietăriți de către autorități, fiind astfel stabilizați în locurile respective. Asociația s-a îngrijit, de asemenea, avînd sprijinul Patriarhiei, ca un număr de copii să fie botezați și o parte dintre bărbații și femeile care trăiau împreună să-și consolideze căsătoria prin formele legale. A fost înființat un contencios, care să asigure gratuit asistență juridică membrilor uniunii. Au fost puse, de asemenea, la dispoziția acelorași membri un dispensar și o maternitate.

În diferitele sale manifestări, Uniunea romilor s-a bucurat de sprijinul a numeroase personalități marcante ale vieții noastre publice. Ea a organizat reuniuni pentru dezbaterea problemelor ce preocupa obștea țiganilor, ca și o serie de acțiuni în scopuri de binefacere.

Curtea de la Montreuil-sous-Bois

Cel de-al doilea război mondial a pus capăt și acțiunilor privind organizarea țiganilor și vor trece cîteva decenii pînă cînd vor fi reluate.

Istoria a făcut ca începutul în această direcție să fie marcat tot de un reprezentant al romilor venit din România, Ionel Rotaru. În mai 1959, lîngă terenul de curse de la Enghien-les-Bains, el s-a „încoronat" ca șef suprem al poporului țigan, luînd numele de *Vajda Voïvod*.

Rotaru s-a manifestat ca o personalitate interesantă și complexă. Prin obiectivele pe care le-a formulat, ca și printr-o serie de acțiuni de răsunet, el s-a aflat multă vreme în atenția presei. „Pentru prima oară în viață, scria un ziarist de la *La Voix du Nord*, în numărul din 9 septembrie 1970 al publicației respective, am simțit ce înseamnă un om de sînge regal". Iar într-o altă publicație, *La Dépêche de Toulouse*, din 23 mai 1965, era prezentat astfel: „Mic, brun, vioi, de vreo 50 de ani, alert și cu o ținută cu totul senină, deși fără afectare, domnul Rotaru își ține curtea la Montreuil-sous-Bois, într-un apartament de două camere și bucătărie, situat la al doilea etaj al unui imobil".

Rotaru își spune „șef suprem", dar ziariștii îl numesc rege. La fel se întîmplă și mai tîrziu, cînd el își va spune președinte, dar presa va continua să-l prezinte tot ca rege.

La scurt timp, după „încoronarea" sa, Rotaru înființează două asociații pentru cei din Franța, *Organizația națională gitană* (O.N.G.), a cărei activitate are un slab ecou, și *Comunitatea mondială gitană* (C.M.G.), ce se face remarcată printr-un șir de acțiuni de răsunet. C.M.G. reunește o parte a țiganilor din comunitățile aflate în Franța și stabilește legături cu cele din Polonia, îndeosebi prin intermediul familiei Kwiek, din Turcia, Canada. Scopul comunității este „de a lupta împotriva analfabetismului, a obscurantismului și mizeriei".

Liderul C.M.G. se dovedește foarte activ în fruntea organizației. El declară că intenționează să viziteze comunitățile țigane din diferite țări, „din Mexic [pînă] în Australia", să aibă un serviciu de presă, un serviciu cultural. Dar, în primul rînd, se face remarcat prin ideile sale pe care le susține și le dezvoltă timp de mai bine de 20 de ani (moare la începutul anului 1982). El vrea să atenueze neîncrederea cu care sînt priviți țiganii, să înființeze rulote școală pentru copii și, în același timp, să orienteze pe tineri spre centre profesionale, spre a-și forma o meserie, să

suprime legiuiri care-i dezavantajează pe ţigani, să asigure amenajarea pe lîngă localităţi de locuri de staţionare pentru nomazi. În preocupările sale se înscrie, de asemenea, elaborarea unor statute internaţionale pentru ţigani, obţinerea de despăgubiri de război pentru suferinţele şi daunele pricinuite ţiganilor de opresiunea nazistă, editarea de lucrări în limba ţiganilor.

În 1964, Rotaru, în numele organizaţiei pe care o conduce, adresează deputaţilor francezi o scrisoare prin care solicită să se supună Adunării Naţionale un proiect de lege elaborat de el. Cu acest prilej, subliniază că dacă subvenţiile donate de guvernul francez într-o anumită perioadă de timp pentru rezolvarea problemei *gitane* „ar fi fost folosite în aceste scopuri, n-ar mai exista problemă gitană în Franţa".

În acelaşi an, deschide un centru cultural la Bruxelles, care va funcţiona cinci luni. O vreme menţine contacte cu autorităţile germane pentru a obţine ca despăgubirile de război cuvenite ţiganilor să fie vărsate celor care le pot pretinde.

Ca şi predecesorii săi din familia Kwiek, Rotaru formulează şi el o serie de cereri utopice. În 1962, se adresează lyonezilor, făcîndu-şi cunoscută dorinţa de a face din Lyon capitala mondială a ţiganilor. Ceva mai tîrziu, la o conferinţă de presă, anunţă că se gîndeşte să ceară Organizaţiei Naţiunilor Unite un teritoriu în Somalia pentru a întemeia un stat al ţiganilor şi furnizează chiar şi detalii în legătură cu modul de organizare şi guvernare al acestui nou stat.

Imaginile sale utopice îşi găsesc reflexul şi în modul în care îşi instituţionalizează organizaţia: Rotaru are un cabinet, numeşte miniştri, deputaţi, imprimă paşapoarte pentru ţigani.

În 1965, organizaţia sa este dizolvată. Dar, cum declară el şase ani mai tîrziu, „dizolvarea nu înseamnă interdicţie" şi îşi continuă declaraţiile care nu de puţine ori reprezintă un material de senzaţie pentru ziarişti.

Artizani ai propriului destin

Dincolo de extravaganţele şi curiozităţile ei, organizaţia condusă de Rotaru şi îndeosebi activitatea şi ideile liderului ei au avut un rol dintre cele mai importante în efortul făcut ca acest „misterios popor", cum îl numea B.P. Hasdeu, să ia cunoştinţă de sine însuşi. Ea a pus şi a menţionat problema ţiganilor, cu multiplele ei faţete, în atenţia opiniei publice şi a obligat guvernele să ia atitudine.

Ulterior, au luat fiinţă numeroase organizaţii naţionale şi internaţionale, cu obiective mai realiste şi mai precise. Una dintre acestea, *Comitetul internaţional ţigan* (C.I.T.) a fost înfiinţată în 1967 de un grup de dizidenţi care s-au desprins din organizaţia lui Rotaru şi care au continuat să susţină cererile realiste formulate de organizaţia anterioară. La diversele congrese care au avut loc, organizaţia şi-a cristalizat tot mai bine obiectivele şi structurile organizatorice şi a adus o serie de precizări şi clarificări, inclusiv de ordin istoric. La primul din aceste congrese, de exemplu, care s-a desfăşurat la Londra, în 1971, considerîndu-se că termenul de ţigan, tsigane, zigeuner, gypsy, gitane etc. cu care sînt numiţi în diferite ţări, în limbile respective, nu este corespunzător, a fost adoptat acela de rom. Comitetul internaţional ţigan a devenit Comitetul internaţional rom sau *Komiteto Lumniako Romano*.

Scopul reuniunii a fost acela, după cum arăta preşedintele ei, Slobodan Berberski, de a unifica şi emancipa pe romi. „Poporul nostru, spunea el, între altele, trebuie să planifice şi să organizeze o acţiune locală, naţională şi internaţională. Problemele noastre sînt peste tot aceleaşi: noi trebuie să ne servim de propriile noastre modele de educaţie, menţinînd şi dezvoltînd cultura noastră, suscitînd un nou dinamism în comunităţile noastre şi forjînd un viitor în acord cu stilul nostru de viaţă şi credinţele noastre. Noi am fost pasivi destul de mult timp şi cred că putem reuşi începînd de astăzi".

În acest spirit, Congresul proclama că toţi romii sînt fraţi. S-a adoptat un drapel şi un imn şi au fost create cinci comisii pe diferite probleme, între care o comisie lingvistică, însărcinată să vegheze la prezervarea şi dezvoltarea limbii, la o standardizare care să faciliteze schimburile şi publicaţiile.

Următorul congres a avut loc la Geneva, în aprilie 1978, şi a reunit în jur de 60 delegaţi şi tot atîţia observatori din 26 de ţări. El a fost marcat, în primul rînd, prin sublinierea ataşamentului romilor faţă de India, „patria mamă". La rîndul său, India — prin delegaţi reprezentativi prezenţi la congres şi prin mesaje ale miniştrilor afacerilor externe, educaţiei şi afacerilor sociale şi al primului ministru al statului Punjab — şi-a manifestat ataşamentul faţă de aceşti „copii" ai săi. Un indian şi un pakistanez au făcut parte, cu titlu onorific, din prezidiul care a condus lucrările congresului.

Congresul a ales diferite comisii, ca şi delegaţi pentru Naţiunile Unite, pentru Comisia drepturilor omului a Naţiunilor Unite şi pe lîngă UNESCO. De altfel, un an mai tîrziu, în 1979, sub denumirea de *Uniunea romilor*, organizaţia a obţinut un statut consultativ pe lîngă consiliul economic şi social al Naţiunilor Unite, punct esenţial al realizării programului prevăzut. În acelaşi an, Uniunea romilor, reprezentînd 71 asociaţii, din 21 de ţări, a căpătat

(Continuare în p. 50)

DACO-

Mărturie

În 1959 profesorul Emil Condurachi (3 ianuarie 1912-16 august 1987) îmi vorbea pentru prima oară despre valențele sud-estului european în istorie. Încă de la prima consultație m-au impresionat nu doar vastitatea orizontului și puterea argumentului, dar și farmecul personal, căldura umană pe care o degaja încă de la început oricărui interlocutor. Și mai ales viziunea europeană, care, să ne amintim, la acel moment era o rara avis. Acea consultație a contribuit hotărîtor să-mi aleg un subiect de dizertație în contratimp cu orientările staliniste ce decretaseră Antanta Balcanică drept organizație internațională antisovietică, anticomunistă.

A urmat crearea Asociației Internaționale de Studii Sud-Est Europene, cu sediul la București, asociație ce l-a avut secretar general aproape un sfert de secol. Și, de fapt, al cărei părinte a fost. În această ipostază l-am cunoscut îndeaproape. Profesorului Emil Condurachi — care saluta revista Magazin istoric încă de la apariție, în aprilie 1967 — i-a fost dat să trăiască mari momente de glorie ale acestei Asociații, ajunsă între organizațiile nonguvernamentale cu statut B la UNESCO și cu apoteoza acelui al III-lea Congres internațional de studii sud-est europene de la București, din septembrie 1974. Și lui i se potrivesc cuvintele scrise în Times la dispariția prințesei Martha Bibescu: „nu cerea nimic pentru sine, ci totul pentru țara sa". Pentru că profesorul Emil Condurachi a gustat din plin cupa amărăciunilor și a loviturilor care în anii '80 il aduseseră pînă la punctul de a fi suspectat și la încercarea de a izola AIESEE. Autenticul patriotism și spirit de rezistență la acea ofensivă anticulturală a Elenei Ceaușescu s-au dovedit a fi steaua polară în acei ani grei, împovărător de grei, atît pentru profesorul Emil Condurachi și colaboratorii săi, cît și pentru acei cîțiva oameni (în special diplomați) care cu simțul datoriei față de țară și de știință, mai presus de orice, au salvat AIESEE de la pieire. Așa cum avea să o facă în ultima etapă a dictaturii, urmașul (și fidelul său colaborator, încă din 1963) în importanta demnitate de secretar general al Asociației Internaționale, profesorul Virgil Cândea.

Dar înfruntarea a fost crîncenă, și mai ales inegală, iar puterile fizice ale profesorului Emil Condurachi se măcinaseră în ciocniri de zi cu zi. Beneficiind de numeroase momente de confesiune din deceniul ultim de viață, la curent cu zecile de memorii adresate „forurilor de partid și de stat", pentru a salva prezența științei istorice românești în lume, în general, în spațiul sud-est european cu precădere, resimt datoria de a scrie cîndva acea pagină despre neștiutele strădanii în folosul culturii române ale unei personalități mult respectată de comunitatea științifică internațională. Una dintre acestea a fost unirea efortului nostru spre a face să apară în românește prima lucrare din opera lui A.J. Toynbee Orașe în mișcare.

Acum împlinesc o mai veche promisiune de a publica în paginile revistei noastre cîteva dintre studiile sale reunite în volumul Daco-Romania Antiqua, cuprinzînd studii scrise în franceză (10), germană (1) și italiană (2), între anii 1941-1986. Fiica savantului, doamna Zoe Petre, ea însăși o distinsă universitară, actualmente decan al Facultății de istorie din București, scria în nota editorului că „alegerea acestor studii — fără îndoială subiectivă, ca orice alegere — a încercat să-l ilustreze deopotrivă pe autor și tema dominantă a cercetărilor sale, istoria veche a spațiului carpato-danubian și sud-est european, ca spațiu de confluență și de interculturalitate.

Cu excepția unor mici corecturi, aceste texte sînt neschimbate, căci numai autorul lor le-ar fi putut face altfel. În operațiile uneori dificile, de verificare, de alegere și de prezentare a textelor, am beneficiat de ajutorul necondiționat, competent și amical al lui Răzvan Theodorescu — care a acceptat, de asemenea, să prefațeze volumul — și al lui Alexandru Suceveanu. Fără ei, această carte n-ar fi existat; le aducem mulțumiri pentru acest antidoron, pe care au știut atît de bine să-l ofere profesorului lor".

Cristian POPIȘTEANU

ROMANIA ANTIQUA

EMIL CONDURACHI

Profesorul

Au trecut mai bine de treizeci de ani din ziua în care, student al Universităţii bucureştene, l-am ascultat pentru întîia oară pe Profesor evocînd o pagină memorabilă a istoriei Romei, pînă în aceea cînd l-am văzut pentru ultima oară, puţin timp înaintea morţii. Mi-a vorbit mult atunci — cu nădejdea oamenilor puternici — despre un text la care ţinea mult şi care era dedicat aceleiaşi Rome vechi ce i-a fost, de-a lungul întregii sale vieţi de om şi de savant, reperul durabil şi peradigma supremă.

Roma, romanitatea, destinul ecumenic al Cetăţii Eterne de care se legau strîns începuturile ştiinţifice ale Profesorului — şi în primul rînd acel studiu fundamental care rămîne teza sa de doctorat despre monumentele creştine din Illyricum —, au constituit materie de reflecţie viageră pentru acest adevărat european, preocupat de geneza civilizaţiei continentului, fenomen crucial al unui trecut care, la rîndu-i, poate explica oamenii şi popoarele prezentului.

La sfîrşitul colocviului de la Mamaia dedicat Surselor arheologice ale civilizaţiei europene, **ţinut în primele zile ale lunii septembrie 1968 — la o răscruce dramatică a istoriei contemporane —, profesorul Emil Condurachi, secretar general al Asociaţiei Internaţionale de Studii Sud-Est Europene, suflet şi braţ al tuturor întîlnirilor acestui organism de vocaţie înalt ştiinţifică, rostea următoarele cuvinte, înaintea unui parter de savanţi iluştri veniţi din toate orizonturile geografice: „Dacă sîntem cu toţii de acord — şi aş spune că este cu neputinţă să nu fim — că Europa are propriul său chip în pofida divergenţelor psihologice şi politice care persistă încă în gîndirea noastră, cu totul altfel stau lucrurile deîndată ce este vorba de explicarea genezei acestui patrimoniu cultural relativ unită sau a genezei unei anume psihologii comune oamenilor acestui continent. Intrăm, am intrat deja, aproape fără să vrem, în cursul dezbaterilor noastre, în domeniul istoriei culturii, în domeniul rezervat cercetării acestui lung proces de stratificare, de decantare, la capătul căruia chipul Europei va trebui să se profileze, să se deseneze cu totul altfel decît al oricărui alt continent sau al oricărei alte ţări din lume. Iată de ce, ţinînd seama de imensele dificultăţi, de ordin teoretic în primul rînd, ce trebuie învinse înainte de a putea explica, într-un mod ştiinţific, naşterea unei anumite civilizaţii în funcţie de trecutul său şi de trecutul altor civilizaţii, era necesar să se înceapă cu începutul. Trebuia, înainte de toate, să se facă bilanţul cunoştinţelor noastre asupra urmelor celor mai vechi şi asupra acelor vestigii ce ilustrează epoci care au precedat naşterii civilizaţiei şi conştiinţei europene".**

„Chipul Europei..." Pentru cei care au avut privilegiul de a cunoaşte bine pe profesorul Condurachi era evident locul de onoare pe care acest spirit plin de nuanţe îl acorda faptelor şi oamenilor trecutului ce au colaborat la edificarea continentului. Genezele, convergenţele culturale îl pasionau, inteligenţa sa vie şi deschisă le scruta neîncetat — am avut şansa magnifică de a scrie, împreună cu el, un raport, pentru Congresul Mondial de Istorie de la Bucureşti (1980), asupra unei asemenea teme şi nu voi uita înaltul sens moral pe care ştia să-l dea misiunii istoricului în marile dezbateri internaţionale —, aşa cum putea, cum dorea să găsească în cutare text vechi, în cutare strat arheologic, dovada unei sinteze de civilizaţie.

Este grăitoare, de altminteri, împrejurarea că Emil Condurachi şi-a început cariera ştiinţifică — cu mai bine de o jumătate de veac în urmă — printr-un demers de o anvergură intelectuală ce comandă respectul, vizînd mai multe capitole din ceea ce a reprezentat, la frontiera dintre Antichitate şi Evul Mediu, aşa-numita „Making of Europe". Vechiul student al Universităţii din Iaşi — unde a fost elevul şi, mai ales, asistentul lui Oreste Tafrali, — bursierul Şcolilor Române din Valle Giulia şi de la Fontenay-aux-Roses, s-a simţit curînd atras de domenii ce i-au rămas predilecte pînă la sfîrşit: istoria Imperiului roman tîrziu, istoria primului Bizanţ, istoria balcanică din antichitatea greacă pînă în vremea Turcocraţiei, văzute din perspective foarte diferite, de la economie şi monedă, la ideologie, arheologie şi arte. Acestea i-au fost, de la bun început, domenii privilegiate de reflecţie şi cercetare pentru cel care avea să fie, într-o bună zi, principalul artizan al unui organism ştiinţific internaţional închinat Europei de Sud-Est, preşedinte al Societăţii Române de Numismatică, vice-preşedinte de onoare al Comitetului Internaţional de Studii Bizantine, director al Institutului de Arheologie din Bucureşti.

Articolele sale de tinereţe anunţau o personalitate şi un stil, deopotrivă, lapidar şi

elegant. Prin anii 1935-1938, Emil Condurachi se apleca deja asupra unor subiecte de artă bizantină — îi datorăm prețioase lumini asupra unui spațiu liturgico-ceremonial precum „mitatorión-ul", ca și priviri comparatiste noi asupra iconografiei greco-egiptene și mariale după conciliul de le Efes —, pentru ca în anii 1940 - 1945 tînărul titular al catedrei de numismatică și arheologie al Școlii Superioare de Arhivistică din București să se intereseze de economia antichității tîrzii și a primului ev mediu, pornind, în același timp, de la cercetări asupra monedei și a politicii fiscale, de la un pasaj din Symmachos sau de la un tezaur din Viminacium. Și tot către această epocă el și-a legat numele de un cîmp de analiză și de sinteză pe care l-a iubit mult, anume ideologia Romei și a celei de „a doua Rome"; cei care, către anii '40, se oprea la ideile politice ale lui Zosimos — acest admirator al lui Iulian Apostatul al cărui ideal politic putea fi încă, în secolul al V-lea, vechea Republică romană —, sau la unele particularități ale vieții politice și ideologice din Italia epocii lui Cassiodor și a lui Teodoric cel Mare — este vorba de factiuni și jocuri de circ, spre pildă —, revenea în anii '70 la studiul perenității tîrzii a ideilor clasice, în veacul al IX-lea bizantin, prin ceea ce autorul identifica drept tradiție și inovație în gîndirea juridică a unui Leon cel Înțelept.

Destinul științific al savantului român ce dispărea puțin timp după ce comunitatea științifică internațională recunoștea, încă o dată, marea sa știință și experiență, încredințîndu-i conducerea celui de-al treilea volum al Istoriei umanității, publicat sub auspiciile UNESCO — volum cuprinzînd un mileniu de istorie mondială, de la timpurile arhaice grecești pînă la începuturile Bizanțului elenizat —, l-a condus la cercetarea acelor chestiuni istorice fundamentale ce au pregătit îndelung conturarea „chipului Europei". Am în vedere etnogenezele balcanice și solidaritățile Europei sud-orientale, din timpurile homerice pînă în cele ale sultanilor, dialectica dialogului neîntrerupt între clasicitate și Barbaricum, un loc eminent fiind conferit de Profesor vechii istorii de la Carpați și Dunărea de Jos, acelei Daco-Romania Antiqua — spre a prelua titlul primului volum postum al lui Emil Condurachi —, istorie pe care o socotea inseparabilă de aceea a continentului, la joncțiunea Orientului cu Occidentul. Să nu uităm că profesorul Condurachi a fost cel care a condus mulți ani săpăturile arheologice din antica așezare urbană a Pontului Euxin care este Histria, descoperită cîndva de Vasile Pârvan, arheologul-filosof căruia tot profesorul Condurachi i-a dedicat un studiu care face dată în posteritatea critică a autorului Geticei. Tot el a fost cel ce a știut, ca nimeni altul, să așeze istoria geților și a dacilor în amplul său context euro-asiatic, al elenismului în crepuscul și al imperialismului roman incipient sau să lumineze realitățile etnice, politice și culturale ale romanității dunărene după evacuarea aureliană a Daciei. Profesor al Facultății de istorie din București și membru al Academiei Române, Emil Condurachi a încarnat pentru mulți dintre compatrioții săi valorile active ale istoriei. Căci, fără doar și poate, acest mare animator ce avea un dar înnăscut și admirabil pentru dialog, pentru contactul uman a fost, nu mai puțin — ceea ce nu trebuie uitat —, istoricul român cel mai ascultat al timpului său, prezență mereu așteptată în sălile de conferințe, la radio, pe ecranul televizorului. La rîndu-i, el își iubea publicul, își iubea misiunea, ambasada sa de profesor și de istoric.

Prima pagină a unui studiu al său publicat în 1971 conținea o frază, discret dar ferm polemic, vizînd faimoasa Géographie cordiale de l'Europe a lui Georges Duhamel. Era o frază aducătoare de adevăr și făcătoare de dreptate, în apărarea Balcanilor cei atît de huliți, a Balcanilor cei prea puțin iubiți și prea puțin înțeleși de istoriografia continentului. Cred, nu mai puțin, că profesorul Condurachi ar fi subscris, din acest volum al lui Duhamel, la frumoasele cuvinte citate de scriitorul francez și pe care i le-a adresat într-o zi Miguel de Unamuno: „Pentru a avea multă speranță, trebuie să ai multe amintiri". Căci, înainte de toate, opera Profesorului a slujit demn, în această parte de lume, deopotrivă amintirea istoricului și speranțele oamenilor.

Răzvan THEODORESCU

Sud-estul european: permanențe

Inutil să ne amăgim: popoarele sud-estului european și civilizațiile lor rămîn mereu — cu foarte rare excepții — dacă nu ignorate, cel puțin încă prost cunoscute. Între Occidentul mîndru de catedralele sale și Orientul misterios, al cărui văl s-a destrămat brusc, sud-estul european a fost considerat mai mereu și pînă de curînd sub aspectul său „balcanic", termen peiorativ, compus din dispreț și neliniște. Un pasaj din amuzanta *Géographie cordiale de l'Europe* a lui Georges Duhamel dovedește cît de tenace rămîne pentru spiritul celor mai mulți dintre occidentali această viziune, în același timp greșită și incorectă: „O, Peninsulă Balcanică, supliciu al ideologilor, capcană a diplomaților, purgatoriu al Occidentului, revărsare de catastrofe, Asia noastră din Europa..."

Injust și greșit, termenul cere totuși o explicație.

Într-adevăr, aparențele erau contra popoarelor din sud-estul Europei. Aici, în această parte a Europei, numită altădată „butoiul cu pulbere", s-au declanșat războaie sîngeroase și s-au produs tragedii îngrozitoare. Balcanii, această capcană a diplomaților, se deșteaptă. Trezirea popoarelor de aici, prea multă vreme strivite de forța unui stat despotic, lupta lor pentru libertate, războaiele aprige ce au arătat în adevărata lumină viciile politicii marilor puteri și au lăsat aceste țări într-o sărăcie lucie, le-au obligat să se ridice chiar în momentul cînd Occidentul nu se gîndea decît la problemele sale și la propria-i liniște. Fără îndoială că n-a fost vina sîrbilor, a grecilor și a românilor dacă ei s-au revoltat în 1804 și în 1821, chiar în vremea cînd Sfînta Alianță considera că a eliminat pentru totdeauna efectele nefaste ale Revoluției franceze și consecințele războaielor napoleoneene; la fel, n-a fost vina „iacobinilor" români dacă ei au provocat revoluția din 1848 și, în final, le-au smuls marilor puteri dreptul de a se uni, în 1859, într-un singur stat; și tot așa, n-a fost vina sîrbilor și a bulgarilor dacă au tulburat, în 1875/1876, somnul „omului bolnav", care era pe atunci Imperiul otoman; după cum nici albanezii n-au fost de vină dacă și-au cîștigat abia în 1912 independența politică, pe cînd celelalte state balcanice se străduiau să-și organizeze noile frontiere naționale, atît de greu obținute. Totuși, opinia publică uita, sau se prefăcea a uita, că dacă „butoiul" balcanic era gata să explodeze, fitilul se găsea în alte mîini — care, de altfel, n-au ezitat să îl aprindă.

Antagonismul marilor puteri, din ce în ce mai grăbite să acapareze sau să păstreze cele mai bune teritorii în urma împărțirii lumii, era cel care amenința echilibrul precar. Într-adevăr, între 1904 și 1914 acest antagonism a sporit într-o manieră neliniștitoare. Vizita Kaiserului la Tanger în 1905 și aparentul succes diplomatic al lui Bülow în ianuarie 1906, incidentul de la Casablanca și amenințarea germană asupra Agadirului, rivalitatea franco-germană în Maroc și în alte părți, competiția navală dintre Anglia și Germania, rivalitatea tradițională dintre Rusia țarilor și dubla monarhie a Habsburgilor — iată tot atîtea evenimente care au pregătit explozia primului război mondial. Și totuși, opinia publică europeană, al cărei ecou s-a făcut Duhamel, a acuzat Serbia că a aprins, în 1914, la Sarajevo, marele incendiu ce avea nu numai să epuizeze Europa, dar și să pregătească și a doua hecatombă. Desigur, doar această „încurcă-lume" purta toată vina.

Scopul acestui studiu este să încerce să demonstreze imperativul etnic, economic, social și politic căruia i s-au supus popoarele și țările din sud-estul Europei cînd au ales această cale. Era, în fapt, singura cale, impusă de ansamblul circumstanțelor obiective ale trecutului și prezentului lor, pe care o puteau urma pentru a ieși din impasul în care le aduseseră cinci secole de ocupație străină, mai curînd refractară la progres. Și cu toate că istoria n-a avut niciodată nimic de-a face cu un catastif de datorii și încă și mai puțin cu o bancă de credit pe termen lung, aceste popoare și aceste țări ar merita, după noi, un tratament mai bun, atît pentru trecutul și suferințele lor nesfîrșite, cît și pentru lupta lor necurmată pentru libertate și progres. L-ar merita fie și doar pentru că au sfărîmat prin propriul lor sacrificiu elanul cuceritorului otoman care, de două ori în cursul acestei lupte epuizante și fără milă (în 1529 și 1683), a asediat Viena și a ocupat întreaga Europă Centrală.

Acest studiu dorește, în egală măsură, să sublinieze necesitatea pentru toate popoarele din sud-estul european de a-și cunoaște mai

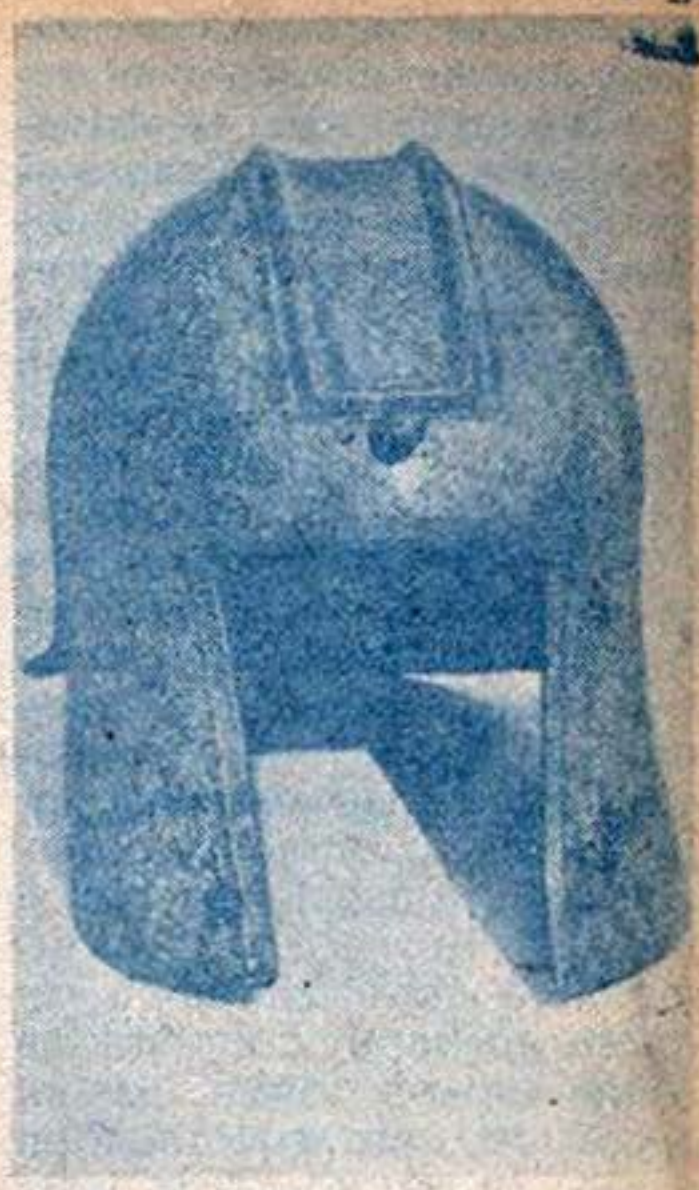

Coif ilir din bronz, descoperit la Trstenik, în Iugoslavia

În pag. 40: *Apollo, pictură din oracolul de la Delphi*

bine propriul trecut și mai ales tot ceea ce, dincolo de anumite aspecte contradictorii, le-a unit întotdeauna. Căci, de la începutul secolului nostru, evoluția acestor țări recent eliberate a scos în prim plan anumite tendințe de expansiune politică, ale căror consecințe nu au întîrziat să se facă simțite. Amintirile unei lupte comune contra cuceritorului otoman și ideile liberale care au dominat ideologia politică a sud-estului n-au împiedicat izbucnirea unor noi și tragice dispute, care au înveninat relațiile dintre aceste state, aducînd amărăciune în raporturile lor.

Sud-estul european: concept geografic sau istoric? Ambele! Unitatea în diversitatea geografică și umană este realizată nu numai datorită cîtorva elemente obiective, munții, marile rîuri și cele trei mări, ci și datorită condițiilor istorice care au veghеat, de-a lungul mai multor milenii, la soarta acestor popoare, la civilizația și psihologia lor.

Cadrul geografic este foarte complex. Sud-estul european, a cărui suprafață depășește 800 000 km², se prezintă ca un vast triunghi unit

cu Alpii și Carpații. Trei bazine imense dislocate au făcut loc la trei mări — Adriatică, Egee și Marea Neagră — ale căror ape îi scaldă malurile. Totodată, exceptînd grecii și dalmații, cunoscuți din antichitate ca fiind excelenți marinari, ceilalți locuitori ai peninsulei n-au știut în trecut să profite de infinitele posibilități pe care marea le punea la dispoziția lor. Muntele, care ocupă aproximativ două treimi din teritoriu, și cîmpiile netezite de o rețea hidrologică bogată au exercitat întotdeauna o atracție puternică asupra acestor pașnici și tenace lucrători. Acești munți, a căror altitudine rămîne aproape constant la scara umană, oferă pășuni excelente, care au influențat pentru o mare parte viața omului din sud-estul european, conferindu-i unele din caracteristicile cele mai izbitoare. Într-adevăr, transhumanța a obișnuit pe acești păstori cu itinerare lungi și spații largi; urcînd sau coborînd din Carpați, din Balcani sau din Pind spre cîmpiile Dunării și ale celor trei mări, ei au contribuit astfel la crearea unei comunități de civilizație și de spirit legate intim de viața pastorală. Folclorul și arta de a lucra lemnul furnizează o mărturie în această privință. Pe de altă parte, agricultorii, locuitori ai cîmpiilor și platourilor tăiate de munți, au conservat unele tradiții ale căror rădăcini se pierd într-un trecut îndepărtat. Ei au fost uneori obligați, sub presiunea unor popoare și triburi migratoare, să părăsească cîmpia joasă pentru a se reorganiza la adăpostul colinelor împădurite. Pădurea, de altfel, avea să joace un rol considerabil în viața lor pînă acum un secol. La aceasta se adaugă bogăția zăcămintelor din subsol, bine puse în valoare în zilele noastre, dar care furnizaseră o generoasă contribuție și în trecut, livrînd sare, aur, argint, cupru și fier, exploatate în această zonă din timpuri imemoriale.

Încă din timpurile cele mai îndepărtate, interdependența între structurile geografice, pe de o parte, și structurile economice și sociale, de cealaltă, se manifestă net în acest relief extrem de variat. Această interdependență a contribuit într-o mare măsură la formarea, în etape succesive, a unor tipuri somatice legate de unele regiuni determinate. Ea explică de asemenea permanența oamenilor. Fie autohtoni, ca în Thessalia, fie veniți din Asia Mică în valuri mici, primii agricultori neolitici sînt prezenți în sud-estul Europei începînd din mileniul VII și mai ales VI î.e.n. Acești primi lucrători ai pămîntului nu numai aici au implantat un nou mod de viață, ci au transmis și altor regiuni ale Europei lunga lor experiență. Tehnicile și artele dovedesc o perfectă continuitate a formelor și un contact uneori intim între diferitele compartimente ale orizontului neolitic. Fecunditatea pămîntului a fost adorată sub forma unei zeițe-mame, ale cărei statui se găsesc din belșug.

Mari tulburări, în același timp etnice și tehnice, au însoțit, spre mileniul III î.e.n., începuturile epocii bronzului în toată această regiune. Noi triburi provenind din stepele pontice și vorbind idiomuri indo-europene s-au instalat aici. Primii greci, aheenii, urmați de alte triburi paleobalcanice — ilirii și tracii — au asimilat vechile populații neolitice și au învățat să se folosească de tehnicile avansate ale Asiei Mici și Orientului Apropiat. Armele și bijuteriile din bronz și din aur sînt de o bogăție și de un gust rafinat. Marile centre miceniene, îmbogățite de experiența cretană, au exercitat o influență irezistibilă asupra tuturor triburilor care locuiau în nordul Mării Egee.

Un al treilea strat de populație provenind în parte din stepele pontice, în parte din Europa Centrală, se instalează în toate țările sud-estului european la sfîrșitul mileniului II. Sînt triburi vorbind idiomuri indo-europene. Dorieni, iliri, traci și daci — a căror istorie debutează la începutul primei vîrste a fierului — veneau să asigure tuturor acestor popoare paleobalcanice o unitate certă de forme și idei, constatată de arheologi. Această fază a fost marcată de pătrunderea în sînul aristocrației trace și ilire a produselor de lux de pe malul Mării Egee. Ea a pregătit de asemenea terenul pentru ampla difuziune a formelor și ideilor elenice printre populațiile balcanice. Coloniile grecești, fondate începînd cu sec. VIII pe coasta tracică a Mării Egee, urmate, un secol mai tîrziu, de acelea care au fost create pe malurile Adriaticii și ale Mării Negre, au jucat în această privință un rol considerabil. Activitatea lor a contribuit mult la evoluția triburilor balcanice în epocile clasică și elenistică. O adevărată *koinè* de inspirație grecească se cristalizează începînd cu sec. IV î.e.n. Lumea greacă se achita astfel de datoriile provenite din moștenirea sa balcanică, pe care o fructificase datorită geniului și muncii sale.

În aceeași epoca (sec. III î.e.n.) lumea balcanică intră în legături cu Roma. Timp de două secole, Roma va înainta pas cu pas spre Macedonia, pe de o parte, și Dunărea de Jos, pe de altă parte. Progresiv, Dalmația va fi romanizată, pentru a deveni în cursul sec. I. î.e.n. o veritabilă platformă a romanizării în nord-vestul Balcanilor. Dar spre sud și sud-est, Roma se va găsi în prezența lumii ilire și trace atît de profund marcată de influențele grecești, încît singurul rezultat al acestei cuceriri va fi crearea unei conjuncturi politice și economice care va asigura o înaintare în același timp mai ra-

pidă și mai sigură spre elenizare.

Cu totul alta va fi situația în nord-vestul Balcanilor, unde populația locală — iliră și geto-dacă — suferind într-o mai mică măsură influența lumii grecești, se va lăsa repede romanizată, mai ales după cucerirea Pannoniei și transformarea regiunilor trace și geto-dace în provincii romane. Numeroase centre urbane se ivesc începînd cu sec. I al erei noastre între Adriatica și Dunăre, comportîndu-se la fel ca alte focare de romanizare. Același proces va reîncepe în interiorul arcului carpatic — unde înflorise remarcabila civilizație dacă — de cînd Traian ar fi terminat cucerirea Daciei. În mod foarte natural, procesul avea să înglobeze de asemenea regiunea cuprinsă între Balcani și Dunărea de Jos.

Monumentalele ruine ale orașelor și satelor romane, fondate aproape peste tot de-a lungul sud-estului european, stau mărturie pentru intensitatea acestui proces, care a modificat complet aspectul Peninsulei Balcanice. Lîngă veterani, un mare număr de cetățeni sau supuși romani s-au stabilit aici. Dalmația mai întîi, cele două Moesii apoi au cunoscut, sub acest raport, o evoluție analogă; pentru Dacia, exemplul este încă mai semnificativ. Veritabil bastion ancorat în mijlocul lumii barbare, această provincie, cucerită în 106 e.n., avea să suporte, ca urmare a unei politici sistematice de colonizări, o romanizare dintre cele mai rapide, ale cărei urme sînt extrem de frecvente. Afluxul — *infinitae copiae* — de coloniști veniți *ex toto orbe Romano* în acest nou Eldorado al Imperiului este confirmat printr-o cantitate impresionantă de inscripții și monumente romane.

Cu excepția Traciei, pentru totdeauna legată de soarta helenismului, celelalte provincii balcanice și dunărene prezentau deci la începutul sec. III e.n. toate trăsăturile caracteristice ale ținuturilor romanizate. Parte integrantă a Imperiului, ele vor deveni începînd cu sec. VI teatrul

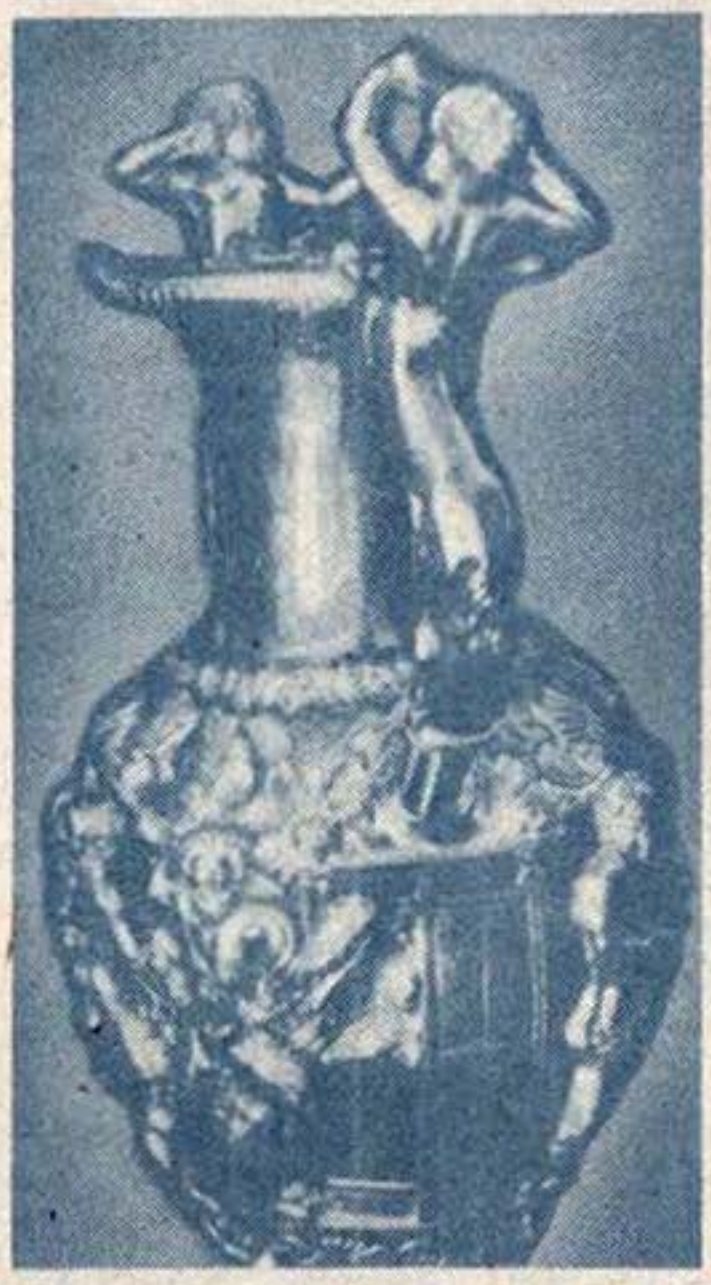

Riton tracic din tezaurul de la Panaghiurište, Bulgaria

unor schimbări etnice, lingvistice și culturale considerabile. Totodată, enclavele de limbă romană care au reușit să se mențină aici după prabușirea Imperiului dovedesc cît de puternică era romanizarea care a avut ca efect transformarea cu totul, numai în cursul cîtorva secole, a fondului lingvistic și cultural al populațiilor autohtone. Istoriografia modernă s-a mirat la ce punct al acestei „rezistențe" — căreia poporul român, prin atașamentul său de limba sa și teritoriul de la nord de Dunăre, i-a procurat una dintre dovezile cele mai elocvente — de care ea a vorbit ca despre o „enigmă și un miracol istoric"[1].

Desigur, cîteva tradiții autohtone au persistat în stare latentă, neașteptînd decît un moment propice pentru a reînvia (uneori cu o vigoare cu totul ieșită din comun) în epocile de criză traversate de Imperiu. Dar — și faptul capata o semnificație specială pentru problema care ne preocupă pe noi — nu este mai puțin adevărat că aceste tradiții nu s-au conservat deloc așa cum erau. Ele au fost contaminate, într-o mare măsură, de noile procedee tehnice și artistice pe care dominația romană le generalizase. O mărturie deosebit de importantă, pusă în lumină de toate descoperirile mai recente, o atestă: popoarele migratoare — goți, gepizi, avari, slavi — datorează unele elemente din propria lor civilizație exact acestui contact cu arta provincială romano-bizantină, înflorită în spațiul balcano-danubian.

Aceasta s-a petrecut chiar în această perioadă atît de dificilă pentru istorie (sec. IV-VI) în care romanitatea orientală a făcut dovada vitalității sale excepționale, asigurînd principalul suport militar al Imperiului din Orient. Explicația constă probabil în structura agrară a societății balcanice cu „fermier și mici arendași mai puternici decît *coloni-i* proprietăților senatoriale"[2]. Populația rurală, lucrători ai pămîntului și păstori, a Illyricum-ului a constituit din sec. III pînă în sec. VI o adevărată pepinieră de excelenți soldați și administratori.

Paralel cu romanizarea sau, după caz, cu elenizarea, progresele creștinismului din sec. IV în sec. VI au contribuit într-o mare măsură la formarea unei mentalități comune întregului sud-est european. ■

(Va urma)

În românește de Maria și Florentina DOLGHIN

[1] F. Lot, *Les invasions barbares* (Paris, 1937), vol. I, p. 278.

[2] Jean Gagé, *Les classes sociales dans L'Empire romain* (Paris, 1964), p. 263.

Istoria creştinismului primar

BISERICĂ, STAT ŞI SOCIETATE (V)

Conf. univ. dr. REMUS RUS

Concomitent cu răspîndirea şi întărirea Bisericii creştine şi în sinul păginismului au avut loc o serie de transformări şi mişcări menite să-i întărească poziţia şi credibilitatea. Unii împăraţi romani — Octavian August, Alexandru Severus, Aurelian şi alţii — au luat măsuri în vederea reformării religiei. În planul vieţii religioase se fac simţite noi tendinţe, stimulate în special de cultele orientale şi de mistere, care ofereau, prin practicile şi ritualurile lor, o intensă experienţă religioasă, subliniind angajamentul personal, comuniunea cu zeii şi speranţa nemuririi. Aceste elemente au dat o nouă faţă şi un nou conţinut ritualismului păgîn, dar, în acelaşi timp, au netezit drumul creştinismului.

La toate acestea se adaugă o intensă activitate filosofică, ca încercare de stăvilire a învăţăturii creştine, care, prin literatura sa teologică, devenise un opozant serios pentru filosofii păgîni. Primejdia cea mai serioasă pentru creştinism a reprezentat-o, în această privinţă, neoplatonismul.

Neoplatonismul este un curent filosofic consolidat de către Plotin (c. 205-270), ucenic al lui Ammonius Saccas (+ c. 240), curent ce viza refacerea păginismului într-un sistem de gîndire reprezentînd o sinteză de elemente stoice şi de logică aristotelică, în contextul larg al metafizicii platoniciene.

Deşi Plotin a cunoscut creştinismul autentic, preocupările lui au avut ca obiect doar tendinţele gnostice, împotriva cărora a scris un tratat special (Enneade II, 9), atrăgînd atenţia ucenicilor săi asupra pericolului pe care acestea îl reprezentau.

Biograful lui Plotin, Porfiriu (232-305), se înscrie şi el printre cei mai înverşunaţi opozanţi ai creştinismului. În lucrarea sa Contra creştinilor, redactată între anii 290 şi 300, el a adunat tot ceea ce

Tron de fildeş din Ravenna aparţinînd lui Maximian cu remarcabile sculpturi înfăţişînd diferiţi episcopi şi avînd în centru pe Sf. Ioan Botezătorul

s-a spus și s-a scris împotriva creștinilor de către Filostrat și Celsus, aducînd argumente proprii pentru respingerea creștinismului. Tot atît de violent în atacurile sale a fost și filosoful Hierocles, guvernatorul Bitiniei și apoi al Egiptului, cu lucrarea sa Cuvinte iubitoare de adevăr către creștini.

Răspunsurile creștine s-au conturat într-o literatură teologică, în care învățătura creștină dobîndea structuri doctrinare sistematice, coerente, competitive din punct de vedere filosofic. Treptat, apărătorii păginismului au fost reduși la defensivă, calomniile și injuriile rămînînd metoda lor favorită de luptă. Schimbarea balanței în confruntarea de idei în favoarea doctrinei creștine a dus la o nouă atitudine față de creștinism în general. Dacă pînă acum persecuțiile au depins de factori locali, în cursul secolelor III-IV soarta Bisericii a fost determinată în bună măsură de poziția personală a împăraților, care a îmbrăcat forme dintre cele mai schimbătoare.

Între toleranță și apostazie

Animat de un spirit sincretist, împăratul Alexandru Severus (222-235), de pildă, a permis Bisericii creștine să se dezvolte nestingherită alături de celelalte culte păgîne, împăratul avînd chiar intenția de a construi un templu închinat lui Hristos și de a-l recunoaște oficial printre divinitățile imperiului.

Urmașul acestuia, Maximin Tracul (235-238), a dus o politică opusă predecesorului său, promulgînd un edict în care poruncea „uciderea conducătorilor Bisericii, vinovați de învățătura cea după Evanghelie" (Eusebiu, *Istoria bisericească*, VI, 28). După el, a urmat Filip Arabul (244-249), care a tolerat creștinismul. Împreună cu soția sa, Otacilia, a purtat corespondență cu marele teolog alexandrin, Origen. Sărbătorirea unui mileniu de la fundarea Romei, la 21 aprilie 247, sub scutul protector al zeilor păgîni și fără participarea creștinilor, a provocat însă izbucnirea unui nou val de persecuții anticreștine. Aceste persecuții s-au extins sub Decius (249-251), care a luat măsuri deosebit de aspre contra creștinilor. De această dată persecuțiile nu aveau în vedere doar pedepsirea acestora, ci apostazierea (lepădarea de credință), negarea publică a lui Hristos și obligativitatea aducerii de jertfe zeilor păgîni. În acest ultim caz, creștinii trebuiau să aibă un certificat *(libellus)* special eliberat care să facă dovada participării lor la jertfele păgîne.

Acțiunea pornită de împăratul Decius a provocat numeroase apostazii, mulți creștini dovedind slăbiciune neașteptată. Un episcop, Evdemon al Smirnei, a apostaziat cu un număr însemnat de credincioși. Reținem însă că multe din aceste acte de apostazie au fost formale, deoarece erau făcute sub amenințare și ca o formalitate impusă, cei ce săvîrșeau acest act crezînd că pot rămîne creștini și pe mai departe. În același timp, o serie de episcopi creștini — Ciprian al Cartaginei, Dionisie al Alexandriei, Grigore al Neocezareei — au reușit să se refugieze, păstrînd legătura cu Biserica prin scrisori și oameni de încredere. Alți episcopi: Fabian al Romei, Alexandru al Ierusalimului, Vavila al Antiohiei și mulți preoți au fost martirizați.

Actul de apostazie formală a ridicat însă o mare problemă pentru Biserica creștină, după încetarea persecuțiilor. Analizîndu-se acest act, s-a dedus existența a patru categorii de apostați: *sacrificati* — cei ce au adus jertfe zeilor; *libellatici* — cei care au obținut contra cost un certificat din partea autorităților că au sacrificat zeilor; *thurificati* — cei care au adus jertfă arderea de tămîie și, în fine, *acta facientes* — cei care au declarat la interogatoriu că nu sînt creștini. Pe toți aceștia Biserica i-a supus la penitență, potrivit gravității faptei săvîrșite.

Cu toate acestea, tensiunile provocate de reintegrarea apostaților *(lapsi)* circumstanțiali în comunitatea creștină, au determinat o serie de controverse privind viața sacramentală și autoritatea în Biserică. Aceste controverse s-au stins prin moartea celor doi preopinenți, a lui Stefan, episcop al Romei (254-256) și Ciprian al Cartaginei, martirizat la 14 septembrie 258, în timpul persecuției întreprinse de împăratul Valerian (253-260).

Situația Bisericii creștine sub domnia acestuia s-a înrăutățit. El a interzis adunările creștinilor sub pedeapsa cu moartea, a confiscat proprietățile Bisericii și a urmărit prinderea și uciderea în special a episcopilor și preoților. Fiul acestuia, Gallienus (260-268), convins de zădărnicia persecuțiilor și impresionat de soarta tatălui său (acesta fusese luat prizonier de către perși și jupuit de viu, iar pielea i-a fost umplută cu paie și expusă în templu), a dat *un rescript de toleranță*, primul act de acest gen. Pentru creștini a început o perioadă de pace care a ținut pînă în anul 303, cînd Dioclețian (284/5-305) a dezlănțuit o persecuție deosebit de crudă.

Nomen christianorum deleto

Cu domnia lui Dioclețian începe o nouă etapă în istoria Imperiului roman. El a remodelat structura organizatorică a imperiului, renunțînd la sistemul *principatului* și adoptînd *dominatul*, numit astfel pentru că împăratul singur deținea puterea supremă, anihilînd autoritatea Senatului și a instituțiilor romane tradiționale, fiind considerat *dominus*. Totodată, se prelua practica monarhilor orientali, care cerea actul de prosternare în fața împăratului și adorarea lui ca zeu. Pentru a conduce mai ușor vastul Imperiu roman, Dioclețian a împărțit sarcina de îm-

parat cu Maximian, căruia i-a dat în stăpînire partea de apus a imperiului, el reținîndu-și partea de răsărit. Fiecare dintre cei doi împărați va avea cîte un ajutor, purtînd numele de „cezar". Dioclețian îl avea pe ginerele său, Galerius, iar Maximian pe Constantius Chlorus.

Deși era păgîn înfocat, Dioclețian era tolerant față de creștini. Cezarul său, Galerius (*Magazin istoric*, nr. 1/1978), era însă un păgîn fanatic, incult, brutal și superstițios, dar un abil conducător de oști. După victoria contra perșilor (anul 297), Galerius a purces la „curățirea" armatei de creștini, pe care nu îi considera luptători fideli. În această acțiune au fost uciși, pe lîngă soldați creștini (de exemplu, la Durostorum — Silistra — veteranul Iulius, soldații Hesichius, Nicandru, Marcian, Valentinian) și alți creștini, cum au fost Epictet și Astion de la Halmyris (*Magazin istoric*, nr.11/ 1990), localitate de pe brațul Sf. Gheorghe al Dunării.

La început, Dioclețian nu a fost de acord cu persecutarea creștinilor. Consultînd însă oracolul lui Apollo de la Milet care a dat un răspuns favorabil creștinilor și sub influența lui Galerius și a filosofului neoplatonic Porfiriu, autorul unui tratat anticreștin, Dioclețian a formulat celebrul dicton *nomen christianorum deleto* (numele creștinilor să fie nimicit) (Eusebiu, *Istoria bisericească*, VIII, 2), în baza căruia s-a dezlănțuit o cruntă persecuție anticreștină.

A urmat un șir de patru edicte (februarie 303, aprilie 303, septembrie 303 și în primăvara anului 304), care au provocat nenumărate suferințe martirice; au fost distruse scripturile creștine, cărțile liturgice, bisericile, iar proprietățile bisericești confiscate. Calendarul creștin reține multe nume de sfinți mucenici și martiri care au suferit moarte martirică în timpul acestor persecuții. Să reținem cîteva nume de pe teritoriul patriei noastre: de la Axiopolis — Cernavodă: Chiril, Chindeas și Tasios (Dasius). Moaștele lui Dasius au fost duse la Ancona, în Italia, la sfîrșitul sec. VI. La Noviodunum, Isaccea de azi: Zoticos, Attalos, Camasis și Filip, ale căror moaște au fost descoperite în 1971 la Niculițel (*Magazin istoric*, nr. 1/1976 și 3/1990) și se află în prezent la mănăstirea Cocoș (jud. Tulcea).

Persecuțiile nu au avut aceeași intensitate în întreg imperiul. În Galia, Britania și Spania, Constantius Chlorus s-a limitat doar la distrugerea bisericilor, fără a-i ucide pe creștini. După moartea sa, la 25 iulie 305, la York, soldații l-au proclamat urmaș pe fiul său, Constantin.

Aidoma tatălui său, Constantin se închina Soarelui invincibil, însă nu era străin unor influențe creștine — sora sa vitregă se numea Anastasia (*anastasis* însemnînd în grecește înviere). Creștinii din teritoriile de sub stăpînirea sa nu au mai fost supuși persecuțiilor.

În răsărit, unde creștinii erau mai numeroși, situația era diferită. Furia lui Galerius s-a extins asupra creștinilor pînă în momentul îmbolnăvirii sale, în 311. În înțelegere cu Constantin și Liciniu și probabil în speranța însănătoșirii, el a dat un edict de toleranță la 30 aprilie 311 la Serdica (Sofia de astăzi), permițînd existența creștinilor: *ut denuo sint christiani et conventicula sua componant* (să existe din nou creștini și să se poată ține adunările lor) (Eusebiu, *Istoria bisericească*, VIII, 17).

Edictul a fost primit cu mare ușurare de către creștini, însă bucuria lor a fost de scurtă durată, întrucît Maximin Daia, urmașul lui Galerius, a reînceput persecuția. În plus, el a încercat o reformă a păgînismului după structura ierarhiei creștine: preoți conducători peste orașe și mari preoți peste provincii.

Datorită unor neînțelegeri politice, Maximin Daia a intrat în conflict cu Liciniu. Acesta din urmă a apelat la ajutorul lui Constantin care se afla în Galia. Cei doi și-au îndreptat trupele spre Italia. Maxențiu a suferit o primă înfrîngere la Turin și o alta la Verona, retrăgîndu-se spre Roma. Confruntarea finală a avut loc pe Tibru, lîngă podul Milvius. Trupele lui Maxențiu au fost zdrobite, iar acesta s-a înecat în Tibru, în timpul retragerii. La 28 decembrie 312, Constantin a intrat triumfător în Roma.

Semnul biruinței

Istoricul Eusebiu relatează că împăratul Constantin atribuia această victorie ajutorului lui Dumnezeu, întrucît în timpul bătăliei i s-a arătat pe cer semnul Crucii, înconjurat de cuvintele *in hoc signo vinces* (întru acest semn vei învinge), iar în somn i s-ar fi arătat Hristos, îndemnîndu-l să-și pună pe steaguri semnul Crucii, pe care Constantin l-a pus în forma monogramului creștin rezultat din inițialele numelui Hristos în litere grecești suprapuse (XP).

După marea sa victorie, Constantin s-a alăturat creștinilor, acordîndu-le libertate prin edictul de la Milan din 313. Cu toate acestea, el a reținut, probabil din rațiuni politice, titlul de „pontifex maximus" (preot suprem) și se va încreștina doar spre sfîrșitul vieții.

Convertirea lui Constantin la creștinism nu a pus capăt păgînismului, care va dăinui în imperiu pînă pe la mijlocul sec. IV. În pofida argumentelor creștine contra politeismului, credințele idolatre erau mult prea puternice pentru a fi înlăturate imediat. Elemente păgîne conservatoare au luptat în continuare pentru menținerea credințelor păgîne, însă creștinismul va pătrunde treptat în toate aspectele vieții, înlocuind vechile tradiții păgîne, ajungînd să domine societatea romană începînd cu a doua jumătate a sec. IV.

Acest proces a fost curmat însă brusc de împăratul Iulian, care va încerca să resta-

bilească vechile tradiții păgîne. Iulian (361-363) a fost educat în tradiția creștină, apoi botezat, îndeplinind chiar funcția de „citeț". În timpul șederii sale la Efes, el a ajuns sub influența filosofului neoplatonic Maxim, care l-a fascinat prin puterile sale magice. În anul 351, a abandonat în taină credința creștină. De aceea, el mai este cunoscut în istorie cu numele de Apostatul.

Numit „cezar" în 355 și trimis să lupte contra germanilor, în februarie 360, armata îl alege „august". După moartea lui Constantius II (361), unul dintre fiii lui Constantin, Iulian ajunge împărat.

Urcarea pe tron va avea consecințe imediate pentru Biserică. În același an, el anunță public renunțarea la credința creștină și oferă sprijin tradițiilor păgîne. Reconstruiește o serie de temple păgîne și încurajează persecutarea creștinilor. În plus, personal scrie o lucrare împotriva creștinilor, intitulată *Contra galileenilor*, în care face uz de vechile metode calomniatoare în încercarea de a arăta „inutilitatea Evangheliei".

Iulian moare răpus de o săgeată în campania împotriva perșilor (27 iunie 363). Istoricul creștin Teodoret relatează că Iulian și-ar fi smuls săgeata din rană și, aruncînd sînge spre cer, a zis: „Ai învins, Galileene!" (*Istoria bisericească*, III, 25). Creștinii și păgînii au văzut în moartea sa o judecată cerească.

Un lucru devenise limpede în societatea romană la această dată, și anume faptul că nimeni nu putea impune cu forța asupra societății o anume convingere religioasă. Pasiunile și tensiunile stîrnite de Iulian erau un exemplu elocvent. Ca urmare, Valentinian (364-375), împărat creștin, a insistat asupra unei politici de toleranță reciprocă. Chiar dacă a descurajat maniheismul, Valentinian nu a împiedicat ceremoniile cultelor de mistere din Roma, Eleusis sau din alte localități. A dat, totuși, un edict prin care interzicea donatiștilor să reboteze credincioșii catolici, însă fără prea mare efect. Scopul lui a rămas acela de a institui o neutralitate religioasă. El va interveni totuși în disputa cauzată de alegerea a doi episcopi, Ursinus și Damasus, în urma morții episcopului Liberius al Romei.

Baptisteriu creștin din Kleidia

Conflictul a degenerat într-o încăierare care a avut drept consecință uciderea a 137 persoane. Valentinian va decide în favoarea lui Damasus, în urma unor intervenții din partea unor prieteni bogați, deși opinia publică îl acuza de omucidere și ambiții lumești, iar oponenții creștini îl porecliseră, probabil nu fără motiv, „gîdilătorul urechilor doamnelor" (Chadwick, *The Early Church*, p. 161).

Roma — scaun apostolic

Dacă, din punct de vedere moral, Damasus (366-384) pare a nu fi fost persoana cea mai potrivită, ajuns în scaunul episcopal a întreprins o bogată activitate artistică, culturală și misionară. Reținem că în timpul lui a fost făcută o nouă traducere în latină a Sf. Scripturi de către Fericitul Ieronim, numită *Vulgata*, aceasta devenind versiunea acceptată în Biserica de Apus. Misiunea lui s-a extins cu precădere în cercurile înaltei societăți, reușind să-i convingă pe nobilii romani că a fi creștin nu înseamnă a nu fi bun roman. În acest fel, Damasus a realizat o primă fuziune între vechea mîndrie civică romană, imperială și creștinism.

Pornind de la ideea că Roma este locul unde Sfinții Apostoli Petru și Pavel au suferit moarte martirică, Damasus susținea că orașul are dreptul să-i considere cetățeni ai ei, iar legătura lor intimă cu Hristos a dat cetății o strălucire veșnică, mult mai mare decît cea conferită de vechii zei păgîni. În aceeași ordine de idei, Damasus a fost primul episcop care a considerat Roma ca fiind „Scaun apostolic".

Cît privește relația Bisericii cu Statul, aceasta a descoperit curînd că sub dominația împăraților creștini se bucura de mai puțină libertate și autodeterminare decît sub guvernările păgîne. Influența imperială s-a făcut simțită încă din timpul lui Constantin cel Mare. La început episcopii erau aleși de popor în mod liber, iar cel ales trebuia să fie recunoscut de Bisericile învecinate, ai căror episcopi îl consacrau prin punerea mîinilor. În cazul unor dispute, se făceau intervenții direct din partea autorităților superioare: mitropolit, patriarh și împărat. În răsărit, împăratului i se recunoaște autoritatea spirituală, însă el

trebuia neapărat să fie de credință ortodoxă. În caz contrar, hotărîrile sale în probleme religioase erau respinse cu fermitate. În Apus, reținem o atitudine dualistă în relația Biserică-Stat, care a dus la o dominație eclesiastică asupra societății civile, cunoscută sub denumirea de cezaropapism. Atitudinea Bisericii de Răsărit în această problemă avea ca temei faptul că ea nu diviza societatea în societate sacră și societate seculară sau profană, ci o considera ca un tot unitar, în care monarhul era dublura pămînteană a Monarhului divin.

La sfîrșitul sec. IV, soarta păgînismului era pecetluită. În Răsărit, împăratul Teodosie (379-395) a dat un edict în favoarea ortodoxiei (380), iar după un an a interzis practicile mantice. Tot el a renunțat la titlul păgîn de „pontifex maximus" (379), refuzînd să mai poarte mantia albastră cu stele, simbolul pontificatului păgîn. Exemplul său a fost urmat de augustul Occidentului, Grațian, în anul 382.

Edictul teodosian din 381 reprezintă lovitura de grație dată păgînismului. El stipula pedepse împotriva celor care se lepădau de credința creștină; a interzis cultul păgîn și practicile divinatorii și a închis templele din Asia și Egipt. Ultimele speranțe ale păgînilor legate de revolta lui Eugeniu și a francului Arbogast în Apus; au fost spulberate prin înfrîngerea lor la Aquileea, în 394.

Creștinismul a cîștigat deci, în cele din urmă, cam în patru secole, bătălia împotriva păgînismului. Victoria Bisericii creștine va fi însă umbrită de marile tensiuni și controverse doctrinare ce au izbucnit cu o violență deosebită încă din prima jumătate a sec. IV, avînd consecințe nefaste pentru unitatea creștinilor. ■

(Va urma)

CAROL I...

(Urmare din p. 22)

regelui a produs și discuția despre presa cotidiană din București. Spunîndu-mi părerea despre unele articole violente ale unui ziar, care nu arareori atacă regele și dinastia, regele Carol se uită mirat la mine, întrebîndu-mă: „Și asta o știi?" „Da, desigur, Maiestate, răspunsei, pentru a cunoaște curentele în desubturi".

Conversația extrem de interesantă durase mai mult de o oră. Nici o altă discuție nu-mi oferise priviri așa de intime în sufletul adînc și în inima nobilă și caldă a regelui. Spiritul său era ager, vioi și mobil și ca exterior arăta bine, deși cu semne ușoare de oboseală. Regele se plîngea de insomnie și regina cu mare grijă observă că în unele nopți această lipsă de somn este totală. Era, desigur, o urmare nenorocită a ocupației continue cu politica. În acele vremuri grele regele obișnuia să primească personalități politice și seara după masă. „Și apoi la ora 10, îmi zise el, vin ultimele telegrame; citirea lor nu vreau să o amîn pentru a doua zi și, gata, enervarea și, împreună cu ea, insomnia".

Regele își dete bine seama că are nevoie de menajare. În mod afabil, am fost concediat. Strîngîndu-mi mîna, regele îmi zise încă: „Îndată ce mă voi înapoia la București, voi veni la d-voastră, la biserică". Dar, vai — ce spaimă și ce jale! —, patru săptămîni mai tîrziu l-au adus pe bunul rege mort înapoi în capitala sa! L-am plîns! Și în amintirea continuă a marelui și scumpului mort, am adunat de pe drumul vieții sale din ultimii ani aceste puține floricele ascunse și, adînc recunoscător, le depun astăzi cu venerație înaintea imaginii sale. ■

ȚIGANII...

(Urmare din p. 39)

statut consultativ, pe lîngă Organizația Națiunilor Unite, ceea ce a reprezentat un pas esențial spre o recunoaștere mondială a entității și identității proprii țiganilor.

Dorința de afirmare a acestei populații și-a găsit expresia și în crearea a numeroase organizații proprii în tot mai multe țări, unele dintre acestea avînd în frunte scriitori, juriști și parlamentari. Țiganii și-au putut astfel defini mai bine preocupările și dorințele lor. „Noi dorim recunoașterea entității noastre, sublinia Pierre Young, liderul unei organizații din Franța. Nu vrem să fim «indienii» nimănui și nu-mi pierd speranța de a ajunge să stabilim relații pe baze mai obiective, să acționăm în așa fel încît să se pună capăt acestei adevărate «vînători a omului», în contrasens cu civilizația, în numele dreptului popoarelor de a dispune de ele însele".

Un alt lider al țiganilor, Juan de Dios Ramirez Heredia, membru al Parlamentului spaniol, spunea în 1972, la o reuniune a Comitetului internațional al romilor: „Noi vrem să fim artizanii propriului nostru destin... Nu avem atîtea iluzii care să ne facă să pretindem a lupta contra lui Goliath care simbolizează puternica societate tehnocratică, dat fiind că sîntem foarte puțin numeroși, foarte săraci și puțin plătiți pentru a combate cu aceleași arme... Preocuparea noastră actuală este legată de două scopuri foarte clare și definite: pe de o parte, să facem să se recunoască demnitatea noastră ca persoane și respectul cuvenit culturii noastre autohtone. Pe de altă parte, să obținem condiții mai bune de viață care să permită multora dintre frații noștri care trăiesc încă în mizerie și lipsuri să iasă din ele..." ■

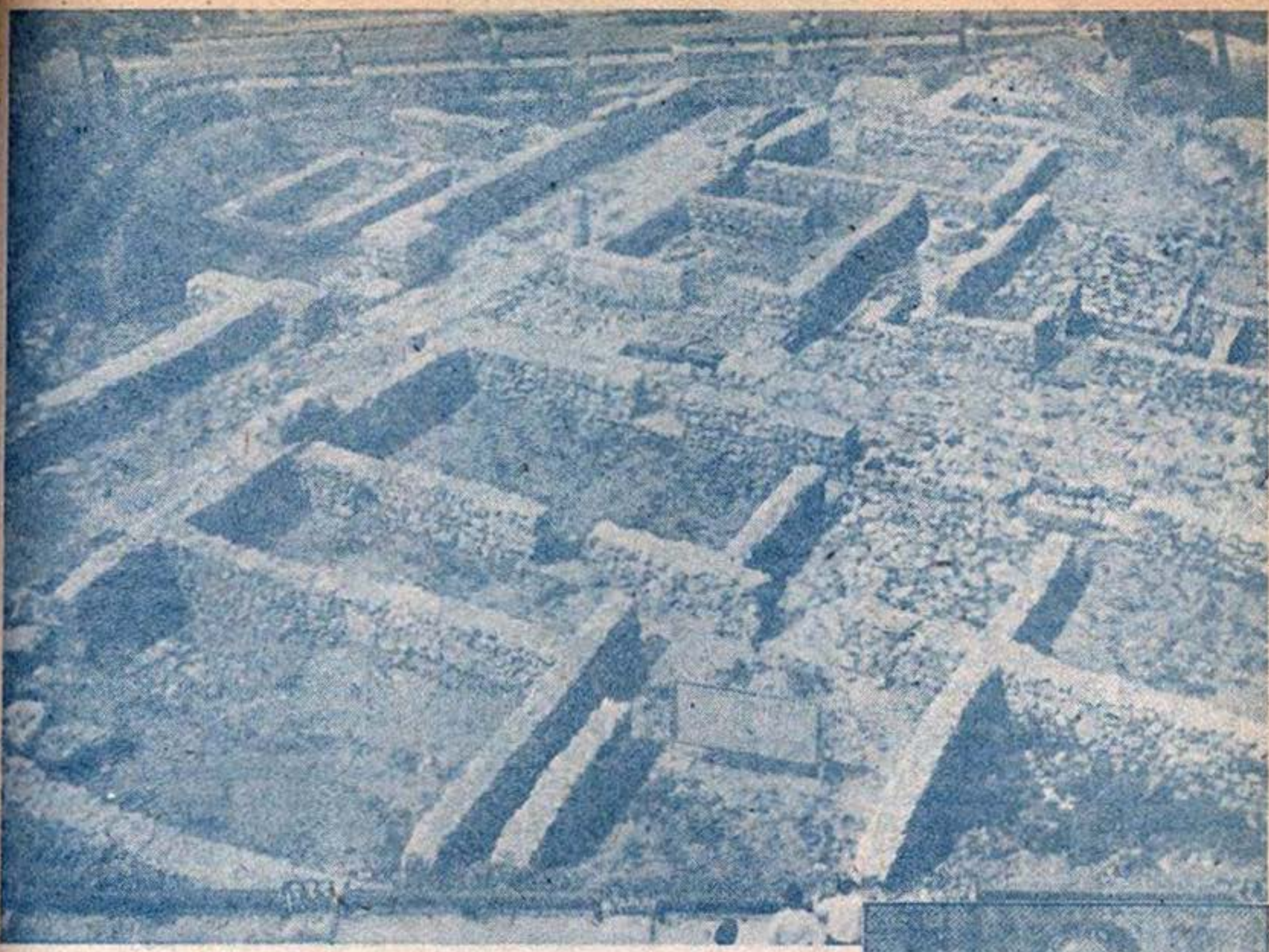

O ZI DIN VIAŢA CETĂŢII TOMIS

Dr. ADRIAN RĂDULESCU

Pe harta istorică a ţării noastre s-a înregistrat în anii din urmă un important număr de centre urbane cărora li s-a făcut cinstea binemeritată a aniversărilor multicentenare sau chiar milenare de la primele atestări scrise. Unele dintre ele au un trecut istoric ce poate concura cu multe oraşe ale lumii care revendică priorităţi în cumpăna civilizaţiei umane. Şi, dacă ar fi să stabilim o ierarhie după vechime a oraşelor româneşti, în primul rînd al celor care „trăiesc" şi se dezvoltă astăzi, atunci ţărmul dobrogean al Mării Negre trebuie considerat ca leagănul celei mai îndepărtate civilizaţii de tip urban care s-a dezvoltat pe pămîntul patriei noastre.

În imagini: vestigiile unui cartier de locuinţe şi „Cetăţeanul" cu papirus din Tomis.

De la emporiu la metropolă

Evoluția societății getice din stepa dobrogeană, între veacurile VII-VI a.Chr., este modificată și accelerată grație fenomenului de roire grecească în Pontul Euxin, fenomen care face să se închege la noi trei orașe — Histria, Tomis, Callatis —, două dintre ele cu o lungă viabilitate. Între ele, Tomisul își dezvăluie istoria smulsă pămîntului Constanței moderne prin descoperiri devenite tot mai numeroase și nu de puține ori spectaculoase.

Un prim izvor pentru orașul vest-pontic, dar nu și cel mai vechi, îl aflăm de la un istoric din sec. II p.Chr. — Memnon —, și ne dă ca reper cronologic anul 260 a.Chr. Este prima menționare scrisă a numelui de Tomis, devenit la acea dată obiect de dispută între Bizanț — susținător al Tomisului — și coaliția histro-callatiană: „Nu mult după aceea, a izbucnit un război, pe care îl porniseră bizantinii împotriva callatienilor... si totodată împotriva histrienilor pentru *emporiul de la Tomis* [s.n.], care se afla în vecinătatea callatienilor".

Dincolo de alte comentarii de interes major pe care le suscită textul și luînd în considerare doar data la care se pot raporta evenimentele — *pe la anul 260 a.Chr.* —, printr-o simplă operație aritmetică reiese că de la această primă menționare a Tomisului într-un izvor scris și pînă în zilele noastre au trecut 2 250 de ani.

Astăzi știm, grație cercetărilor arheologice, că viața acestei colonii este mult mai îndelungată, începuturile ei plasîndu-se în veacul VI a.Chr.

Tot textul din Memnon folosește, pe lîngă numele Tomis, termenul de *emporion*, oferind specialiștilor argumente în susținerea existenței aici a unei prime faze de *emporion* și chiar păstrarea acestei stări și la mijlocul sec. III a.Chr. Înțelesul general al termenului este acela de „piață", respectiv „stațiune comercială" sau „centru de schimb", iar Tomisul, prin vadul său maritim, se potrivea unei atare desemnări. Dar faza de *emporion*, la Tomis, spre mijlocul sec. III a.Chr. este depășită și nu rămîne decît ca o funcție, probabil importantă, în dezvoltarea economică a orașului. Nu este exclus ca Memnon, care a trăit în prima jumătate a sec. II p.Chr., să fi preluat termenul și să-l fi aplicat unor stări de lucruri pentru care folosirea lui fie că era de mult depășită — în cazul cînd avea în vedere un anume tip de așezare —, fie că se referea, cum credem, la o funcție economică ce se cerea liberă de orice monopol. Așezarea se va dezvolta necontenit, de la *emporion* la *polis* și de aici, sub dominația romană, va primi rangul de *metropolă* a Pontului Stîng — cel mai vestit oraș de pe litoralul traco-getic al Mării Negre. Bogata viață a cetății antice s-a perpetuat în numeroase surse, care ne îngăduie să cunoaștem cele mai felurite aspecte de viață economică, socială, spirituală. Sintetizînd aceste informații, dincolo de distanțele lor temporale, putem schița imaginea vieții la Tomis, *așa cum s-ar fi putut desfășura ea.*

Tam mihi cara Tomis

La Tomis se putea ajunge atît pe apă, cît și pe uscat, ambele călătorii comportînd însă o seamă de riscuri; pe uscat, din partea feluritelor neamuri și triburi tracice, adesea învrăjbite între ele; pe apă, datorită condițiilor nu totdeauna prielnice navigației, care au și făcut ca Pontului să i se dea uń timp apelativul de *Axeinos* (neospitalier).

Văzut dinspre mare, Tomisul oferea imaginea unui oraș situat pe o înălțime stîncoasă, promontoriul care adăpostea portul fiind situat la o cotă apreciabilă în raport cu nivelul mării. De altfel, dincolo de etimologiile populare legate de uciderea lui Absyrtos, fiul regelui Colchidei, de unde Iason furase Lîna de Aur *(Biblioteca lui Apollodor*, I, 133; Ovidiu, *Tristele*, III, 9, 1-10) sau de imaginea unui „erou fondator", recunoaștem în forma numelui *Tomis, Tomeus* sau *Tomi* un nume trac dintr-o rădăcină indo-europeană, *tum* — cu sensul de „umflătură", care desemna totodată înălțimea și forma peninsulei.

Izvoarele literare — Demetrios din Callatis, Pseudo Scymnos, Ovidiu — sînt unanime în a recunoaște originea milesiană a Tomisului, coloniștii continuînd aici o mai veche așezare getică. Aceasta va cunoaște curînd o organizare de tip urban, cu o piață publică — *agora* —, o zonă a templelor, un port, cartiere de locuințe, ateliere meșteșugărești, separate de rețeaua stradală.

Dincolo de zidurile cetății se aflau terenuri agricole date spre folosință locuitorilor orașului, gospodării individuale de tip *villae* și așezări rurale — *vici* și *pagi* —, locuite de o pupulație devenită cu timpul eterogenă, dar în care elementul getic va fi totdeauna predominant. O dovedesc diversitatea de vase ceramice de factură getică și seria de antroponime de aceeași origine, păstrate în inscripții: Mucasios, Seuthes, Skirtos, Uthis, Daciseus etc.

Orașul nu se înfățișa, așadar, ca o așezare „la capătul lumii", cum îl vedea în momentele sale de deznădejde Ovidiu, ci ca un centru activ și ospitalier, meritînd recunoașterea tîrzie a marelui exilat: *Tam mihi cara Tomis* („Atît îmi e de drag Tomis").

În temple și la altare erau adorați zeii tradiționali sau demult adoptați în toată lumea greco-romană: Apollon, Zeus, Hermes, Poseidon, Demetra, Dionysos etc. —, dar și alții de origine mai îndepărtată, orientală sau egipteană: Isis, Sarapis, Attis. Statuile lor, de o nedepășită valoare artistică, stau mărturie înaltului grad de rafinament și perfecțiune: Glykon, Fortuna cu Pontos, Nemesis,

Hecate etc. Cît privește popularitatea Zeului Călăreț Trac, aceasta va fi în creștere, deși iconografia și atributele vor suferi schimbări, mai ales după adoptarea lui de către greci și, mai tîrziu, de către romani.

Ulterior, și mai ales din sec. IV p.Chr., proliferează și devine dominant creștinismul, Tomisul ajungînd centrul unui mare episcopat și, mai tîrziu, poate, al unei mitropolii cu o activă participare la viața creștină a Dunării de Jos.

Limba geților a biruit

Alături de mari edificii basilicale decorate cu coloane, capiteluri și plăci de marmură, orașul adăpostea construcții publice de caracter laic. Săpăturile arheologice au scos la iveală numeroase elemente arhitectonice, din calcar și marmură, frize și arhitrave — unele lucrate de meșteșugari locali în atelierele descoperite chiar în interiorul cetății.

O construcție impresionantă prin dimensiuni (30 m lungime și 7 m înălțime pe porțiunea păstrată), pardosită cu cărămizi și blocuri de piatră și pavată cu plăci de marmură, aparține termelor orașului. Un ingenios sistem de încălzire — *hypocaustum* — asigura circulația aerului cald în spațiile pereților dubli. Întreg ansamblul face parte din seria construcțiilor care împodobeau faleza portului și între care cea mai reprezentativă s-a dovedit a fi, sub raport funcțional și tehnic, Edificiul cu mozaic. Un frumos covor policrom acoperea o suprafață de cca. 2 000 m.p., iar imensa sală avea pereții îmbrăcați în marmură colorată și albă; în partea de sus, pilaștrii erau încununați de splendide capiteluri corintice compozite. Pavimentul era suprapus unui șir de încăperi largi, cu intrări arcuite, care serveau de magazii și antrepozite pentru mărfuri.

Ne putem imagina intensitatea și bogăția vieții comerciale a cetății, mulțimea de

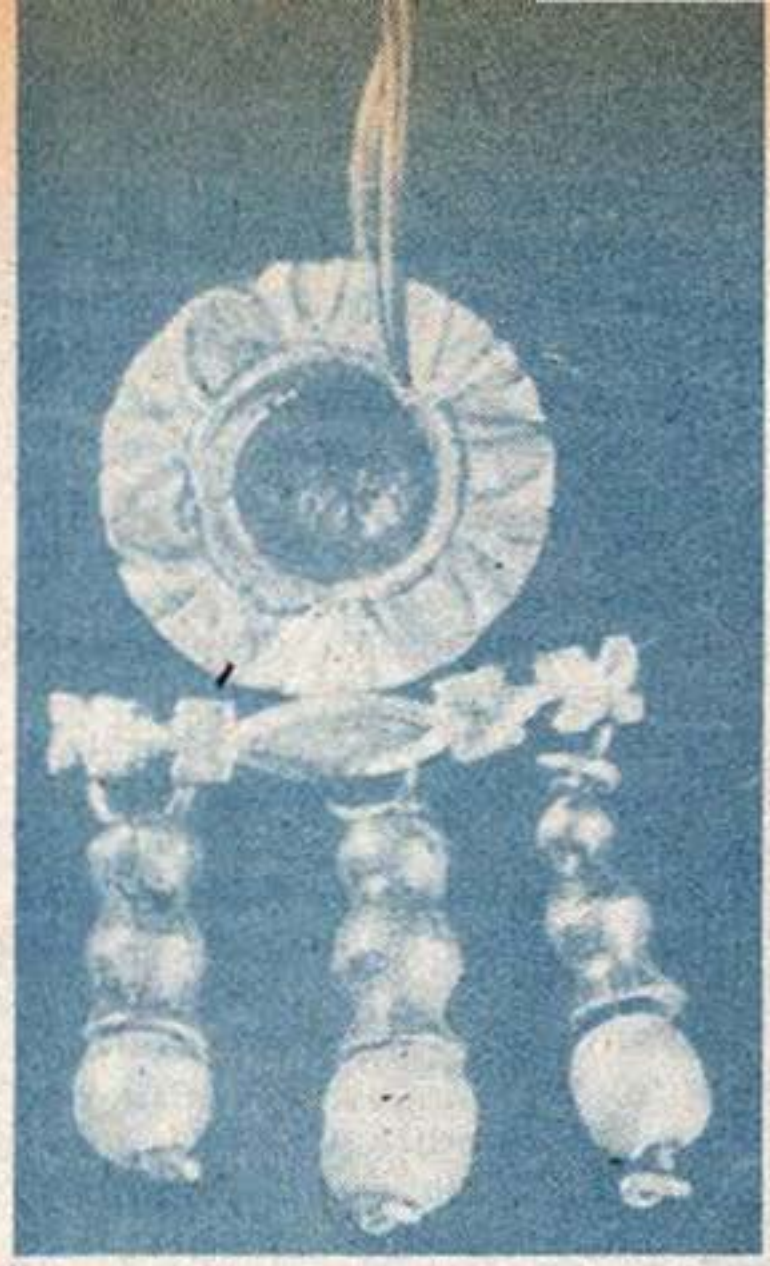

Cercel roman de aur cu pandantive de perle

negustori și mărfuri ce veneau aici, cum o dovedesc din plin nenumăratele amfore, chiupuri, vase de uz casnic etc., de la cele de di-

Statuie de fată — *din bogatul patrimoniu arheologic al cetății*

mensiuni impresionante, destinate transportării cerealelor, uleiului și vinurilor, la fragile recipiente folosite pentru cele mai fine arome și parfumuri.

O mulțime pestriță — negustori, meșteșugari, săteni din teritoriul rural — umplea mai întotdeauna străzile și piața orașului. Fiind la origine o colonie hellenică, mulți erau greci veniți din Miletul Asiei Mici, dar și din alte zone ale lumii mediteraneene și pontice. „Și aici — scrie Ovidiu — există orașe grecești; cine ar crede-o.../ Și aici au venit coloniști trimiși din Milet/ și au construit locuințe grecești pentru greci". Într-adevăr, cu toate că la origine Tomisul era grecesc, impresia covîrșitoare, cel puțin pentru poet, era aceea a unui oraș getic; „Deși în acest loc sînt amestecați greci și geți,/ țărmul ține mai mult de geții neadormiți", iar „limba greacă a fost învinsă de limba getică".

De altminteri, și vestimentația era specifică locului și mai ales climei: „Și acei pe care îi crezi că se trag din orașe grecești/ ...se apără împotriva frigului năpraznic cu piei de animale și cu pantaloni largi,/ iar femeile lor sînt acoperite cu păr lung./ La puțini dintre ei se mai păstrează urme ale limbii grecești,/ iar aceasta a devenit și ea barbară din pricina accentului getic".

În chip deosebit îl impresionau pe poetul exilat la Tomis băștinașii geto-daci: „Îi vezi călărind, venind și ducîndu-se prin mijlocul drumurilor,/ între ei nu-i nici unul care să nu poarte tolbă, arc.../ au glas aspru, chip sălbatic și sînt cea mai adevărată întruchipare a lui Marte./ Părul și barba lor n-au fost tunse niciodată,/ mîna lor dreaptă e întotdeauna gata să înfigă cuțitul/ pe care îl are legat la șold orice barbar".

Pentru poetul exilat din rafinatele palate ale Romei, desigur că peisajul tomitan putea să pară sălbatic și „necivilizat"; afirmațiile celui relegat (surghiunit) de Octavia-

nus Augustus trebuie însă luate în considerare cu prudență, ele fiind înainte de toate expresii lirice ale durerii pe care poetul și-o plîngea neîncetat. Tot din elegiile ovidiene reiese că localnicii, aparent sălbatici și cruzi, știau, în realitate, să fie ospitalieri și înțelegători: „Am scris o cărțulie în limba getică.../ Le-a plăcut — felicită-mă! — și am început să am/ faimă de poet printre neomenoșii barbari.../ Cînd am încetat de citit aceste versuri inspirate de o muză străină.../ toți au mișcat din cap și și-au mișcat tolbele pline;/ un murmur lung s-a auzit din gura geților". Pe bună dreptate, poetul putea să exclame: „Tomitani vă iubesc/ ...Tomitani, soarta mea a fost primită de voi cu bunăvoință".

„Sfatul și Poporul a hotărît să-i elogieze"

Mai era un motiv care făcea ca Ovidiu să aibă, în unele privințe, dreptate. Perioada exilului său tomitan a coincis cu nenumăratele acțiuni ale geților împotriva Imperiului roman, care încerca atunci să-și extindă dominația asupra întregului teritoriu dintre Dunărea de Jos și Mare. Cete războinice efectuau frecvente incursiuni asupra orașului, aruncînd nori de săgeți asupra zidurilor cetății, ale cărei porți se închideau de îndată ce străjerii vesteau primejdiile. Apoi, geții nu puteau uita nici momentele de vîrf ale puterii lor, atunci cînd, în vremea lui Burebista, toate cetățile grecești de pe malul stîng al Pontului Euxin le erau supuse. În asemenea situații, datoria cetățenilor orașului era de a apăra, în formații anume constituite, porțile și zidurile cetății, pentru a împiedica distrugerile din partea năvălitorilor. Orașul știa să fie recunoscător celor care apărau clădirile și viața concetățenilor, inscripțiile onorifice perpetuînd amintirea faptelor: „Sfatul și Poporul a hotărît să-i elogieze pentru aceasta pe comandanți și pe cei recrutați de ei; să graveze decretele și numele lor pe o placă de marmură și să o pună în locul pe care ei îl vor socoti mai potrivit, pentru ca ceilalți, văzînd recunoștința poporului, să devină mai zeloși cînd e vorba de apărarea patriei".

Asemenea momente constituiau, totuși, excepții. Viața de toate zilele se desfășura pe coordonate normale. Locuitorii își vedeau de îndeletnicirile agricole, chiar dacă uneori, „cu o mînă pe plug și cu alta pe sabie"; păstorii supravegheau turmele, cîntînd din fluier și „ținînd coiful pe cap". Femeile, tot după spusele lui Ovidiu, se ocupau mai puțin cu prelucrarea lînii în țesături fine și colorate; în locul războiului de țesut, ele mînuiau rîșnița de măcinat, iar în vase purtate pe cap aduceau apă. Apariția vreunei corăbii în port crea prilejuri de animație: „...mă grăbesc și eu să-l întîmpin pe corăbier și, salutîndu-l, să-l întreb de ce a venit, cine este și din ce loc".

Deși poetul, în altă parte, încearcă să zugrăvească un tablou sumbru asupra vieții culturale a orașului, afirmînd că „aici nu-i belșug de cărți care să mă atragă și din care să-mi hrănesc mintea", realitatea atenuează afirmațiile sale. Desigur, viața culturală din Tomis nu se putea compara cu aceea din inima imperiului sau din alte centre cu lungă tradiție. Însă, cu siguranță, ea exista, și, mai mult, se manifesta cu îndestulă intensitate. Am amintit de templele și statuile de marmură ale orașului; am remarcat rafinamentul artistic al unor monumente. Tomitanii știau să-și cinstească nu numai apărătorii, ci și cărturarii; o mărturisește, unui prieten, tot Ovidiu: „Am aceeași fire liniștită pe care obișnuiești să o lauzi.../ Aceasta face ca tomitanii să fie binevoitori față de un nenorocit și să-mi dea ajutor./ Poți să nu mă crezi; există decrete în care/ sînt lăudat și e o tăbliță de ceară care mă scutește de sarcini", ba chiar „și cetățile vecine îmi acordă un privilegiu asemănător": „Tîmplele mele — arată în alt poem —, au fost încununate de o coroană sfințită,/ care mi-a fost impusă de favoarea publicului deși eu n-am vrut-o".

De altfel, aceste mărturii nu sînt singurele; una dintre statuile descoperite mai demult la Constanța înfățișează un cetățean al orașului — probabil un cărturar —, ținînd în mînă un *volumen*, semn al unor preocupări literare de care tomitanii nu puteau fi străini. Ovidiu însuși se întrecea în compunerea versurilor cu tînărul rege al odrișilor, Cotys, și a fost ales *agonothet* (personaj cu rol important în viața cetăților grecești, însărcinat cu organizarea și prezidarea concursurilor) al cetății cu prilejul unei ceremonii consacrate memoriei împăratului; cîteva secole mai tîrziu, episcopul de Tomis, Paternus, era considerat între cei mai învățați teologi ai vremii.

Desigur, orașul dispunea și de un teatru, menționat în inscripții, teatru a cărui amplasare în teren o putem localiza cu destulă probabilitate; destinat unor întreceri sportive și dramatice, acest teatru trebuie apreciat, după fragmentele de elemente arhitectonice descoperite, ca un edificiu monumental din perimetrul edilitar tomitan. Este dovedită, de asemenea, existența la Tomis a unor serbări anuale, la care lua parte întreaga populație a orașului, prilej cu care erau organizate jocuri publice.

Toate la un loc — incintă, edificii publice și particulare, lăcașuri de cult și monumente funerare unice, tezaure de sculpturi sau monetare, podoabe din aur — oferă imaginea unui oraș prosper la țărmurile Pontului Euxin.

La 2 250 de ani de existență documentară, viața Tomisului ni se dezvăluie în întreaga sa bogăție și complexitate, orașul meritîndu-și titlul de *metropolă a Pontului Stîng*, așa cum i l-au dat anticii și cum l-a păstrat pînă în zilele noastre. ■

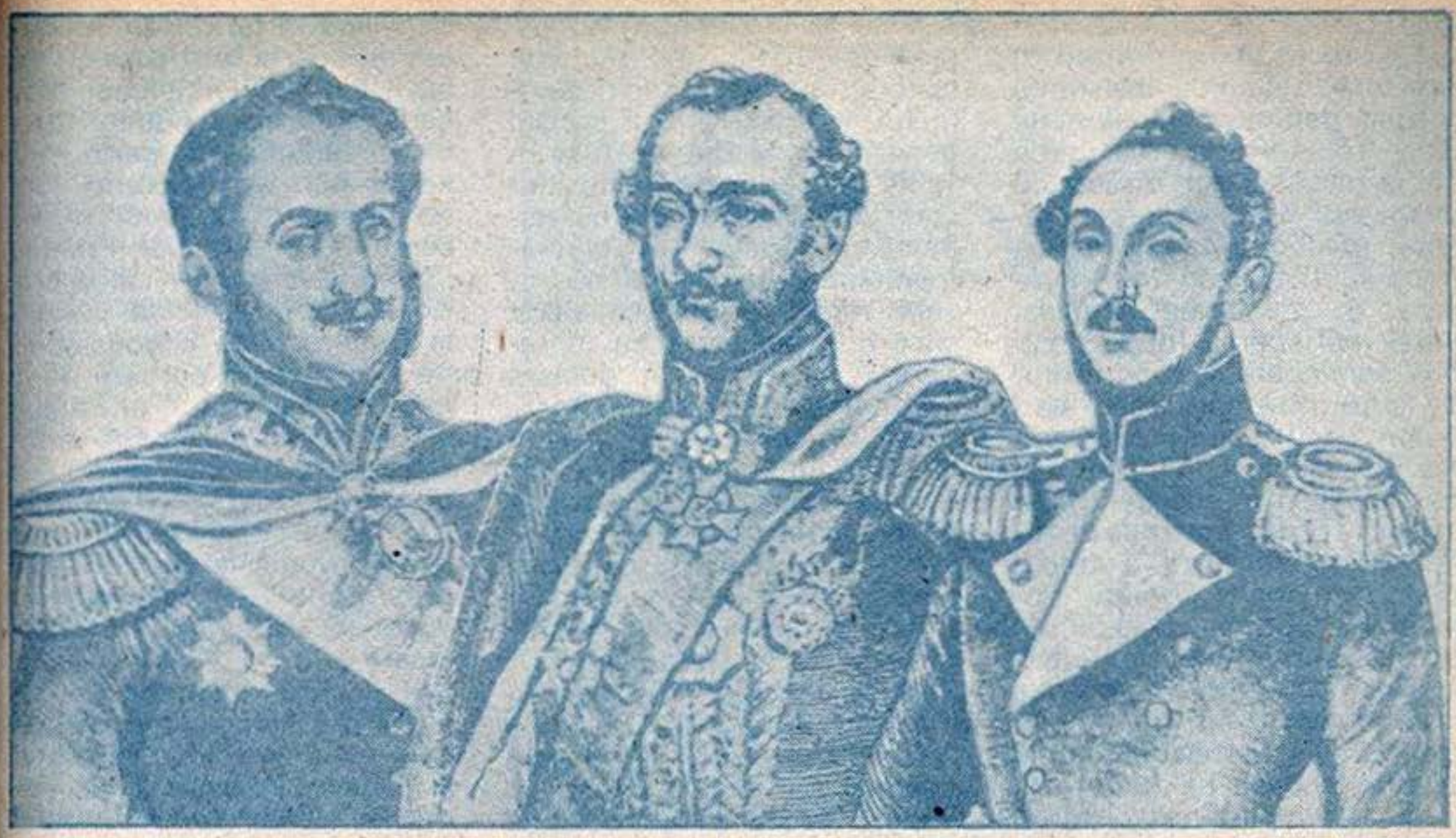

ISTORIE ŞI DIPLOMAŢIE

ROMÂNEASCĂ

ÎN ZORII EVULUI MODERN (III)

DAN BERINDEI

În septembrie 1832, Kiseleff, scriind cancelarului Nesselrode, afirmase că nouă zecimi dintre români erau „devotaţi Rusiei", ceea ce nu corespundea, evident, cituşi de puţin, realităţii. Lunga şi apăsătoarea ocupaţie militară rusă, imixtiunile brutale în activitatea autorităţilor româneşti, mergînd pînă la efectiva anihilare a puterii acestora, planurile anexioniste ale cercurilor imperiale ruse nu puteau fi acceptate de imensa majoritate a românilor. Chiar şi partida boierească rusofilă a slăbit mult numeric atunci cînd s-a confruntat direct cu ocupaţia rusă. „Aicea — scria din exilul său în Rusia mitropolitul Grigore al Ungrovlahiei, în ianuarie 1830 — nici basarabo-moldovenii că prezidentul [celor două Divanuri, din Moldova şi Ţara Românească] au pus la caraulă [arest] pe unii boieri şi le-au dat numai pine şi apă".

Să urmărim în continuare cum au evoluat relaţiile dintre Principatele române şi cele două mari puteri vecine — Imperiul otoman şi Imperiul rus — în perioada de după punerea în aplicare a Regulamentelor organice.

Între fesul turcesc şi decoraţia rusească

În timpul celor şase ani de ocupaţie rusească, relaţiile Principatelor cu alte state, inclusiv cu Poarta, puterea suzerană, au fost practic paralizate sau cel puţin îndeaproape controlate de autorităţile de ocupaţie. Înfrîngerea Porţii, prezenţa trupe-

lor ruseşti şi regimul de ocupaţie instituit cu ajutorul acestora, zvonurile insistente privind definitiva anexare de către ţar, întreruperea, atîţia ani, a unor legături directe cu Istanbulul au diminuat influenţa, prestigiul şi autoritatea Imperiului otoman în Principate. Şi, cu toate acestea, mulţi mai sperau într-o posibilă schimbare a raporturilor de forţe între cele două mari puteri ce-şi disputau întîietatea în această zonă. Poate şi de aceea, în martie 1834, atunci cînd ambasadorul Fevzi Ahmed paşa a trecut prin Principate, boierii români l-au primit cu bucurie, ca un semn al unei contrabalansări a puterii Rusiei. La Iaşi, boierii l-au întîmpinat, evitînd să-şi pună decoraţiile oferite de ruşi. La Bucureşti, în cinstea lui s-a organizat un bal şi s-a dat un dineu. În unele cercuri, şi mai cu seamă la cei vîrstnici, chiar şi în condiţiile date, continua însă să se menţină teama de puterea otomană. Aşa se explică faptul că atunci cînd fostul domn Grigore IV Ghica (1822-1828) a primit vizita lui Ahmed paşa, fistîcit, a uitat să-l poftească să stea jos şi pe generalul rus Loevenstein, care îl însoţea pe dregătorul otoman, şi a oferit să fumeze doar paşei şi secretarului său!

Odată cu încheierea Convenţiei de la Akkerman (25 septembr:e/7 octombrie 1826) şi mai ales după declanşarea războiului ruso-turc şi evenimentele care au urmat acestuia, Austria şi-a pierdut poziţiile deţinute în Principate. Ea avea însă importante interese aici şi un mare număr de supuşi (sudiţi), mai ales în Moldova. Cînd consulii austrieci şi-au reluat atribuţiile, în 1833, ei au fost întîmpinaţi cu oarecari speranţe. La 20 ianuarie/1 februarie acelaşi an, consulul francez Lagan remarca că „românii clarvăzători" nădăjduiau că Austria „va înceta să neglijeze propriile sale interese" în Principate, intervenind în favoarea acestora. Faptele însă au decepţionat: cei doi consuli — Timoni şi Wallenburg — trimişi de Austria în Principate nu erau altcineva decît nepoţii lui Minciaki, fostul consul general rus la Bucureşti şi, în 1830, preşedintele comisiilor celor două Divanuri însărcinate cu redactarea Regulamentelor organice; ei au înşelat repede speranţele celor care îi aşteptaseră cu încredere. „Austria — îi declara bătrînul boier Filipescu (probabil Iordache), în primăvara lui 1834, diplomatului francez Bois-le-Comte — ne priveşte cu ochii înfometaţi. Ea e însufleţită de o vie şi continuă tentaţie de a se amesteca în treburile noastre, dar nu îndrăzneşte în faţa Rusiei". Pentru ca doar cîteva luni mai tîrziu, decepţia faţă de „slăbiciunea Austriei" să fie deplină.

De la Prusia şi de la Anglia — ultima, în general departe de a încuraja gîndurile şi tendinţele de afirmare de sine stătătoare ale românilor — nu se spera prea mult. În schimb, rolul politic al Franţei s-a accentuat, în primul rînd pe un fundal de relaţii culturale. În vara 1832, Lagan semnala „un entuziasm într-adevăr remarcabil" provocat la Bucureşti de o trupă de actori francezi, el informînd totodată despre creşterea apreciabilă a numărului celor care doreau să înveţe limba franceză. Un an mai tîrziu, tot el raporta instituirea cenzurii asupra cărţilor străine, observînd că aceasta se exercita „mai ales în privinţa alor noastre, care sînt aproape singurele ce se citesc". În afara tinerilor care studiau în Franţa — şi numărul acestora era în creştere! —, întreg procesul de învăţămînt se întemeia, potrivit constatărilor lui Bois-le-Comte din primăvara lui 1834, pe concentrarea întregii atenţii „asupra limbii franceze". „Această limbă — evidenţia el — reprezintă aici baza educaţiei, ca latina la noi". Cînd în toamna lui 1833, la Iaşi, a fost numit ca agent consular Mimaut, evenimentul a fost considerat ca un fapt ce confirma „că guvernul francez nu pierde din ochi aceste ţări şi era interesat de soarta lor". Kiseleff însuşi, sub influenţa unei educaţii şi formaţii iluministe şi chiar liberale în parte, s-a arătat plin de deferenţă faţă de Lagan, principalul reprezentant consular al Franţei. „Domnul Lagan — evidenţia Bois-le-Comte — se bucură la Bucureşti de o consideraţie şi o favoare pe care nu le împarte cu vreun alt agent străin". Oricum, tocmai la încheierea ocupaţiei ruse şi la începutul unei „noi ere", vizita lui Bois-le-Comte avea să contribuie la consolidarea prestigiului Franţei pentru etapa ce se inaugura în Principate.

Naţiunea română se găsea într-un proces de resurecţie care afectase chiar şi o parte însemnată din rîndurile clasei conducătoare. Boierimea aceasta naţională îşi dezvăluia gîndurile în memoriul din 1829 şi a continuat să acţioneze în două direcţii principale în perioada ocupaţiei ruse — una conservatoare, legată de dorinţa de a-şi consolida stăpînirea moşiilor şi de a le face cît mai rentabile prin exploatarea sporită a ţărănimii, şi alta naţională şi progresistă, mergînd pe linia memoriului amintit. Cînd au avut loc discuţii legate de redactarea Regulamentului organic, Iordache Catargiu, impulsionat şi de consulul englez Blütte *(Magazin istoric*, nr. 12/1986) — s-a împotrivit tendinţelor anexioniste ale Rusiei şi pentru aceasta a venit cu propunerea ca viitorul domn al Principatelor unite să fie ales dintr-o casă domnitoare care să nu aparţină vreunui imperiu limitrof. La 20 ianuarie/1 februarie 1833, Lagan putea să raporteze că „dorinţa de independenţă creşte aici în fiecare zi". Nicolae Roznovanu vorbea lui Bois-le-Comte în primăvara anului 1834 despre „Regatul Daciei", căruia trebuia să i se dea „o existenţă independentă", iar un interlocutor al aceluiaşi diplomat, aparţinînd noii boierimi, este vorba despre Opran, avea să-i facă următoarea declaraţie semnifi-

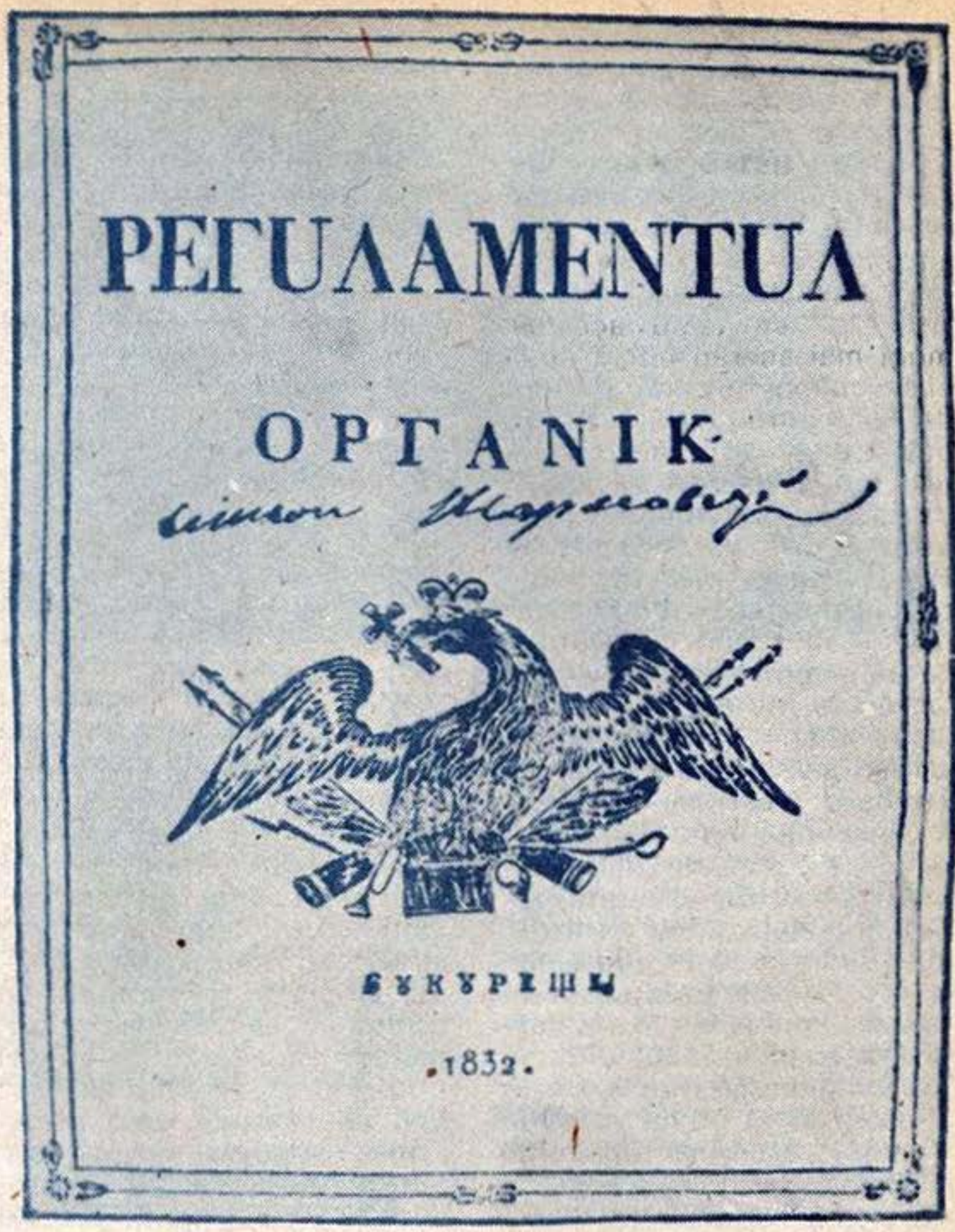

Pagina de titlu a Regulamentului organic, editat la București în 1832

În p. 55: *cei trei domni regulamentari (de la stînga la dreapta): Mihail Sturdza, Alexandru Dimitrie Ghica și Gheorghe Bibescu*

cativă pentru dezvăluirea simțămintelor românilor: „Pentru noi existența nu va începe decît în ziua în care cele două Principate vor fi unite și vor fi guvernate de către un principe aparținînd unei familii suverane: [aceasta] este aspirația tuturor spiritelor și a tuturor claselor și nu spuneți că nu avem destul patriotism ca să meritam ca ea să fie împlinită, căci dacă astăzi ar trebui realizată prin jertfa fiului meu unic, aș trage un glonț în trupul unicului meu fiu".

În aprilie 1834 ocupația rusă a luat sfîrșit, în Principate fiind menținute doar trupele menite să asigure legătura cu cele din garnizoana Silistrei, cetate ce avea să mai rămînă sub ocupație rusă pînă în 1836.

Prin tratatul semnat la Petersburg, la 17/29 ianuarie 1834, Poarta declara că recunoaște Regulamentele organice, angajîndu-se să publice un hatișerif în acest sens, două luni după ratificarea înțelegerii. Prin același document se mai hotăra — călcîndu-se însă stipulațiile Tratatului de pace din 1829! — alegerea celor doi domni, „ca un caz cu totul particular", prin acordul celor două Curți. Rusia se obliga să-și retragă trupele din Principate, iar acestea urmau să plătească, fiecare, un tribut anual Porții de trei milioane piaștri, începînd din ianuarie 1835.

Cei doi aleși ai puterilor suzerană și protectoare au fost Mihail Sturdza — pentru Moldova și Alexandru Ghica — pentru Țara Românească. Ambii domni au încercat să evite vizita de învestitură la Istanbul, costisitoare și umilitoare, dar Poarta a impus-o. A avut loc atunci „o călătorie ruinătoare, provocînd marea nemulțumire a compatrioților lor", călătorie pe care Sturdza și Ghica au efectuat-o împreună. Potrivit însemnărilor lui Bois-le-Comte, vizita impusă a fost considerată „un nou act de rapacitate" al dregătorilor otomani.

Sosind la Rusciuk la 15/27 aprilie, domnii au ajuns apoi la Istanbul în ziua de 28 aprilie/10 mai 1834. Inițial, se înțeleseseră să locuiască împreună, dar apoi au fost despărțiți, reședințele lor fiind îndepărtate una de alta, ceea ce a îngreunat o conlucrare a lor, care și așa, date fiind firea dar poate și orizontul politic al celor doi, nu părea să fie ușoară.

La 19/31 mai, au fost primiți de sultan, învestitura avînd loc înaintea monarhului. Manolache Drăghici cronicarul descrie ceremonialul. Cei doi domni „travestiți în funcționari turci", cum remarca chiar Sturdza, nu și-au pus decorațiile rusești, dar, în schimb, au trebuit să-și pună fesuri, să-și lase bărbi asemănătoare cu cea a sultanului, să facă repetate și umilitoare temenele în fața sultanului și să-i sărute piciorul. Drăghici consemna că în timp ce mai înainte „o café numai vizirială era o rază divină", de data aceasta vizirul oferise „o masă la care au prînzit pe lîngă domnii amîndoi cu boierii lor, cei mai însemnați miniștri și corpul diplomat al Țarigradului".

Înscăunarea solemnă a lui Sturdza a avut loc la 26 august/7 septembrie, iar a lui Ghica — care a așteptat să-i sosească trăsura de gală comandată la Viena! — abia la 14/26 octombrie. În acest fel, domniile regulamentare începuseră.

În noiembrie 1847, consulul francez Guéroult afirma fără să șovăie: „Moldova este provincie turcească!" În cunoscuta lucrare *Histoire générale du IV-e siècle à nos jours*, publicată prin grija istoricului Lavisse, A. Debidour scria cu aproape un veac în urmă: „Mihail Sturdza (pentru Moldova) și Alexandru Ghica (pentru Valahia) n-au fost decît niște prefecți ruși". În realitate, cu toate limitele lor, domnii regulamentari au însemnat un important pas înainte, atît în ceea ce însemna nivelul lor intelectual și politic față de predecesorii lor, cei imediați, cît și în privința afirmării naționale. Sturdza vorbea greaca și franceza, cunoștea latina, germana și rusa și citea italiana și engleza. Ion Ghica evoca discuțiile interesante ce le purtase cu acest om „plin de învățătură". Alexandru Ghica, la rîndul său, vorbea franțuzește ca un francez și era la curent cu viața culturală și politică a Franței. Urmașul său, Gheorghe Bibescu, singurul domn regulamentar *ales*, fusese „crescut la Paris" și „toate obiceiurile sale erau franceze". Cea mai bună caracterizare i-a făcut-o lui Sturdza, înainte de a ocupa domnia, viceconsulul francez Mimaut: „om instruit, agitat, fals și avid de excesul cu care s-a făcut rus prin interes". Alexandru Ghica, neîndoielnic mai patriot, n-a dat însă dovada maleabilității și adaptabilității politice a colegului său de la Iași și a pierdut domnia. Bibescu, urmașul său, era apreciat de contemporani ca avînd însușiri deosebite: „Acest principe — scria despre el reprezentantul consular francez Duclos, la 8/20 martie 1843 — are spirit, judecată, cunoașterea afacerilor, gustul și obișnuința muncii, a justiției, a fermității, o mare avere care-i îngăduie să facă binele; poate să facă mult pentru țara sa".

Dar toți trei au fost puși în fața unor dileme pentru ei insolubile. Erau niște mari boieri, care acceptaseră — cu limitele ei! — lecția lui Kiseleff! Doreau sincer modernizarea țărilor lor, dar avantajele păstrîndu-le pentru ei și clasa lor! Tentativele pe care fruntași ai mișcării de eliberare revoluționară le-au făcut cu fiecare dintre ei pentru a-i convinge la o „înregimentare națională" au eșuat. Nu puteau merge atît de departe, frînați în avînturile lor de poziția social-politică la care nu renunțau, de interesele lor imediate. Aveau gînduri de mărire pentru națiunea lor de care legau propriile lor persoane, dar nu erau capabili să calce pe drumurile îndrăznelii. Sturdza, poate cel mai înzestrat dintre ei, a fost și cel mai lucid. La începutul domniei sale, el declara lui Bois-le-Comte: „Am misiunea de a dezvolta aici elementele unei constituții liberale, situat fiind între trei puteri monarhice și ultramonarhice". Oricum, ei s-au străduit să afirme Principatele în contextul european al epocii lor și la capătul domniilor lor aceste țări începeau să fie recunoscute și acceptate ca mici entități ale continentului.

Relațiile cu puterea suzerană au marcat o evidentă mutație. „Poarta a pierdut în această țară orice autoritate", constata același Bois-le-Comte, la 5/17 mai 1834. Umilirea noilor domni cu prilejul învestirii lor n-a reprezentat pentru otomani decît o satisfacție formală. Firmanele de învestire sînt, de altfel, edificatoare pentru a evidenția noua situație. Ele repetau prevederile Tratatului de la Adrianopol, care în fond erau atît de nefavorabile Porții! Dacă Ghica a dat satisfacție dregătorilor otomani, propunîndu-le mărirea tributului în schimbul dreptului navelor muntene de a arbora propriul lor pavilion și de a percepe vama de 3%, Sturdza a arătat de la început înclinația sa spre Rusia, ori mai bine zis a evidențiat că-și dădea seama că puterea de decizie se mutase, în privința Principatelor, la Petersburg!

Poarta n-a renunțat însă să se afirme, cel puțin formal, ca putere suzerană. Cînd sultanul a vizitat cetățile dunărene, în 1837 — Silistra — și în 1846 — Rusciuk — domnii Principatelor au fost nevoiți să vină să-l salute și să se supună din nou unor umilințe similare celor de la învestire. Alexandru Ghica a trebuit să-și radă favoriții, iar Sturdza barba pentru a se înfățișa sultanului la Silistra și au fost nevoiți să-și pună din nou fes și papuci turcești deloc asortați uniformei lor europene. Caftanele ori decorațiile oferite lor și suitei nu i-au putut consola de a fi fost nevoiți să se supună unei astfel de situații. În 1846, lucrurile s-au repetat și încă și mai rău. Un raport consular dezvăluie că Bibescu și Sturdza se întorseseră nemulțumiți la București, deoarece, după ce cheltuiseră fiecare cîte 300 000 franci, nu se bucuraseră decît de „o primire rece și severă". Trebuiseră să-l întîmpine pe sultan, mergînd pe jos într-un cîmp noroios, ținîndu-și brațele pe piept și ochii în jos, purtînd din nou fes, iar în cortegiu au fost așezați după miniștrii otomani și chiar după unele pașale.

Dintre domnii regulamentari, doar Alexandru Ghica a încercat, mai ales spre capătul domniei, să găsească un oarecare sprijin la Poartă, ceea ce s-a dovedit însă iluzoriu. Paradoxal, în vara anului 1842, i-a fost trimis un firman laudativ legat de potolirea unor mișcări bulgărești de la Brăila, pentru ca, doar cîteva luni mai tîrziu, cu toate asigurările pe care i le dăduse comisarul otoman, un nou firman — smuls Porții de guvernul țarist —, să pună capăt domniei sale și să-l supună destituirii. În realitate era vorba de o dublă înfrîngere, a celui ce pierdus domnia, dar și a puterii suzerane.

Bibescu, bizuindu-se și pe sprijinul rus, a căutat de la începutul domniei să evidențieze „independența" sa față de Poartă. El n-a așteptat firmanul de confirmare pentru a exercita, cum remarca consulul francez Billecoq, o autoritate cvasi-suverană

dispreţuind sancţiunea Constantinopolului". În firmanul de înscăunare, sultanul avea totuşi să-i „dăruiască" principatul! În anii următori, Bibescu a folosit orice prilej pentru a marca detaşarea de Istanbul. În 1846, el declara lui Nion, reprezentantul consular al Franţei: „N-am fost niciodată cuceriţi de Turcia. Odată ce i-am plătit tributul anual, nu-i mai datorăm nimic!" De altfel, aceluiaşi diplomat îi ceruse ca în discursul pe care acesta urma să-l rostească cu prilejul primirii sale oficiale la Palat, să evite invocarea amiciţiei franco-otomane, deoarece acest fapt n-ar fi influenţat favorabil pe cei prezenţi la ceremonie! Desigur, de la astfel de atitudini şi pînă la desprinderea de sub suzeranitatea otomană mai era o cale de străbătut, dar oricum chiar şi luarea de poziţie rămînea semnificativă.

Dacă, cu toate aparenţele formale, autoritatea puterii suzerane slăbise în mod evident, în schimb, în timpul domniilor regulamentare, Principatele au fost supuse unei autorităţi absolute a imperiului vecin de la Răsărit, puterea protectoare. Remarcînd că orice neînţelegeri se rezolvau la Petersburg, reprezentantul consular francez Mimaut conchidea, la 26 noiembrie/8 decembrie 1834, la cîteva luni doar după instaurarea noilor domnii: „Astfel Rusia va continua să guverneze aceste ţări".

Situaţia ce se crease o definise chiar Kiseleff lui Sturdza înainte de a părăsi Principatele: „Credeţi oare — l-a întrebat el pe domnul moldovean —, că v-am aşezat aici ca să domniţi în numele dv. personal?" Confruntaţi cu realitatea de zi cu zi, cu necontenitele presiuni la care erau supuşi, domnii aveau să constate ei înşişi poziţia dificilă în care se găseau. Unui reprezentant consular, Sturdza îi declara în 1839: „De fapt, în Principate există o invazie rusă... Domnul nu este decît instrumentul servil al influenţei ruse". Confirmînd această

Moscheea Bayazid din Istanbul (vedere panoramică)

idee, un mare boier moldovean spunea consulului francez Cochelet că domnul său nu era decît „un guvernator rus". Ţinuţi „sub control", domnii nu puteau face nici cea mai mică mişcare fără avizul guvernului rus şi al reprezentanţilor acestuia. „Ei nu îndrăznesc să întreprindă nimic de capul lor", constata acelaşi consul. „Moldova... — scria chiar Sturdza lui Nesselrode, în februarie 1844 — nu va fi decît ceea ce Rusia va voi ca ea să fie". Ţarul însuşi era perfect conştient de puterea sa absolută asupra micilor ţări vecine imperiului său: „se ignoră — spusese el în 1840 — că eu pot face să fie ridicat, la el, pe acest hospodar cu ajutorul cîtorva cazaci".

O anexare a Principatelor ameninţa să creeze complicaţii internaţionale Rusiei, dar acest fapt nu i-a împiedicat pe români să se simtă necontenit sub ameninţarea dispariţiei entităţii statelor lor. În 1835, consulul Franţei la Iaşi constata „o tendinţă mai evidentă" a puterii protectoare de a anexa Principatele. Exista o psihoză a unei noi ocupaţii ruseşti. În primăvara anului 1836, cu prilejul evacuării ultimelor unităţi ruse de la Silistra şi de pe drumul ce lega această cetate de imperiu, consulul Franţei raporta din Bucureşti că „de trei săptămîni se vorbeşte aici în rîndul tuturor claselor societăţii de apropiata intrare a rusilor în Principate". Încă din mai 1834, un muntean declara lui Bois-le-Comte că rusii „ajutaseră" pe români, dar că se temea că într-o bună zi Europa apuseană avea să afle „că am fost de asemenea mîncaţi de ei". Un an mai tîrziu, interlocutori ai consulului Franţei îşi mărturiseau îngrijorarea că „într-o zi, Rusia va pune mîna pe întreaga ţară".

Anexarea nu s-a produs, dar Principatele s-au găsit practic în sfera autorităţii nelimitate a guvernului rus. Armata naţională renăscuse, dar sub egidă rusă, în Principate fiind lăsat un număr important de cadre militare provenite din armata rusă. Introducînd în Regulamentele organice un articol adiţional, prin intervenţia la Istanbul a consulului rus Ruckman, Rusia a paralizat orice tentativă de afirmare independentă a celor două ţări române. Primit de Obştească adunare a Moldovei încă din 1835, fără nici o opunere, articolul a fost respins energic de Adunarea din Ţara Românească, trebuind să-i fie impus în 1838. Tentativa din 1843 de însuşire a bogăţiilor subsolului Ţării Româneşti prin intermediul unui grup de capitalişti ruşi („Concesiunea Trandafilof") n-a reuşit, în bună măsură datorită opoziţiei unui grup activ din sînul Obşteştii adunări de la Bucu-

reşti. Tot astfel n-a reuşit nici planul, din 1844, al subsumării Bisericii Moldovei celei ruse.

Întreaga dezvoltare a societăţii şi instituţiilor în cele două Principate s-a aflat sub supravegherea şi influenţarea puterii protectoare. Consulilor Rusiei le-a revenit misiunea de a exercita controlul continuu, dînd naştere unor imixtiuni nenumărate. Primeau plîngeri ale cetăţenilor — nu numai ale supuşilor ruşi! — împotriva domnilor şi a autorităţilor din Principate, avizau şi uneori se opuneau adoptării unor proiecte de legi, influenţau şi chiar impuneau numirile de miniştri, controlau conferirea de ranguri boiereşti, interveneau în mersul justiţiei — pînă acolo încît obligau a se reveni chiar asupra unor hotărîri luate, sancţionate şi de domn —, supravegheau şi se amestecau în lucrările Obşteştilor adunări. Besak, Kotzebue ori Ruckman, reprezentanţii consulari ai Rusiei, s-au manifestat deseori cu brutalitate şi lipsă de politeţe elementară chiar şi faţă de domnii numiţi sau aleşi cu asentimentul guvernului lor. Ruckman a mers pînă acolo încît în public a refuzat să dea mîna cu Alexandru Ghica, iar Besak intervenea direct pe lîngă Sturdza de cîteva ori pe zi pentru a i se asigura o lojă la teatru! Domnii au căutat să se apere de intervenţiile şi presiunile continue ale acestor agenţi consulari. Sturdza a reclamat pe Besak şi pe Kotzebue, obţinînd chiar rechemarea celui dintîi şi atît el cît şi Alexandru Ghica au încercat să frîneze imixtiunile, uneori absurde, cerînd consulilor să le prezinte în scris cererile lor. Ghica a avut chiar curajul de a întrerupe un discurs elogios la adresa Rusiei al episcopului Ilarion la împlinirea unui deceniu de la intrarea în vigoare a Regulamentului organic. Un an mai tîrziu, sub presiunile diplomaţiei ţariste, domnul era scos din domnie!

Prezenţa „tutelară" a puterii protectoare era permanentă şi se remarca, paralizant, în existenţa Principatelor, tocmai trezite, paradoxal, la o viaţă modernă cu sprijinul aceleiaşi puteri. Domnii au continuat să se menţină în legătură, corespondînd, cu generalul Kiseleff, care, în sfaturile sale, încuraja procesele de reforma, dar o facea totdeauna cu gîndul necontenitei consolidări a poziţiilor Imperiului rus. În 1841, el a acceptat împămîntenirea cea mare, dar a refuzat ridicarea unui monument în cinstea sa, în viaţă fiind. Sturdza îi scria că îndrumările sale îi serveau „de oracol". Bibescu i se declara „ucenic", iar generalul rus folosea orice prilej pentru a pune în evidenţă în faţa protejaţilor săi, domnii Principatelor, că noua lor situaţie se realizase „cu preţul" sîngelui şi tezaurului rus (ultima parte a aserţiunii lui Kiseleff nu corespundea evident realităţii, dacă avem în vedere crîncena exploatare, ani de-a rîndul, de către guvernul ţarului a Principatelor române).

Preocuparea centrală a guvernului din Petersburg era aceea ca liniştea să fie menţinută în Principate, iar ideile eliberării lor naţionale, ale luptei revoluţionare, să nu rodească aici. În vara 1840, Nesselrode recomanda lui Alexandru Ghica ca ţara sa să fie ferită „de ideile revoluţionare ale timpului nostru"; urmaşului său îi dezvăluia „acţiunea... de epitrop curat conservatoare" a Rusiei faţă de Principate. De altfel, şi „liberalul" Kiseleff îşi exprima nădejdea, în primăvara lui 1848, faţă de Bibescu că Valahia avea să fie ferită de „ameţeala" care cuprinsese ţări vecine! Liprandi în 1836, Duhamel în 1842, cînd Al. Ghica urma să fie răsturnat şi, apoi din nou, în primăvara arzătoare a lui 1848, au marcat prin prezenţa lor în Principate hotărîrea Rusiei de a nu scăpa din mînă aceste două ţări şi de a interveni în orice moment în care ar fi putut apare o primejdie de desprindere a lor de sub puterea ei „ocrotitoare". ■

(Va urma)

CĂRŢI SOSITE LA REDACŢIE

• **Anton Dumitriu — HOMO UNIVERSALIS**

Editura Eminescu, Bucureşti, 1990, 225 pp., 72 lei: încercare asupra naturii realităţii umane care pleacă de la cîteva întrebări: de ce societatea modernă nu îşi mai propune un ideal de om perfect, aşa cum s-a întîmplat în toate celelalte culturi anterioare?; această renunţare reprezintă o diminuare calitativă a culturii în ansamblul său?; concepţia, împinsă la extrem, a unei naturi umane poate constitui o preocupare a intelectualului secolului nostru raţionalist?; dacă da, care ar putea fi mijloacele adecvate ale acestei *forma mentis* a omului modern pentru a se putea apropia de acest ideal? revista *Magazin istoric* a prezentat cititorilor săi, în *Avanpremieră editorială*, două dintre eseurile cuprinse în volum (nr. 6-9/ 1990).

• **Antonie Plămădeală — CUVINTE LA ZILE MARI.**

Sibiu, 1989, 365 pp.

— TÎLCURI NOI LA TEXTE VECHI.

Sibiu, 1989, 479 pp.: două volume ale Mitropolitului Ardealului, primul conţinînd predici rostite în catedrala din Sibiu, legate de Naşterea şi Învierea Domnului; al doilea, o carte de întrebări pentru cei care îşi pun întrebări şi nu le răspunde nimeni, pentru cei care nu ştiu să-şi pună întrebări, dar le au pe suflet, cît şi o carte de răspunsuri la întrebări.

• **Gh. Buzatu — MAREŞALUL ANTONESCU ÎN FAŢA ISTORIEI VOL. II** (în colaborare cu **Stela Cheptea, V. F. Dobrinescu, I. Saizu).**

Iaşi, 1990, 526 pp., 59 lei: apărută în colecţia *Românii în istoria universală*, lucrarea cuprinde documente de epocă şi pasaje din lucrări de istorie privind activitatea lui Ion Antonescu.

• **Ştefan Lemny — SENSIBILITATE ŞI ISTORIE ÎN SECOLUL XVIII ROMÂNESC.**

Editura meridiane, Bucureşti, 1990, 239 pp., 39 lei: o carte nu despre bătălii, voievozi, lupte diplomatice, ci despre viaţa intimă a oamenilor, despre gîndurile şi sentimentele lor, despre mentalităţi.

1930-1940: ÎNTÎMPLĂRI ŞI OAMENI DIN SERVICIUL SECRET (V)

N:D. STĂNESCU

Aproape intotdeauna lucrările consacrate serviciilor secrete (şi cu atit mai mult cele cu caracter memorialistic), deşi sînt aşteptate cu deosebit interes de către cititori, aceştia sfîrşesc lectura cu un sentiment de insatisfacţie. Niciodată, sau aproape niciodată, acestè lucrări nu elucidează complet problematica abordată. Aduc informaţii inedite, propun noi piste de investigaţii, invită la asocieri dintre cele mai surprinzătoare, dar prin natura însăşi a unui domeniu zăvorît sub pecetea conspirativităţii, autorii rămin in cele mai multe cazuri in sfera unei anumite relativităţi. Deliberat sau nu, lucrările lor nu răspund tuturor semnelor de intrebare, ba, mai mult, nasc multe altele noi.

Sintem convinşi că astfel de constatări le pot face şi cititorii acestui serial, in care un fost membru al Serviciului Secret din România interbelică îşi deapănă amintirile. Este evident că el nu poate depăşi chingile unei cenzuri deliberate, că îşi „filtrează" informaţia cu acribia profesionistului, relatînd faptele de o asemenea manieră incit de fiecare dată simţi nevoia să ştii ce a mai fost exact atunci cind naratorul opreşte firul povestirii. Memoriile lui N.D. Stănescu nu abundă, desigur, in dezvăluiri senzaţionale, dar, alături de alte surse de epocă, aduc un plus de detalii ce pot ajuta pe istoric in construirea mai completă şi mai nuanţată a imaginii unei perioade destul de agitate şi de complexe, cum a fost aceea a deceniului patru din istoria acestui veac românesc.

Iată ideea dominantă ce ne-a orientat in selecţia pe care o propunem şi de astă dată cititorilor noştri.

La ordinul direct al suveranului

Tot prin anii '36 Serviciul Secret a început culegerea şi sistematizarea informaţiilor privind contractul, oneros pentru statul român, pe care acesta din urmă îl avea cu Compania internaţională a vagoanelor cu paturi, prescurtat Wagon-Lit, reprezentată la noi în ţară de Leopold Flavian, din Şoseaua Kiseleff 6. Această lucrare mi-a fost încredinţată mie la început, întrucît la data începerii ei făceam parte din Biroul de studii depinzînd de secretariatul Serviciului Secret.

Moruzov mi-a făcut legătura cu un fost inspector de la Wagon-Lit, anume Marcovici, care cunoştea bine problema, fiind timp îndelungat funcţionar al Companiei internaţionale; avînd oarecare pregătire şcolară, cît şi o inteligenţă destul de vie, acesta putea descoperi, sub clauzele aparent anodine ale contractului Companiei cu statul român, dedesubturile care avantajau exclusiv Compania, înlesnindu-i beneficii de clasă colonială, bineînţeles în detrimentul intereselor C.F.R.-ului şi ale ţării noastre.

Era un tipic exemplu de contract bine ticluit şi din care unul sau unii politicieni români veroşi trăseseră importante beneficii personale, pe punga ţării. Materialul era aproape în întregime colectat şi studiat, cînd am primit dispoziţia să-l încredinţez lui Eugen Haralamb, care conducea grupa economică din Secţia Contrainformaţii şi căruia i-a revenit astfel sarcina de a termina lucrarea. Ulterior, interesîndu-mă de soarta ei, am aflat că, pe baza lucrării Serviciului Secret, s-a provocat o revizuire a contractului cu Wagon-Lit, din această revizuire statul român recîştigînd însemnate avantagii.

Problema nu am mai studiat-o aprofundat şi nu am supus unei analize amănunţite avantajele obţinute de ţara noastră prin revizuirea contractului, dar două lucruri mi s-au părut încă de atunci cam ciudate. În primul rînd că, nu la mult timp după ce s-a valorificat această lucrare a Serviciului Secret, Moruzov a cumpărat personal de la Flavian casa acestuia din Şoseaua Kiseleff 6, de fapt era un mic palat foarte luxos despre care informatorul Marcovici îmi vorbise dinainte, despre faptul că Flavian îi arătase că partea decorativă a locuinţei — lustre,

tapete, clanțe etc. — fusese adusă din străinătate, unde costase foarte mult fiecare piesă. De aceea m-am întrebat dacă noul contract dintre România și Wagon-Lit epuizase toate avantajele la care țara noastră ar fi avut dreptul și dacă omiterea unora nu a influențat prețul mai scăzut al prea frumoasei vile, fiind posibil ca și revizuirea contractului și cumpărarea vilei să fi avut loc total independent, în acest caz între cele două fapte neexistînd un raport de cauzalitate, ci de succesiune în timp.

Un alt fapt curios care apare prin această cumpărare este acela că Moruzov, care avea o netă, categorică și arhicunoscută poziție antisovietică, a consimțit să achiziționeze pe veci un imobil situat alături de cel al Legației sovietice și în care să se și mute.

Mi-am amintit că cu cîtva timp mai înainte, fiind cu el la Paris, unde stăteam la Hôtel de Paris și pe cînd îi traduceam direct, verbal, presa cotidiană franceză, a zărit un articol în al cărui titlu se spunea că mareșalul sovietic Tuhacevski (executat ulterior de Stalin și apoi reabilitat de Hrușciov) va fi oaspetele Parisului. Cum pe franțuzește oaspete al Parisului se traduce prin „hôte de Paris", Moruzov, neașteptînd să-i traduc, a sărit în sus, spunînd că se mută de la Hôtel de Paris, nevrînd să stea în același hotel cu Tuhacevski. I-am explicat că nu este vorba de hotel, ci de oaspete, liniștindu-l. Deci nu voia să stea nici măcar cîteva zile aproape de un mareșal sovietic, dar peste puțin timp se statornicea, desigur pentru mulți ani, alături de reprezentanța diplomatică sovietică, care, se știe, și de către mulți profani, că cuprindea destui agenți ai serviciilor informative sovietice. Inconsecvența asta mi s-a părut de-a dreptul stranie, însă detractorii lui Moruzov nu au avut satisfacția ca, după arestarea sa [în 1940], cînd s-a verificat cu lux de mijloace tehnice, stabilindu-se că nu exista nici o tre-cere între cele două imobile vecine, astfel încît să se poată confirma, printr-o descoperire senzațională, că Moruzov putea lua contact în taină cu vecinii săi sovietici.

După arestarea sa, casa lui a servit ca domiciliu obligator fostului ministru de externe polonez, faimosul col. Beck, refugiat în România [în septembrie], inspiratorul nefericitei politici internaționale șovăielnice și incerte a Poloniei, fiind unul din acei „colonei" ce scăpînd de sub tutela lui Pilsudschi, care murise, au condus politica externă poloneză pe un traseu cu atît de complicate meandre și cu atîtea poziții inconsecvente și nesincere, încît și-au atras cele două invazii — din Vest și din Est.

Legat tot de sovietici, prin 1937-1938, s-a petrecut cazul lui Vladimir Butenko, consilierul Legației din București, ilustrînd faptul că, în afară de spionaj și contraspionaj, Serviciul Secret era utilizat și pentru alte misiuni de încredere din partea Coroanei și într-un cadru ce depășea însărcinările pur profesionale și rostul său oarecum limitat.

În epoca arătată a făcut vîlvă dispariția consilierului sovietic de la București, Butenko, iar presa noastră la început și-a dat frîu liber fanteziei, creînd fel de fel de ipoteze, care mai de care mai fantasmagorice, făcîndu-se de către unii o paralelă între acest caz și dispariția la Paris a unui consilier economic al legației [sovietice] de acolo, Sergiu Navașin, găsit după aceea mort într-un boschet din Bois de Boulogne, de la marginea vestică a Parisului.

La scurt timp după dispariția lui Butenko, aflîndu-mă la Secția Contrainformații, în biroul șefului secției, am văzut un dosar purtînd numele dispărutului diplomat sovietic. L-am deschis și am dat peste fotocopia unei petiții în rusește, intitulată „Maiestate" și semnată Butenko.

Nu a fost greu să reconstitui că Butenko era fugit, nu dispărut, și că regele ordonase executarea operației de către Serviciul Secret. Ulterior am aflat că în ziua dispariției, Butenko luase ceaiul la Moruzov acasă, în str. Sofia, de unde, împreună cu acesta și cu secretarul Enescu și șoferul Pavili, ultimii doi neștiind, cel puțin la început, despre cine este vorba, au plecat cu automobilul la Pitești, unde, în gară, îi aștepta Niky Ștefănescu. Aici Butenko și Ștefănescu s-au suit în trenul internațional care pleca spre frontieră, pînă unde Ștefănescu l-a condus pe diplomatul sovietic care fugea.

După cîtva timp, în Italia, unde poposise, Butenko a semnat o carte conținînd o critică aspră a regimului sovietic. Mi s-a relatat de curînd că într-una din emisiunile recente ale unuia din posturile occidentale de radio (Europa liberă, Vocea Americii sau Londra) s-ar fi vorbit despre „bătrînul spion sovietic Butenko" și că din această emisiune ar fi reieșit că așa-zisa lui fugă de acum peste un sfert de veac ar fi fost în realitate regizată de organele sovietice de specialitate. Nu am ascultat o astfel de emisiune, însă concluzia mai restrînsă, dar valabilă care se poate trage din această afacere este că Palatul dădea misiuni de încredere Serviciului Secret, misiuni ce depășeau sarcinile sale firești, întrucît era o instituție în care conducerea țării avea încredere mai mare decît în alte instituții, atît din punctul de vedere al păstrării secretului, cît și al îndeplinirii sarcinilor suplimentare în mod prompt și cu succes. Este posibil că dacă organizarea fugii diplomatului sovietic ar fi aparținut de la început pînă la sfîrșit Serviciului Secret, acesta ar fi verificat în prealabil pe Butenko și ar fi redus posibilitățile ca autoritățile române să fie păcălite, așa cum poate au fost atunci cînd Serviciul Secret nu a făcut decît să execute și probabil fără zăbavă, o dispoziție a Palatului, fără a avea răgazul să stabilească dacă era sau nu antrenat într-o combinație de ca-

cialma.

Prin anii 1939-1940, după semnarea la Moscova a Tratatului de neagresiune germano-sovietic [*Magazin istoric*, nr. 12/1989, 6/1990], serviciile britanice, în scopul de a contracara aprovizionarea Germaniei pe Dunăre cu produse petrolifere românești, atît de prețioase Reichului, au inițiat acțiunea de a angaja piloți de cataracte, cu salarii mari și plătite anticipat pe termene foarte lungi, de ani de zile, spre a împiedica transporturile fluviale prin Porțile de Fier. Acești piloți constituiau o categorie de elită de navigație și vasele care treceau Porțile de Fier nu o puteau face decît avînd la bord astfel de piloți, care singuri cunoșteau șenalul Dunării de acolo.

Măsura luată de autoritățile românești pentru a contracara inițiativa britanică a fost de a le emite ordine de concentrare acestor piloți și de a-i îmbarca astfel forțat pe vasele ce treceau Porțile de Fier. Aceștia nu aveau nimic împotrivă, căci își încasaseră salariile de la englezi cu anticipație și, ca militari, nu-și făceau decît datoria.

La rîndul lor, britanicii au recurs la altă stratagemă, și anume, au umplut cu ciment un șlep de capacitate mai mare sau mai multe șlepuri și organizaseră astfel lovitura încît în mijlocul cataractelor, vasul sau vasele să se scufunde, ceea ce le-ar fi transformat într-un monolit, care ar fi împiedicat pentru mult timp navigația, stînjenind astfel aprovizionarea Germaniei cu produse petrolifere românești, care îi erau deosebit de prețioase pentru tancuri și avioane și — în general — pentru operațiile militare.

Este meritul Serviciului Secret de a fi descoperit întreaga manevră engleză și de a o fi împiedicat, așa încît navigația la Porțile de Fier nu a putut fi blocată.

În această epocă Serviciul Secret, cum se vede, fusese influențat de metamorfoza pe care o adopta treptat întregul stat român, care nu mai putuse rezista de unul singur presiunilor germane și care, gradual, trebuise să cedeze injoncțiunilor celui de al treilea Reich. Se produsese acordul economic din 23 martie 1939, care deschisese calea subordonării economiei românești intereselor politice agresive hitleriste.

În același an avea să fie asasinat de legionari, ca agent al Germaniei, primul ministru Armand Călinescu, exponent al cercurilor politice ostile expansiunii hitleriste. Serviciul Secret inaugurase legăturile cu Abwehrul german, care era reprezentat în România prin colonelul Rödl, iar element de legătură permanentă din partea serviciului german era maiorul Alexander von Stranschi, care puțin timp înainte își făcuse, în haine civile, un stagiu de spion în România, pe lîngă o firmă comercială germană și despre care se spunea că ar fi avut mama românca, ceea ce în parte explica de ce vorbea binișor românește, sau poate că originea maternă românească era numai o poveste care, mizînd pe unele sentimentalisme, urmărea să-l facă mai simpatic unor cercuri românești și astfel colaborarea româno-germană să fie mai eficientă, bineînțeles în favoarea Reichului.

În cadrul Serviciului Secret se înființase o secție de legătură cu Abwehrul, anume Secția G (poreclită în derîdere „Secția T" — trădare, eu fiind autorul poreclei), condusă de locotenent-colonelul Constantin Ionescu-Micandru, element venal și pe care îl apropia de Stranschi aceeași dorință de bani (se spunea că Micandru îl avea pe Stranschi pe listele sale de plată, iar acesta îl avea pe Micandru pe listele sale), cît și aceeași plăcere pentru alcoolism, sub forma preferată a coniacului franțuzesc.

Cu toată colaborarea incipientă româno-germană, Serviciul Secret a descoperit în niște vagoane-cisternă ce se întorceau din Germania o cantitate importantă de pistoale-mitralieră „Mauser" (circa 150 bucăți) destinate aprovizionării mișcării legionare. Pistoalele fiind confiscate de Serviciul Secret, ele au constituit partea cea mai importantă a armamentului de care dispunea Serviciul.

Cam în aceeași epocă, Serviciul Secret a mai făcut o descoperire care a venit și ea să dovedească capacitatea instituției și spiritul ei de vigi-

Funeraliile lui Armand Călinescu, asasinat de o echipă a Gărzii de fier

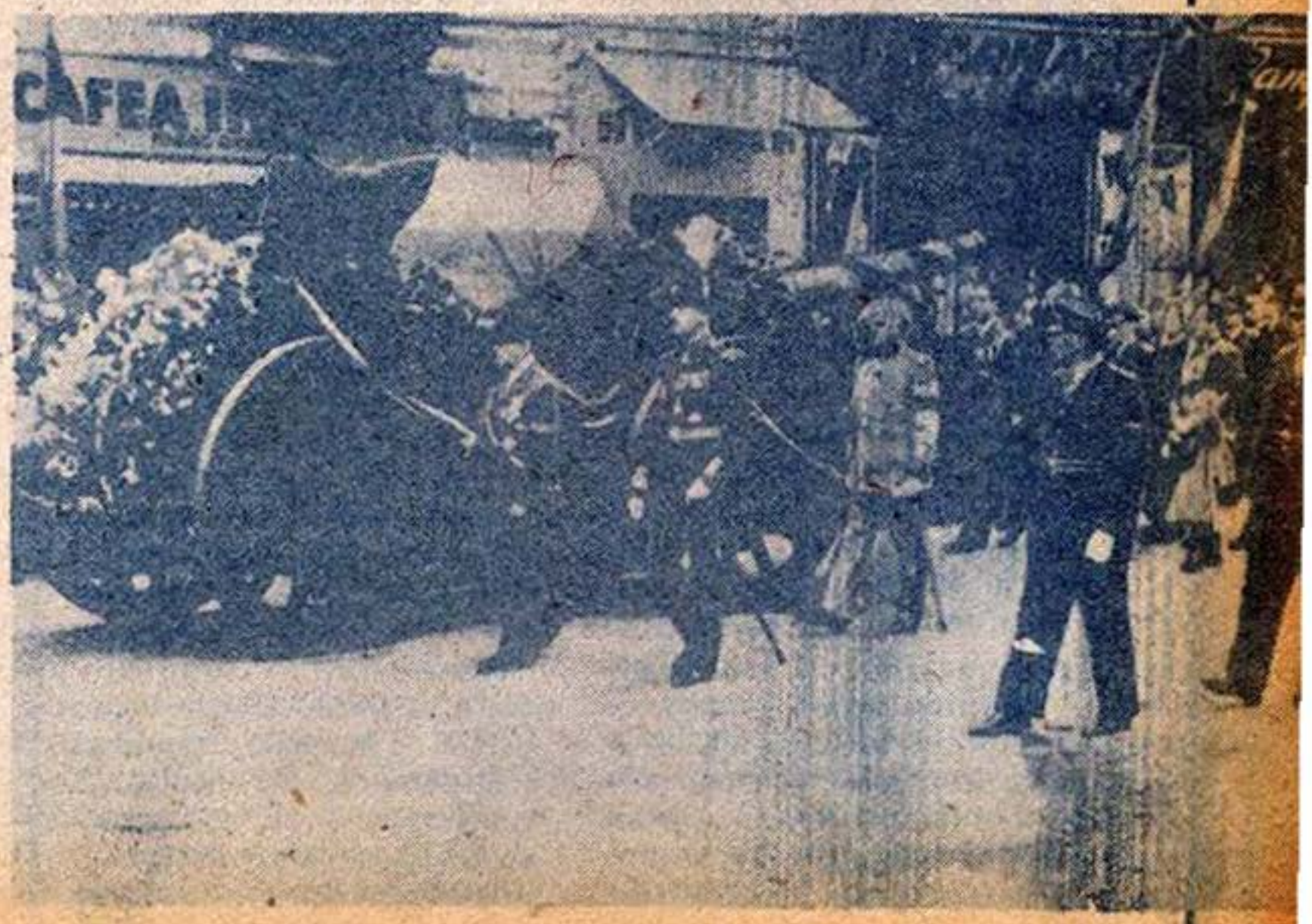

lență manifestate într-o epocă și într-o atmosferă ce o obligau să depășească sfera spionajului și contraspionajului.

Societatea petroliera Astra Română se pretase la un gen de operațiuni care produceau pagube dintre cele mai importante statului, și anume, în perimetrele petrolifere vecine, ale statului, neexploatate, efectuase forări oblice, în așa fel încît extrăgea țiței din aceste perimetre ale statului, producînd pagube de valori exorbitante, întrucît astfel de operațiuni se executau de timp suficient de îndelungat și pe o scară destul de întinsă. Perimetrele Societății, deși aparent exploatate, rămîneau virgine.

Dacă afacerea ar fi urmat calea justiției, conducerea Societății ar fi căpătat ani grei de pușcărie, iar despăgubirea statului român ar fi condus poate la desființarea Societății Astra Română. Ținînd cont probabil de faptul că dispariția acesteia ar fi avut repercusiuni grave asupra echilibrului intern al industriei petroliere românești, că această industrie prezenta în acel moment o importanță mult crescută față de conjunctura de dinainte, că deci intrau în calcul și factori de ordin politic, chiar de ordin politic internațional și — poate — și datorită intervențiilor oculte ce s-au putut produce cu — desigur — substanțiale cointeresări, atingînd probabil cercuri din cele mai înalte, întreaga afacere a suportat acțiunea „mușamalei naționale", exercitată uneori sub formă de convingeri sforăitor patetice, patriotarde, dar substanțial pecuniare.

Nu a fost, desigur, o afacere de contraspionaj, dar Serviciul Secret devenise o instituție care era prezentă acolo unde se aflau în joc marile interese ale patriei.

Astfel de afaceri, ca și altele asemănătoare, măreau prestigiul instituției și-i dădeau o autoritate ce nu putuse fi măcar bănuită pînă atunci. În mod deliberat am folosit expresia „astfel de afaceri, ca și altele asemănătoare", pentru că, dată fiind conspirativitatea din interiorul Serviciului, nu am putut să aflu despre toate, unele încheindu-se probabil într-o fază de început, în care, despre ele știau numai Moruzov sau prea puțini salariați ai Serviciului Secret, dar aceștia din urmă fără a avea posibilitatea să înțeleagă adevărata semnificație a faptelor la care asistau.

Dar, am mai spus-o, nu numai succesele obținute prin implicarea Serviciului Secret în cazurile despre care am amintit și a multor altora despre care nu am vorbit au contribuit la creșterea prestigiului instituției pe care Moruzov o conducea, ci și — chiar într-o largă măsură — relațiile personale pe care acesta reușise să și le formeze. De bună seamă că relațiile personale fuseseră precedate de succesele profesionale, dar consolidarea instituției și, implicit, a lui Moruzov, a căpătat un considerabil aport prin relațiile directe pe care reușise să și le formeze.

Am arătat că era cunoscut personal de mareșalul Averescu, care îi acorda o apreciere superioară și care l-a susținut în faza inițială a Serviciului; de asemenea, îi cunoștea personal pe N.D. Cocea, pe avocatul socialist Toma Dragu, pe fruntașul minoritar bulgar Iordan, căruia i s-a tras o moarte violentă de pe urma legăturilor sale cu Moruzov. Dispunea de o rețea foarte densă de relații, începînd de la persoane de prima importanță, iar numărul cunoscuților săi cărora le putea solicita servicii, prin care putea obține informații de la surse directe ori să verifice informațiile din alte surse, era deosebit de mare.

Astfel, era în raporturi directe cu Al. Vaida-Voievod, cu Gh. Tătărescu, cu Richard Franasovici, cu Mitiță Constantinescu, cu Costică Angelescu („Bulgaru"), fost subsecretar de stat la interne, fost guvernator al Băncii Naționale, conducătorul Băncii Urbane, unde Moruzov avea legături directe și cu directorul de acolo, Cristian Niculescu, cu Costache Bursan — raportorul bugetului Ministerului apărării naționale, care, în această calitate, avea o contribuție la mărirea fondurilor pentru Serviciul Secret, operație pe care nu o îndeplinea dezinteresat, îndeosebi în ce privește obținerea de valută străină pentru călătoriile sale de agrement în străinătate, deși personal avea destulă influență la Banca Națională, care acorda devizele, întrucît soția sa era amică intimă a guvernatorului băncii, Mitiță Constantinescu, dar de la Bancă devizele trebuiau cumpărate, iar Serviciul Secret le căpăta în compensarea unor servicii financiare bugetare. Trebuie adăugat că Bursan fusese în primul război mondial la Biroul 2 al Marelui Stat Major, că acolo spionajul îi intrase în sînge, astfel de contaminări fiind destul de frecvente. Unora dintre aceștia li se trimiteau din informațiile Serviciului Secret, îndeosebi din cele procurate de Secția de Contrainformații și care îi puteau privi, dar se întîmpla ca unele pasaje din informații să nu-i convină lui Moruzov ca să se afle că le deține, deoarece puteau fi șocante pentru cel care le primea, așa încît pasajul sau pasajele respective erau scoase cînd se trimiteau unor persoane, după cum rămîneau neatinse cînd erau trimise altora, astfel că rezoluțiile sale de pe notele informative căpătau complicații care, dacă nu erau atent executate, puteau genera neplăceri.

Într-un singur loc informațiile mergeau în general netransformate, la Palat, unde erau destinate lui Ernest Urdăreanu (de la 1 noiembrie 1931 ofițer de ordonanță, de la 8 mai 1933 adjutant regal, de la 1 ianuarie 1935 prefectul Palatului, de la 15 martie 1936 vicemareșal al Palatului, de la 3 martie 1937 mareșal, de la 25 octombrie 1937 mare șambelan, de la 27 martie

1938 ministru al Casei Regale, iar de la 22 iunie 1940 șef de stat major al Partidului Națiunii), care avea sarcina sa le transmita regelui, prin aceasta Serviciul Secret fiind de fapt un serviciu direct al suveranului.

În general, toate informațiile erau vazute în prealabil de catre Moruzov, care pe de o parte corobora uneori conținutul lor cu cele pe care le deținea din surse proprii și pe care nu le cedase Secției de Contrainformații, iar pe de alta parte le judeca în funcție de perspectivele desfășurarii vieții politice și legat de acestea le transmitea mai departe ori le oprea difuzarea.

Atunci cînd lipsea un timp mai îndelungat din București, Secretariatul Serviciului Secret, respectiv Ștefan Enescu, era în grea cumpana, deoarece nu dispunea de elementele de judecata pe care numai Moruzov le avea, așa încît trebuia sa fie de o circumspecție maxima.

Cînd Moruzov era plecat în strainatate, informațiile mai importante, înainte de a fi difuzate, i se trimiteau acolo, cu un curier special, îndeosebi prin Ghița Șerbu. Ținînd seama ca atunci curierii calatoreau cu trenul, se ajungea uneori la o accentuata frînare a fluxului difuzarii informației, neajuns totuși preferabil unei eventuale gafe de informare.

Dintre persoanele cu care Moruzov avea legaturi directe era și Ioan Jean Zaharof, administratorul ziarului *Universul* și în mod real conducatorul financiar al ziarului, deși cu directorul proprietar, Stelian Popescu, Moruzov era în relații proaste, Popescu fiind sprijinitorul generalului Antonescu, dușmanul de moarte al Serviciului Secret. Deosebit de aceasta, Stelian Popescu și *Universul* reprezentau o poziție anticarlista, iar Moruzov era omul lui Carol II... ■

(Va urma)

Prezentarea și selecția textului:
M. ȘTEFAN, Gh. NEACȘU

CLIO ANUNȚĂ

CAPODOPERE NEREVENDICATE

Foarte multe dintre operele de artă furate de naziști din țările ocupate în anii celui de al doilea război mondial sînt definitiv pierdute. Altele zac încă ascunse în diverse colecții, cel mai adesea particulare. Un caz aparte îl constituie cele 28 tablouri aparținînd unor maeștri francezi vestiți și care au fost depozitate, din 1972, la Nationalgalerie din Berlinul de Est. Povestea lor a fost prezentată de revista franceză L'Express. **Reproducem în continuare pasajele cele mai interesante.**

Un dulap urît, desuet, de 1,20 m înaltime și 1,50 m lungime, din lemn de proasta calitate, acoperit cu o vopsea galbuie, ce încearca sa imite inelele unui stejar. Cine sa își închipuie ca acolo se ascund comori ale picturii franceze? Tablouri semnate de Claude Monet, Paul Gauguin, Georges Seurat, Auguste Renoir, Eugène Delacroix, Paul Cezanne, Camille Pissarro, Gustave Courbet, cît și desene și pasteluri ale lui Corot, Manet, Cross, Delacroix, Lhermitte. În total, 28 opere de arta. Este adevărat, Lothar Brauner, conservator la Nationalgalerie, și soția sa, Charlotte, restauratoare, au vegheat cu cea mai mare atenție asupra lor.

La 19 mai 1972, Brauner, însoțit de un coleg, pleca la Magdeburg. Cu cîteva zile mai înainte, Ministerul culturii din fosta R.D.G. ceruse directorului muzeelor din Berlin sa trimita experți la Magdeburg pentru a „recupera pînze de mare valoare". Locul de unde urmau sa o faca: sediul episcopatului. Acolo au fost întîmpinați de episcopul Heinrich Sollbach. Acesta a cerut sa fie de fața și un avocat, care a redactat o lista completa a operelor predate.

Cu cîteva saptamini mai înainte, monseniorul Sollbach primise un vizitator. Acesta i-a relatat, sub secretul confesionalului, o poveste din vremea razboiului. La sfîrșitul ocupației, în timpul retragerii din Franța, un ofițer german, al carui om de încredere era, i-a încredințat o valiza din piele maro și un pachet mare din carton, cerîndu-i sa le duca în Germania și sa le pastreze pîna va veni sa le recupereze. De atunci, nu l-a mai vazut vreodata. Mai multe nu știm despre misteriosul personaj și probabil ca nici nu vom afla vreodata, caci monseniorul Sollbach a murit cîțiva ani mai tîrziu, ducînd secretul cu el.

Deci, din luna mai a anului 1972 operele de arta și-au schimbat stapînul. Brauner a respectat cu strictețe consemnul: secret absolut, interdicția de a le expune, de a le trece în vreun inventar sau de a le stoca în depozitele oficiale. Mai puțin de 10 persoane știau de existența tablourilor și cunoșteau și faptul ca pastratorul lor de pîna în 1972 le încredințase înaltei fețe bisericești „pentru ca aceste opere sa fie pastrate cu grija pîna ce vor putea fi redate proprietarului lor legitim din Franța". Fraza era consemnata negru pe alb în procesul-verbal încheiat de avocat.

Un an mai tîrziu, în 1973, Franța a stabilit relații diplomatice cu fosta R.D.G. Printre subiectele abordate de diplomații celor doua țari, s-a aflat și problema operelor de arta și a documentelor scoase de naziști din Franța, în timpul ocupației. În 1975, Ministerul de externe francez a primit, în mare secret, lista tablourilor închise în saracacioșul dulap de la Nationalgalerie. Lista a fost trimisa Direcției muzeelor din Franța. După examinare, s-a constatat ca nici una dintre piese nu provenea din colecțiile publice și a fost returnata cu mențiunea ca nu prezinta interes! Se pare ca cei mai șocați au fost diplomații germani.

Lothar Brauner și soția sa continua sa vegheze asupra tablourilor, în așteptarea proprietarilor.

AŞA NU NE PLACE ISTORIA!

Addenda la convorbiri telefonice interceptate

După încheierea articolului publicat în numărul trecut, continuîndu-ne investigaţiile, am depistat noi date deosebit de concludente şi care vor reţine, sperăm, atenţia cititorilor. De data aceasta, facem apel la un izvor istoric de prim ordin: stenogramele dezbaterilor Adunării Deputaţilor, în speţă stenograma unei dispute între Virgil Madgearu, cunoscutul fruntaş al Partidului Naţional-Ţărănesc, şi Eugen Titeanu, subsecretar de stat la Ministerul de interne în guvernul liberal prezidat de Gh. Tătărescu, dispută iscată pe marginea unei ipotetice afaceri de spionaj.

Duelul oratoric dintre cei doi oameni politici, e adevărat, de valori şi statură morală şi intelectuală total deosebite, a fost ocazionat, mai întîi, de un comunicat al Ministerului de interne dat publicităţii în ziua de 1 decembrie 1934. Foarte laconic în cuprinsul lui, comunicatul se mărginea să anunţe doar că:

„Autorităţile militare, de acord cu cele civile, au făcut ieri o descindere la Societatea de Telefoane.

Descinderea a fost făcută pe baza informaţiunilor primite că la sus-zisa Societate s-ar practica intercepţiunea convorbirilor telefonice în detrimentul intereselor superioare de stat.

Cercetările sînt în curs".

La acest comunicat, Societatea de Telefoane s-a grăbit să replice printr-un contracomunicat, cu data de 3 decembrie 1934, în care afirma că informaţiile furnizate de Ministerul de interne erau inexacte. După care, a urmat un alt comunicat al aceleiaşi Societăţi, prin care Consiliul de administraţie „invita" cominatoriu Ministerul de interne să precizeze neîntîrziat rezultatele la care ajunsese ancheta.

În faţa acestui tir de comunicate şi contracomunicate, pe cît de contradictorii, pe atît de sibilice, în şedinţa Adunării Deputaţilor din 5 decembrie 1934, Virgil Madgearu a adresat ministrului de interne o adevărată salvă de întrebări:

„Ce informaţiuni a avut în legătură cu afirmaţia din comunicat privind interceptarea convorbirilor telefonice în detrimentul intereselor de stat?

Ce a constatat ancheta? S-a stabilit, de fapt, existenţa unor derivaţiuni pentru interceptarea convorbirilor telefonice?

Dacă asemenea derivaţiuni există, din ordinul cui au fost instalate: cine le deserveşte şi ce categorii de convorbiri telefonice se interceptează?

S-a dovedit interceptarea vreunor convorbiri în detrimentul intereselor superioare de stat? În caz afirmativ, cine sînt vinovaţii?

Cercetările au continuat după descindere ori s-au limitat, cum afirmă comunicatul Societăţii de Telefoane, numai la prima descindere?"

Din partea Ministerului de interne a răspuns fruntaşului naţional-ţărănist — cum am arătat — subsecretarul de stat Eugen Titeanu, care coordona serviciile de apărare a siguranţei statului. El a început prin a declara că, dacă guvernul se socotea obligat să răspundă la întrebările unui reprezentant autorizat al unui partid din Parlament, el nu s-a considerat cîtuşi de puţin îndatorat să polemizeze cu o societate particulară şi de aceea nici n-a răspuns la diversele ei aserţiuni.

Motivele care au determinat descinderea au fost astfel explicate de Eugen Titeanu: în primul rînd, o seamă de denunţuri primite de oficialităţi, în al doilea rînd rapoartele provenind de la autorităţi ca: Prefectura poliţiei Capitalei, Inspectoratul Jandarmeriei, Siguranţa Generală a Statului, Ministerul apărării naţionale şi Marele Stat Major. Aceste sesizări, care precedaseră cu mult descinderea, au fost eşalonate în timp, încît — a ţinut să adauge subsecretarul de stat — nu putea fi vorba, după cum s-a insinuat de către unii şi de către alţii, de vreo descindere cu caracter de polemică.

La ce constatări a dus, totuşi, percheziţia efectuată?

Ele au fost consemnate — din nou după spusele lui Eugen Titeanu — în două procese-verbale (întocmite de comisarii regali colonel Bălăşanu şi maior Zeciu) ce făceau în primul rînd dovada că „atît la centrala din Calea Victoriei, cît şi în centrala din Bulevardul Dacia se practicau intercepţiuni în mod permanent, complet, sistematizat".

Cum se proceda? Citam din nou: „La centrala din Calea Victoriei, unde există un tablou al verificărilor, la care se poate practica în mod normal și vizibil interceptiuni, mai există pe lîngă aceasta o cameră secretă, cu un personal adecvat acelui serviciu, cameră în care accesul altui personal dinlăuntrul Societății nu este permis". Interogat asupra existenței și funcționării acestei camere secrete, personalul respectiv a refuzat să dea autorităților lămuririle cerute. Mai mult, a remarcat Eugen Titeanu, „din rapoartele verbale, care mi s-au dat, am putut să constat, cu îndurerare, că la personalul românesc chiar, la cîțiva din acest personal, conștiința de salariat și conștiința înfeudării la interesul salarizării este mai mare decît conștiința pe care trebuie să ți-o dicteze clipa cînd te găsești în fața unui reprezentant al autorității militare".

În centrală telefonică din Bulevardul Dacia s-au găsit „aparate perfecționate" care îngăduiau ca „apelul pentru interceptare să se facă automat".

În fine, în palatul din Calea Victoriei sistemul de interceptare avea și proprietatea de a permite transmiterea intercepției la orice număr dorit și, deci, oricărui curier din oraș. Cu alte cuvinte — sublinia E. Titeanu — acesta nu era ținut să rămînă în Palatul Telefoanelor pentru a urmări operația, ci putea beneficia de ea „cu foarte multă serviabilitate la domiciliu".

Așa stînd lucrurile, a conchis retoric subsecretarul de stat: „Eu întreb pe reprezentanții autorizați ai unui partid de guvernămînt dacă față de această situație și față de îngrijorarea repetată a autorităților civile de siguranță și a autorităților militare, față de această problemă, noi nu eram în drept să dăm curs unei operațiuni care ni se arăta necesară? Cu atît mai mult că, fără nici un fel de insinuare și fără să prejudiciem asupra onorabilității nimănui, îmi voi permite să dau citire unei liste a celor care ar avea posibilitatea de interceptare, oricînd ar voi, fiind salariați tehnici ai Societății". Era o listă cu nu mai puțin de 63 nume de resortisanți americani, englezi, olandezi, elvețieni, germani, unguri, belgieni, norvegieni, turci, spanioli, ba chiar și un cubanez.

Virgil Madgearu nu s-a declarat, totuși, satisfăcut de declarațiile și explicațiile oferite de E. Titeanu, din mai multe considerente, pe care le-a formulat astfel:

„Eu am întrebat ce informațiuni a avut d-sa în legătură cu afirmațiunea din comunicat privind interceptarea convorbirilor telefonice în detrimentul intereselor superioare de stat.

La aceasta, dl. subsecretar de stat a răspuns că au fost rapoarte mai vechi și mai noi, provenind unele de la Ministerul apărării naționale, altele de la Statul Major, altele de la Jandarmerie, în care se vorbea de anumite interceptări telefonice care s-ar fi făcut. Una sînt interceptările de conversații telefonice și alta sînt interceptările care privesc interesele superioare de stat. Eu am întrebat din ordinul cui s-au organizat aceste interceptări! Cu alte cuvinte, Societatea de Telefoane și-a luat ea această sarcină inadmisibilă, ca să organizeze interceptările convorbirilor telefonice? Dacă da, în folosul cui? Pentru că dacă se face dovada, dacă ar exista indicii că Societatea de Telefoane a organizat un serviciu de interceptare a convorbirilor telefonice, întrebarea este în folosul cui? Nu poate fi vorba atunci decît de o operă de spionaj. Or, nu este admisibil să se arunce blamul acesta asupra unei societăți, asupra unei organizații cu capital american".

Această ultimă remarcă a celebrului economist a stîrnit zgomotoase întreruperi de pe băncile majorității liberale și ale Ligii Apărării Național-Creștine.

Virgil Madgearu și-a continuat însă imperturbabil argumentarea: „D-lor, nu este admisibil să se arunce blamul acesta asupra unei societăți de importanța acesteia, cu capital american, fără să existe indicii. Dar, din moment ce asemenea indicii ar exista, atunci aș întreba: pentru ce Ministerul de interne s-a oprit la prima descindere și nu a purces la o luminare totală, iar dacă a purces la cercetări, ce măsuri a luat Ministerul de interne pentru ca să se poată descoperi întreaga rețea de spionaj, care ar rezulta că există, față de lista de străini de toate naționalitățile pe care ne-a citit-o dl. subsecretar de stat! Pentru că, d-lor, ne întrebăm: care a fost rostul de a se citi această listă, cînd dl. subsecretar de stat a adăugat: «Nu am de adus nici un fel de bănuieli asupra onorabilității acestor persoane»; întrebarea este: pentru ce a citit lista?"

Și reproșîndu-i lui E. Titeanu că, de fapt, nu limpezise nimic, ci îngrijorase doar opinia publică, reputatul economist a cerut să i se pună la dispoziție toate dosarele privitoare la chestiunea discutată, precum și procesele-verbale încheiate cu prilejul descinderii, întrucît, amintea el, „țara este sătulă de vorbe și voiește acte".

Subsecretarul de stat la interne nu s-a lăsat nici el descumpănit de filipica adversarului și l-a asigurat în

primul rînd ca: „în acest duel parlamentar nu este cîtuși de puțin vorba de examinarea actului de concesiune. Este vorba pur și simplu de o operație de poliție, pe care am socotit-o necesară și pe care, daca ar fi s-o repet, aș repeta-o".

Și, nelasîndu-se oprit de o întrerupere a adversarului sau, a trecut la un atac direct împotriva acestuia: „Eu știu, d-le Madgearu, că în aceasta chestiune au intervenit factori care nu trebuiau sa intervina, factori de polemica personala. Știu ca se cauta un responsabil, știu de asemenea tot ce se țese în aceasta chestie ca intriga reprobabila. Dați-mi voie sa va denunț eu pe responsabilul acestei descinderi: operațiunea am ordonat-o eu, sunt singurul, sînt unicul responsabil.

De altminteri, gestul acesta de curaj nu este decît ecoul curajului și lealității dv.: ați venit aici sa aparați cu caldura o concesie al carei autor sînteți în mare parte dv. și partidul dv".

Vadit agasat de turnura pe care o lua dezbaterea, Virgil Madgearu a cerut din nou cuvîntul, dar a fost întrerupt de Nichifor Robu, deputat din partea Ligii Apărării Național-Creștine — care, adresîndu-se președintelui Adunarii, i-a sugerat perfid: „Faceți-i încă această concesiune".

Iar Titeanu a continuat, pe tonul unui adevărat rechizitoriu: „Noi nu avem nimic de adaugat. Noi stam pe principiul respectului angajamentului statului și semnăturii sale. Daca partidele sînt una, guvernele încadrate în normele de responsabilitate și de continuitate au datoria lor. Daca ieri v-ați gasit într-o poziție pe chestiunea concesiunii și noi pe alta poziție, astazi noi nu vrem sa calcam nimic din ceea ce constituie un angajament formal".

Și revenind la problema interceptarii convorbirilor telefonice, a continuat: „Cînd știți foarte bine, ca și mine ca sînt anumite lucruri despre care nu se poate vorbi de ce mă somați, de ce îmi puneți întrebări la care și dv., în locul meu, n-ați răspunde?

Vreți să vă dau aci, în ședință publică, planul operativ al operațiunilor noastre de poliție, ce urmărim și cum urmarim? Refuz să vă satisfac și am conștiința că, făcînd aceasta, îmi fac datoria.

Eu aveam de dovedit un singur lucru: că se face interceptarea convorbirilor și v-am dat toate detaliile tehnice ale existenței unui astfel de serviciu. Se face interceptarea convorbirilor pe o scară vastă; se face interceptarea permanentă; se face interceptarea organizată. Cine ar putea s-o facă, v-am citit. Ce vrem este ca această interceptare ori să înceteze, ori, dacă este necesară pentru un eventual și ipotetic serviciu tehnic, ea să se facă sub controlul direct al autorității de stat. Și așa va fi!"

Și, într-adevar, așa a fost — în tot răstimpul guvernarii lui Gh. Tătărescu — și, mai apoi, sub guvernarea Goga-Cuza, a dictaturii regale, a celei legionaro-antonesciene, a celei antonesciene și, în fine, a celei comuniste, pînă la dezafectarea publica a instalațiilor de interceptare după Revoluția din decembrie 1989. Statul de drept pe cale de realizare și la care aspirăm cu toții exclude aprioric asemenea practici, desigur cu excepția interceptărilor legal aprobate din considerente de apărare a intereselor naționale ale statului sau în cazurile combaterii terorismului și a rețelelor crimei organizate și drogurilor, reglementate prin convenții internaționale și aprobate constituțional. ■

Dumitru HÎNCU

LA ARHIVELE STATULUI

21 martie 1821. Într-o zi „cu soare de primavara" (cum consemnează relatările de epocă), urmat de ceata lui de panduri și de o multime de norod, Tudor Vladimirescu își făcea intrarea în București, a cărui populație „cu mic, cu mare" (potrivit unui ziar german din acel an) l-a întîmpinat pe cel ce era numit, încă de atunci, Domnul Tudor.

La împlinirea a exact 170 ani, acest eveniment a fost aniversat printr-o sesiune științifică omagiala, organizata de Direcția Generala a Arhivelor Statului, sub auspiciile domnilor Doru Viorel Ursu, ministru de interne, și general-locotenent Dumitru Penciuc. După *Cuvîntul de deschidere*, rostit de dl. general-maior Ion A. Munteanu, director general al Arhivelor Statului, au fost susținute următoarele comunicări: *Sigiliul lui Tudor Vladimirescu, simbol al independenței*, de către Înalt Prea Sfinția Sa dr. Nestor Vornicescu, mitropolitul Olteniei (document sigilografic prezentat în premieră în paginile revistei noastre: *Magazin istoric*, nr. 6/1981), *1821, punct culminant al opoziției pămîntene antilevantine și antifanariote*, de către lector universitar dr. Gheorghe Iscru și *Cîteva considerații asupra personalității lui Tudor Vladimirescu în artele plastice*, de către colonel (r) Gheorghe Ploscaru.

Ministrul de interne, dl. Doru Viorel Ursu, a rostit alocuțiunea de închidere a simpozionului.

O frumoasa expoziție de documente contemporane, precum și felurite reprezentari plastice ale unor momente din revoluție și ale campaniei ei, a întregit această manifestare închinată evenimentului de acum 170 ani

Gh. D.

1943. DINO GRANDI SE DESTĂINUIE

JOSÉ LOUIS DE VILALLONGA

José Louis de Vilallonga s-a născut la Madrid, în 1920. După studii în Drept la Universitatea din Salamanca, a devenit corespondent la Londra, apoi la Buenos Aires, al săptămînalului Destino **din Barcelona. Critic vehement al regimului lui Franco, Vilallonga a fost obligat să emigreze în Franța, în 1950, țară unde a publicat ulterior zece romane. Bogata sa activitate literară nu l-a împiedicat să se consacre deopotrivă ziaristicii, prima sa pasiune. În 1972, Vilallonga a semnat o culegere de interviuri cu mari personalități, între care Rose Kennedy, Aristotelis Onassis, Herbert von Karajan, Charlie Chaplin, Brigitte Bardot, Federico Fellini etc., culegere intitulată** Gold-Gotha. **Și, ca și cum această „viață în mișcare" nu i-ar fi fost de ajuns, José Louis de Vilallonga a făcut și actorie: a jucat în nu mai puțin de 32 de filme, alături de stele ca: Jeanne Moreau, Audrey Hepburn, Julie Christie, Lili Palmer, Marina Vlady etc.**

Romancier, dramaturg, ziarist, actor de cinema, Vilallonga nu a avut timp să-și scrie memoriile, deși a călătorit mult — Europa, America, Asia —, cunoscînd și fiind prieten cu personaje celebre: regi, scriitori, actori, pictori etc. În 1973 el a acceptat însă propunerea unui prieten, Guy Monréal, ziarist și el, să-i relateze diverse întîmplări din viața sa, pe care Monréal să le aștearnă pe hîrtie. Începute în 1972 la Acapulco, continuate la Monte Carlo și New York, la Paris și în insula Mykonos, aceste lungi și pasionate discuții au revelat un povestitor plin de vervă, uneori virulent, dar întotdeauna sincer. Vilallonga și-a evocat trecutul, scene de familie, pe fundalul războiului civil din Spania, precum și ultimul Consiliu fascist, cel din 25 iulie 1943, cînd regimul lui Mussolini a fost răsturnat, viața de la Hollywood etc. Fellini, Jeanne Moreau, Indira Gandhi, Maria Schell și mulți-mulți alții (căci pe cine nu a cunoscut acest ziarist globe-trotter?) defilează astfel prin fața noastră.

Reproducem din această carte, intitulată A plein temps, **confidențele lui Dino Grandi, conte di Mordano, ministru italian al afacerilor externe (1929-1932), ambasador la Londra (1932-1939), ministru de justiție (1939-1943), cel care, împreună cu contele Ciano și alți cîțiva miniștri, a votat împotriva lui Mussolini la ultima ședință a Marelui Consiliu fascist din 25 iulie 1943** (Magazin istoric, **nr. 6/1967, 2/1980). Mărturia fostului ministru fascist trebuie citită, evident, cu toate rezervele. Este o pledoarie** pro-domo **făcută** post factum, **în toamna lui 1945. Autenticitatea ei și faptul că redă dinăuntru mecanismul de funcționare a dictaturii mussoliniene îi conferă însă caracterul unei mărturii.**

José Louis de Vilallonga l-a întîlnit pe Dino Grandi la Lisabona, unde acesta se refugiase cu familia, sub un alt nume.

Romancier, ziarist, actor, José Louis de Vilallonga nu și-a scris memoriile, dar a lăsat o sumedenie de însemnări despre personaje celebre pe care le-a cunoscut

Despre această ședință care provocase căderea dictatorului italian, presa internațională a știut puține lucruri. S-a mărginit la a relata informații din a doua mînă și din zvonurile publice. Dacă reușea să-l facă pe Grandi să vorbească, Vilallonga devenea primul ziarist care putea relata *in extenso* cum se desfășurase în realitate dramatica ședință a Marelui Consiliu. Dar pentru asta trebuia să cîștige încrederea lui Grandi, fără să-i dezvăluie firește, legăturile lui cu presa. A început astfel o minuțioasă acțiune de apropiere de Grandi. Vilallonga a venit deseori în casa lui și cînd a socotit că momentul dezvăluirilor se apropie i-a scris o scrisoare prietenului său Ig-

nacio Augusti, directorul saptaminalului catalan *Destino* (la care colaborase dupa terminarea razboiului civil spaniol), unde il anunta ca este pe cale sa obtina destainuiri senzationale din partea lui Grandi. Desigur, propunerea a fost acceptata cu mult entuziasm.

Cum a reusit Vilallonga sa-l faca pe Grandi sa vorbeasca despre acele fapte, devenite de atunci istorice, insa insuficient cunoscute pe vremea aceea? Incercase de doua ori sa deschida discutia despre votul fatidic al Marelui Consiliu, dar de fiecare data fostul ministru fascist ocolise intrebarile lui Vilallonga, exclamind invariabil indignat: „Fantasmagorii ale presei! intr-o zi am sa povestesc adevarul!" Si ziua aceea n-a fost prea departe. Dar sa-l lasam pe Vilallonga sa ne povesteasca.

Intr-o seara, ne spune el, cind am intrat in casa, Grandi, livid de furie, flutura in mina un ziar portughez. Pe prima pagina, un fost colaborator al Ducelui, „care tinea sa ramina anonim", relata in felul sau sedinta Marelui Consiliu. La sfirsitul articolului, el comenta cu admiratie „atitudinea calma si demna a lui Mussolini, injunghiat pe la spate de Grandi, Ciano si complicii lui".

— E fals! a exclamat minios Grandi. Complet fals! Pe toata durata sedintei, Mussolini a fost extrem de violent si de grosolan cu noi.

Vorbind despre el insusi la persoana a treia, Ducele a declarat: „Mussolini se gindea sa renunte la comandamentul militar, dar n-a facut-o, pentru ca i se parea lipsit de buna-cuviinta sa paraseasca in timpul furtunii corabia. Voia s-o faca dupa o zi cu soare, dar pina astazi ea nu s-a aratat".

Apoi i-a facut raspunzatori de infringere pe Badoglio [pina in 1940 seful Marelui Stat Major], Statul Major, pe soldati, pe sicilieni, laudind Germania, „care a ajutat Italia in mod generos". Dupa care a declarat, pe un ton ridicat: „Atentie, camarazi, motiunea lui Grandi poate pune in joc existenta regimului. Cercurile reactionare si antifasciste, elementele devotate anglo-saxonilor vor actiona in acest sens".

Avorbit asa, uneori tipind, batind cu pumnul in masa, o ora si cincizeci de minute. Au mai luat cuvintul De Bono [director general al politiei], Farinacci [secretar al partidului fascist] si Bottai [ministru al educatiei nationale]. Dupa ei m-am sculat si am exclamat: „Nu fascismul, ci dictatura a pierdut razboiul!" Apoi am citit motiunea, pe care isi pusesera semnatura, inca inainte de inceperea sedintei, optsprezece din cei douazeci si opt de membri ai Consiliului, cerindu-i lui Mussolini sa treaca regelui comandamentul armatei si incheind: „Va socotiti un soldat. Dati-mi voie sa va spun ca Italia a fost distrusa in ziua in care v-ati pus galoanele de maresal". Dupa o intrerupere de un sfert de ora, sedinta, care durase sapte ceasuri, a fost reluata. Mussolini a inceput sa urle: „Tradatori! Sinteti toti niste tradatori!" conchizind amenintator: „Ce se va intimpla oare miine cu toti cei care mi s-au opus in noaptea aceasta?"

Pe la ora doua noaptea Triangali-Casanova a urlat: „Veti plati cu capul aceasta tradare", iar Galliati a amenintat sa cheme Militia.

Am scos atunci una dintre cele doua grenade de tip „Breda" pe care le luasem cu mine, dindu-i, in mod ostentativ, cealalta lui De Vecchi, care se afla linga mine. Cu glas tare si clar, De Vecchi mi-a multumit, precizind ca daca va trebui sa murim, ne vom vinde scump pielea.

Mussolini a facut atunci un gest obosit, spunindu-i lui Scorza [vicepresedinte al partidului] sa puna la vot motiunea. Intr-o tacere generala, Scorza a numarat voturile. „Pentru motiunea lui Grandi 19 voturi, 7 contra, o abtinere".

Ducele s-a linistit imediat. Stringindu-si hirtiile imprastiate pe masa, a spus cu glas tremurat: „Ati provocat criza regimului! Sedinta s-a terminat!". Si, urmat de Scorza si Farinacci, a parasit cu pasi grabiti sala, peste care s-a asternut deodata tacerea.

— *V-ati gindit intr-adevar ca sinteti in pericol de moarte in timpul sedintei?* l-a intrebat Vilallonga pe interlocutorul sau.

— Da. Inainte de a ma duce la sedinta de la palatul Chigi, stiam ca-mi pun in joc viata. Eram atit de convins de acest lucru —, incit, in dimineata aceea, parasind casa m-am dus sa ma spovedesc si sa ma impartasesc la bisericuta San Bartolomeo. Apoi, de cum am ajuns la birou, mi-am redactat testamentul si am scris doua scrisori, una pentru sotia mea, cealalta pentru copii.

— *Ce ati facut dupa ce ati parasit palatul Venetia?*

— Am respirat adinc. Eram mai degraba mirat decit linistit. Caci, va repet, nu eram deloc sigur ca, intrind in palat, am sa ies viu de acolo. Eram cuprins de teama de cum am intrat in curtea palatului. „E sfirsitul", mi-amintesc ca m-am gindit. Curtea vechiului palat era plina de militieni inarmati, iar in cladire stationau aproape doua sute de politisti, asa ca teama mea era perfect indreptatita, caci nu-mi puteam inchipui nici o singura clipa ca Mussolini nu va apela la ei, spre a ne aresta pe toti semnatarii motiunii mele. Cind m-am intors acasa, am gasit in salon pe ducele Acquarone, seful Casei civile a regelui, care voia sa afle din sursa sigura cum s-au desfasurat lucrurile. Cind inaltul demnitar al Casei regale ne-a parasit, sotia mea si cu mine am ramas singuri, in asteptare. Eu unul eram convins ca pina la urma Mussolini va ordona arestarea mea, poate chiar asasinarea. Dar n-a facut nimic. La Roma incepuse dezordinea, spre binele tuturor celor care semnasera motiunea mea. Ne-au lasat in pace. Ne-au uitat. Doar cind trupele Reichului au pus stapinire pe Roma, am fugit cu

avionul, în timp ce naziștii începuseră să ocupe aeroportul[1]. Peste cîteva ore, aterizam la Sevilla, cu soția și copiii mei. În chiar seara aceea, la prima mea cină de la hotelul Andaluzia, am avut ca vecin, la masa din dreapta, pe consulul general britanic și, la cea din stînga, pe cel german. Nici unul, nici altul n-au recunoscut în mine pe redutabilul individ pe care, pentru motive deosebite, serviciile lor secrete aveau ordin să-l ia prizonier, de preferință viu. Desigur, nu mai aveam nici barbișonul cu care eram cunoscut, iar fața mi-era ascunsă de ochelari mari negri.

— *Cum au reacționat italienii la intrarea lor în război alături de germani?* am continuat eu întrebările.

— Prost. Foarte prost. Iar noi, ierarhii partidului, n-am știut absolut nimic. Decizia de a intra în război împotriva Aliaților a fost luată exclusiv de Mussolini. El n-a găsit de cuviință să comunice Marelui Consiliu intențiile sale războinice. Și, ca să-i liniștească pe cei dintre noi care eram convinși că el vrea război, Mussolini a lăsat să se răspîndească zvonul că păstra contacte secrete cu guvernele din Londra, Washington și Paris, spre a le propune un pact garantînd neutralitatea italiană. Toate astea erau însă false. Mussolini notificase în mod oficial guvernului din Londra intrarea sa în război, ca aliat al Axei, la 10 iunie, ora 11 dimineața. Poporul italian n-a aflat vestea decît după-amiază. Imediat, tineretul s-a repezit în Piazza Venezia, spre a-l aclama frenetic pe Duce. Dar omul de pe stradă a înțeles curînd, cu tristețe, că Italia se îmbarca într-o aventură, al cărei sfîrșit era ușor previzibil.

[1] După restabilirea așa-zisei Republici de la Saló, republica fascistă, a început la Verona, la 8 ianuarie 1944, procesul celor șase acuzați (Ciano, mareșalul De Bono, Marinelli, Pareschi, Gottardi, Cianetti), alți treisprezece, între care și Dino Grandi, fiind judecați în contumacie, pentru votul dat de ei la Marele Consiliu fascist din noaptea de 24 spre 25 iulie 1943. Cei șase au fost condamnați la moarte, sentința fiind executată în ziua de 11 ianuarie 1944, pe poligonul de tir al fortăreței San Procolo.

— *Dar regele? Ce a făcut regele?* m-am interesat eu.

— Regele nu putea face nimic împotriva deciziei luate de șeful guvernului, deoarece el nu mai era comandantul suprem al armatei. Renunțase la această prerogativă regală în favoarea lui Mussolini, care stăruise mult să o obțină. Această pretenție fusese călduros susținută de mareșalul Badoglio, care îi scrisese regelui, afirmînd că o face în numele majorității generalilor armatei italiene, ceea ce probabil era adevărat. În fața lui Mussolini, a ambiției, autoritarismului și megalomaniei lui, regele era deci singur. De altfel, în acele momente, germanii intrașeră în Paris, iar englezii își retrăgeau de la Dunkerque trupele lor decimate. Singurul care a îndrăznit să protesteze — cu o mare violență — împotriva deciziei arbitrare a dictatorului a fost prințul moștenitor Umberto. El înțelesese mai bine decît tatăl său că scopul imediat al lui Mussolini era să discrediteze casa Savoia, spre a se descotorosi mai tîrziu definitiv de ea, fără să stîrnească mînia populară. În mare parte, el reușise să-și atingă scopurile.

O întrebare îmi ardea buzele.

— *Credeți că generalii se așteptau la o supraviețuire a regimului după terminarea războiului?*

— Toți generalii, fără excepție, erau, în mod visceral, atașați fascismului. Mussolini a știut întotdeauna să flateze pe comandanții armatei care, în timpul dictaturii lui, s-au bucurat de cele mai mari onoruri.

— *Mussolini era convins de victoria finală a Axei?*

— Nu s-a îndoit nici o clipă de această victorie. Chiar la sfîrșit, el a crezut în existența armelor secrete, despre care pomenea mereu Hitler. Iar la începutul războiului, credea că totul se va termina în cîteva săptămîni. De altfel, adaugă Grandi disprețuitor, Ducele avea despre dușmanii săi părerile unui taximetrist. Englezii erau niște degenerați, francezii niște bețivi și niște afemeiați, iar americanii niște copii mari, cow-boys preocupați exclusiv de confort.

— *Cum vă explicați că Ducele era atît de prost informat?*

— Aceasta nu trebuie să vă mire, căci încă de la începutul războiului nu voia să asculte pe cei pe care el îi numea „mesagerii nenorocirilor", adică pe toți aceia, inclusiv pe mine, care voiam să-i dezvăluim adevărul. În tot timpul conflictului, cînd eram ministru de justiție, nu m-a primit în audiență decît de două ori și doar zece minute. Cum deschideam gura ca să abordez un subiect pe care îl bănuia dezagreabil, Ducele se ridica de pe scaun, indicîndu-mi astfel că audiența s-a terminat. Această atitudine convenea tuturor celor care nu îndrăzneau să-i spună adevărul. Între alții, militarii. Încă de la începutul războiului, ei l-au mințit pe Mussolini. Mă aflam acolo într-o zi cînd Ducelui i s-a comunicat numărul exact al avioanelor de vînătoare pe care le poseda Italia. El n-a rostit nici un cuvînt. Cifrele oficiale care îi fuseseră expuse erau complet false, miile de avioane care străbăteau văzduhul neexistînd decît pe hîrtie. Iar războiul devasta țara de luni de zile!

— *Nu exista chiar nimeni în partid care să-i deschidă ochii?*

— Ducele se ferea ca de ciumă de toți cei care puteau fi socotiți oameni demni și cinstiți, iar pe cei care se bucurau de succes nu-i putea suferi, de aceea cum avea ocazia se debarasa de ei. De pildă, de [Italo] Balbo, idolul tineretului italian [dintr-o „greșeală" avionul său s-a

(Continuare în p. 76)

iunie 1941-august 1944

MINISTRUL ELVEȚIEI LA BUCUREȘTI TRANSMITE... (XIV)

La începutul anului 1944, armele secrete mult trîmbițate și a căror existență i-ar fi dat lui Hitler posibilitatea să întoarcă definitiv soarta războiului în favoarea sa au rămas în domeniul promisiunilor neonorate, în timp ce forțele aliate își continuau metodic seria de succese sigure pe toate teatrele de operații ale celui de-al doilea război mondial.

Pe frontul de răsărit, armatele sovietice se apropiau amenințător de granița României. În luna martie ele au forțat Nistrul și Prutul și au ocupat orașul Cernăuți. Sensibilizată în mod evident de evoluția evenimentelor din imediata apropiere a graniței răsăritene, opoziția românească și-a intensificat eforturile în vederea scoaterii țării din război și evitarea transformării ei în teatrul unor pustiitoare confruntări militare. O mărturie în acest sens o reprezintă și ședința Comitetului de direcție al Partidului Național-Țărănesc (I. Maniu, I. Mihalache, dr. N. Lupu, M. Popovici) din 17 martie, în cursul căreia Maniu a subliniat necesitatea de a-l convinge pe mareșalul Antonescu că, în condițiile în care promisiunile solemne ale lui Hitler de a asigura apărarea României nu-și găsiseră nici un fel de materializare, orice încercare de organizare a unei rezistențe pe Nistru împotriva înaintării sovietice era nu numai inutilă, ci și dăunătoare pentru țară (Biblioteca Academiei Române, Arhiva Istorică, Documente și memorii privind alaturarea României la coaliția antihitlerista (1943-1947). **vol. I, p. 60). Punctul de vedere al opoziției a fost adus la cunoștința mareșalului Antonescu prin scrisoarea adresată de șefii celor două mari partide de opoziție la 21 martie, în care se arăta: „... A coopera mai departe cu armatele germane ar fi să sacrificăm în mod inutil ceea ce ne-a mai rămas ca putere militară și să provocăm din partea armatelor bolșevice victorioase represalii și distrugeri ireparabile... Pentru că, în acest moment, nimeni nu poate lua răspunderea situației ce ați creat, trebuie ca tot dumneavoastră să arătați germanilor că trebuie să retrageți restul trupelor noastre care mai operează în Rusia, că nu le mai puteți da concursul militar de pînă acum și că țara se găsește în situația de beligerantă. Pe de altă parte, să comunicați aliaților anglo-ruso-americani hotărîrea ce ați luat.**

Dacă nu puteți face aceste acte, nu mai rămîne decît să arătați M. S. Regelui că nu puteți conduce mai departe politica țării și că trebuie să avizeze la formarea unui nou guvern, care să poată îndrepta, cel puțin în parte, situațiunea în care ne aflăm și care să nu expună țara la noi complicațiuni (Idem pp. 73-74).

La 26 martie 1944, Molotov comunica aliaților occidentali că, în ciuda faptului că „guvernul sovietic are puține speranțe în utilitatea unui contact prematur cu mareșalul Antonescu", Moscova era gata să încerce să stabilească o legătură cu conducătorul statului român și că în condițiile în care trupele de pe front vor capitula, acestea vor fi reorganizate și puse sub comanda lui Antonescu. În acest scop, trebuie stabilit un contact direct între Comandamentul sovietic și Înaltul comandament român (Foreign Relations of the United States. Diplomatic Papers. **1944, volume IV, telegrama din 27 martie 1944, trimisă din Cairo de către Lincoln Mac Veagh, ambasadorul american pe lîngă guvernele grec și iugoslav în exil, către secretarul de stat al S.U.A.). Trei zile mai tîrziu, ministrul sovietic la Cairo a fost instruit să comunice generalului Maitland Wilson, comandantul teatrului de operații din Mediterana, și acesta să-l informeze pe Iuliu Maniu că dacă șeful opoziției române „plănuiește o lovitură împotriva germanilor și răstoarnă guvernul Antonescu, guvernul sovietic este gata să-i vină în ajutor"** (23 August 1944. Documenie. **vol. II, p. 163).**

Caracterul extrem de complicat al tratativelor purtate de Barbu Știrbei, emisarul opoziției române, sosit la Cairo cu aprobarea tacită a mareșalului Antonescu, este foarte sugestiv redat în scrisoarea pe care P. Howard, de la Foreign Office, o adresa la 1 aprilie 1944 diplomatului britanic O. W. Loxley: „Sînt de acord că sistemul actual de tratare a problemei românești este extrem de greoi și complicat... Soluția potrivită ar fi ca discuțiile să aibă loc la Moscova (cu participarea ambasadorilor britanic și american). Acest lucru este totuși imposibil, deoarece Maniu nu i-ar permite lui Știrbei să plece la Moscova în acest scop, principala lui intenție fiind să ia contact cu noi și americanii...

Este destul de clar că singura cale prin care românii vor reuși să iasă din război este fie ca Antonescu să trimită un delegat la guvernul sovietic în problema capitulării, fie ca un general român proeminent să capituleze cu armata română în fața armatei sovietice. Nu se va realiza nimic prin aceste discuții zadarnice de la Cairo și prin eforturile noastre stăruitoare de a face ca toate cele trei guverne să cadă de acord asupra fiecărei probleme" (23 August 1944. Documente, **vol. II. pp. 190-191).**

Rapoartele diplomatului elvețian pe care le prezentăm în acest număr aduc o serie de detalii interesante privind atmosfera politică din București la începutul anului 1944, cu definirea mai exactă a mobilurilor urmărite de diferitele forțe politice angrenate în acțiunea de scoatere a României din războiul împotriva Națiunilor Unite.

Andrei ȘIPERCO

1944

14 ianuarie

În anturajul imediat al domnului Maniu se pretinde ca între mareșalul Antonescu și militantul transilvanean ar fi avut loc o apropiere.

„Conducatorul" se arata dispus sa colaboreze cu opoziția. El ar fi spus domnului Maniu: „Daca pot sa manevrez de maniera sa mențin ordinea in țara și sa o cruț de soarta Italiei, va voi ceda puterea din momentul in care voi avea certitudinea ca plecarea mea nu va fi semnalul unor tulburări interne sau al represaliilor germane. Așteptind, incerc sa reconstitui pe teritoriul nostru o armata care, in ciuda insuficienței armamentului, va fi in masura sa indeplineasca sarcina de poliție pe care i-o incredințez".

Domnul Maniu ar fi raspuns „avansurilor" mareșalului, cerindu-i acestuia o incercare de colaborare oculta pe durata unei luni. El ar vrea, in decursul acestei perioade de timp, sa poata trimite in strainatate 20 emisari aleși de catre el și, pe de alta parte, sa fie pus in masura sa dirijeze clandestin activitatea Siguranței.

Informatorul meu nu mi-a putut spune ce primire a facut „Conducatorul" acestor propuneri.

Un alt confident al domnului Maniu imi afirma ca acesta nu este deloc grabit să ia puterea și ca avanseaza, ca formulă de tranziție intre guvernul Antonescu și guvernul sau, un directoriu militar prezidat de generalul Iacobici, fost șef al Statului Major General. Acest ofițer a fost odinioara in grația germanilor, care i-au retras increderea atunci cind s-a opus la cererile de intariri românești formulate de către Wehrmacht [*Magazin istoric*, nr. 5/1990]. El este actualmente in disponibilitate. *(Raport politic nr. 2)*

19 ianuarie

... De cîteva săptămini, se vorbește mult despre cei trei parașutiști englezi, căzuți din cer pe 22 decembrie pe linga Giurgiu *(Magazin istoric*, nr. 4/1991).

... Ieri, primul ministru mi-a vorbit spontan de acești trei oameni și mi-a arătat fotografiile lor. „Cine sînt ei?" „Protejații dumneavoastra, mi-a spus M. Antonescu. Sînt foarte bine tratați și noi ne înțelegem perfect cu ei". Asupra obiectului „misiunii" lor a păstrat o tăcere prudentă. *(Raport politic nr. 4)*

26 ianuarie

Raportul meu nr. 2, din data de 14 ianuarie, va semnala unele luări de contact intre guvern și opoziție. De cîtva timp, aceste intîlniri s-au inmulțit.

În jurul datei de 12 ianuarie, mareșalul l-a primit pe doctorul Lupu. Pe 14 a fost rîndul domnului Mihalache. În noaptea de 17 către 18, domnii Maniu și Mihalache s-au dus împreuna, in mare taina, la „Conducător". Precauții minuțioase au fost luate pentru a dejuca vigilența Gestapoului. În sfîrșit, pe 21, mareșalul s-a întreținut in secret cu domnii Dinu și George Bratianu.

La rîndul său, primul ministru a avut conversații cu domnii Lupu, Mihalache și George Bratianu. Acesta din urma s-a prezentat la inceput singur, apoi in compania ginerelui sau, domnul Dinu Bratianu.

Domnul Maniu a primit asigurarea ca doua noi corpuri de armata româna in curs de formare, unul la Iași, celalalt la Chișinau, nu vor fi trimise pe frontul rusesc. Intenția „Conducatorului" ar fi sa le rezerve fie prin misiuni de poliție in interiorul țarii, fie pentru a apara regatul impotriva unei eventuale agresiuni din partea maghiarilor (relațiile româno-ungare par sa fie mai tensionate ca oricînd, in ciuda interesului evident pe care cei trei sateliți danubieni ai Reichului l-ar gasi in înțelegerea de a practica impreuna o politica comuna de eliberare).

Noi intîlniri Antonescu-Maniu sînt așteptate. De cele doua parți se face tot posibilul ca ele sa scape atenției germanilor.

În legatura cu aceasta nu este inutil de reamintit, pe scurt, in ce maniera il supravegheaza diversele polități pe liderul transilvanean! Domnul Maniu nu este bogat și nu poseda automobil. Prietenii sai își pun mașinile la dispoziția sa. Pînă în ultima vreme, acestia erau de obicei pedepsiți prin retragerea permisului de circulație. De cîteva săptămini, aceste masuri nu mai sînt aplicate. În schimb, un automobil al Siguranței, postat in permanența in fața casei fostului președinte de consiliu, il urmarește in toate deplasarile sale. Acum cîteva zile, s-a observat ca o a treia mașina se alatura celorlalte doua. Domnul Cristescu, șef al serviciilor secrete [S.S.I.] de la Președinția Consiliului, nu a intîrziat sa descopere ca ea aparținea Gestapoului. El

l-a informat pe mareşal, care a cerut şi a obţinut, se spune, încetarea acestei supravegheri, taxată de el ca „intolerabilă".

Domnul Maniu pretinde că „Conducătorul" nu îi mai spune: „Nu vreau", ci „Nu pot". *(Raport politic nr. 5)*

10 februarie

Relaţiile germano-române sînt în continuare destul de încordate.

Primul ministru mi-a spus că imixtiunile Gestapoului în afacerile interne ale ţării devenisera „intolerabile". El s-a indignat în special de faptul ca poliţişti germani şi-au permis să-l urmărească pe domnul Maniu...

O anchetă întreprinsă de către poliţia românească a demonstrat că în rîndul românilor din Transilvania ura este astăzi mai puternică faţă de „Volksdeutsche" decît faţă de maghiari... *(Raport politic nr. 7).*

12 februarie

... Rezumat schematic al ultimelor convorbiri între guvern şi opoziţie, după informaţii căpătate de la cea mai bună sursă:

Iuliu [Maniu]: Prin trecerea trupelor noastre peste Nistru am comis o greşeală. Noi o plătim acum. Dacă vrem ca vocea noastră să fie auzită, atunci cînd se va vorbi de pace, trebuie să ieşim din război şi asta imediat.

Ion [Antonescu]: Situaţia economică şi militară se opune. Orice schimbare de orientare ar aduce imediat ocuparea integrală [a ţării de către germani]. Agitaţia pe care o întreţineţi în ţară este periculoasă. Ea îi face pe germani suspicioşi şi îi împinge să ia măsuri pentru a înăbuşi în faşă orice tentativă de secesiune. Fiţi mai prudent, mai discret. Nu ne expuneţi la aceste riscuri teribile. Ah! Dacă aş fi sigur că puteţi să le îndepărtaţi v-aş ceda voluntar puterea.

Teza opoziţiei poate fi rezumată astfel:

Pentru guvern, a sosit momentul sa spună lui Hitler: „Noi ne-am ţinut toate angajamentele faţă de dvs. atîta timp cît dvs. înşiva le-aţi îndeplinit pe ale dumneavoastra. Ne-aţi promis că războiul va rămîne departe de frontierele noastre. Această promisiune nu mai sînteţi în stare să o garantaţi. Noi nu mai putem, deci, să continuăm lupta alături de voi. Noi vă prevenim în mod loial pentru a vă permite să luaţi, în timp util, toate măsurile de securitate".

La aceasta, mareşalul răspunde că este o naivitate să se creadă că germanii s-ar putea lăsa convinşi să-şi abandoneze poziţiile strategice şi pe celelalte pe care le deţin în România. Replica lor imediată va fi cea pe care au utilizat-o în Italia, agravată de faptul că, sau vor institui un guvern legionar, sau se vor limita la desemnarea unui Gauleiter.

„Conducătorul" a ajuns, se pare, să recunoască faptul că ţara sa ar trebui să înceteze ostilităţile, dar declară că nu vede cum va putea fi obţinut acest rezultat. „Dacă întrevedeţi o soluţie, indicaţi-mi-o".

Mareşalul s-ar hotărî totuşi să înfrunte imensul pericol care s-ar ridica atunci în faţa lui, dacă opoziţia ar obţine de la anglo-americani asigurări formale în legătură cu menţinerea frontierelor. Dar el este convins că domnul Maniu nu este mai capabil decît el în obţinerea acestei garanţii. Pe de altă parte, el mărturiseşte că nici germanii nu i-au acordat-o pentru cazul în care vor fi ei victorioşi. Aceasta înseamnă recunoaşterea faptului că partida, prost începută în iunie 1941, este pierdută, dar că nu se îndrăzneşte să se tragă din această constatare consecinţele pe care ea le implică...

Un fost preşedinte de consiliu, care grupează în jurul lui un anumit număr de opozanţi, dar a cărui acţiune nu este legată de cea a domnilor Maniu şi Dinu Brătianu, a avut în ultima vreme convorbiri cu o importanta personalitate a guvernului actual.

El a tras concluzia că mareşalul va fi dispus să capituleze din momentul în care forţele Naţiunilor Unite (inclusiv ale U.R.S.S.-ului) s-ar apropia de frontierele româneşti; atunci va încerca şi el să joace, cu mai multă îndemînare, rolul asumat în Italia de către Badoglio... *(Raport politic nr. 8)*

24 februarie

La puţin timp după ce a semnat la Moscova [la 12 decembrie 1943] faimosul pact ruso-cehoslovac, domnul Beneş a redactat în atenţia domnului Maniu un memorandum relativ la vederile conducătorilor sovietici asupra problemelor ce interesează România. Acest document a parvenit destinatarului său.

Autorul expune faptul că conversaţiile sale l-au făcut să examineze cu domnii Stalin şi Molotov întreaga situaţie din sud-estul Europei. El a profitat, spune el, pentru a pleda cauza prietenilor săi români, făcînd cunoscut, între altele, că domnii Maniu şi Titulescu s-au arătat întotdeauna aliaţi fideli ai Republicii Cehoslovace şi nu i-au trădat niciodată încrederea. El a apărat teza românească în problema Transilvaniei şi a afirmat că nemulţumirile românilor faţă de maghiari erau la fel de fondate ca cele ale cehilor şi slovacilor. El asigură că ruşii nu se opun, în ceea ce priveşte acest punct, revendicărilor cabinetului din Bucureşti *[Magazin istoric,* nr. 4/1991]. Pe de altă parte, U.R.S.S. nu admite nici o discuţie asupra Basarabiei şi Bucovinei de Nord: ea reclamă ceea ce a obţinut în iunie 1940. Doritoare să-şi deplaseze frontierele spre vest, ea acordă românilor dreptul de a-şi lua revanşa asupra ungurilor, aşa cum acordă polonezilor o compensare în dauna Reichului pentru teritoriile pe care ea îşi propune să le ocupe la est de linia Curzon.

Stalin, continuă omul de stat ceh, se interesează foarte mult de forţa reală a grupărilor politice din România: „I-am răspuns, spune domnul Beneş, că în ciuda opresiunii constante ale caror victime au fost, începînd cu 1938, cele două partide democratice şi, în special cel

al domnului Maniu, își păstrează influența asupra opiniei publice". El crede că l-a convins pe stăpînul de la Kremlin că liderul transilvănean este în măsură să restaureze în România un regim democratic.

Concluzia sa se poate rezuma astfel: U.R.S.S. nu vrea nici să distrugă, nici să bolșevizeze regatul dunărean, dar dorește să vadă stabilindu-se un guvern burghez orientat spre stînga... *(Raport politic nr. 10)*

28 februarie

...Astfel, prințul Barbu Știrbei, pe care-l cunoașteți bine, a plecat, cu acordul celor doi Antonescu, pentru Ankara, unde este însărcinat de către domnii Maniu și Dinu Brătianu să ia contact cu britanicii, americanii și rușii... Bineînțeles, în cazul în care activitatea lui în Turcia va provoca o reacție a Germaniei, guvernul își rezervă dreptul de a dezavua pe emisarul opoziției.

Schimburile de vederi continuă între cabinetul de la București și „anglofili". O nouă întîlnire trebuie să aibă loc la întoarcerea mareșalului [de la Klessheim, unde a avut convorbiri cu Hitler în perioada 26-28 februarie]... *(Raport politic nr. 11)*

11 martie

...Un articol destul de violent a apărut deja, din ordinul mareșalului, în ziarele din 9 martie. El tratează demonstrațiile antiromânești care au avut loc pe 3 martie la Universitatea din Cluj. Acest articol se termină astfel: „Guvernul român își face datoria și va răspunde în timp util, nu numai la aceste manifestări, dar și la toate suferințele provocate românilor din Transilvania din 1940 pînă astăzi".

Mareșalul Antonescu, bazîndu-se pe rezultatele întrevederii sale cu Führerul, ar fi dat deja ordinul de pregătire a opiniei publice pentru reocuparea părții din Transilvania cedată Ungariei în timpul arbitrajului de la Viena. Sînt asigurat că „Conducătorul", dornic să prevadă totul, ar vrea chiar să pregătească România pentru eventualitatea unui război cu Ungaria... *(Raport politic nr. 13)*

20 martie

...Pe 17 martie, domnul Maniu a reunit pe principalii săi locotenenți, în rîndul cărora se găseau dr. Lupu, domnii Mihalache și Mihai Popovici.

Rezumînd discuțiile, liderul transilvănean a tras următoarele concluzii:

1) un demers urgent pe lîngă „Conducător" se impune: țărăniștii, ca și liberalii, sînt unanimi în a o recunoaște;

2) trebuie convins mareșalul să procedeze fără întîrziere la o mobilizare generală, nu pentru a se opune rușilor, pe Nistru, o rezistență de-acum înainte fără speranță, ci pentru a menține ordinea în țară și a sprijini actele prin care trebuie să se exprime o politică nouă;

3) domnul Mihalache va vorbi în acest sens „Conducătorului" și primului ministru...

Mareșalul este, se pare, complet prăbușit. Primul ministru ar fi de părere că trebuie adresată imediat o cerere de armistițiu rușilor, consecințele unei rupturi cu Germania fiind mai puțin redutabile în ochii săi, decît cele ale unei prelungiri a luptei. Dar „Conducătorul" tergiversează în continuare... *(Raport politic nr. 14)*

22 martie

[După ocuparea Ungariei de către germani, la 19 martie], mareșalul Antonescu a fost convocat încă o dată la cartierul general al Führerului [pentru zilele de 23-24 martie].

...Mareșalul, care este descris ca complet prăbușit, s-ar agăța cu disperare de speranța obținerii de la Führer a restituirii Transilvaniei de Nord.

...Domnii Maniu și Dinu Brătianu, înconjurați de principalii lor locotenenți, au ținut ieri o adunare în cursul căreia primul a propus publicarea unei declarații comune a celor două partide, în care să se afirme că armata română nu trebuie să se gîndească să apere linia Nistrului. Domnul Maniu gîndește că acest gest, comportînd renunțarea implicită la Basarabia, va fi de natură să impresioneze favorabil pe Stalin. La ora la care vă scriu, ignor ce soartă a avut această sugestie. *(Raport politic nr. 15)*

28 martie

...Înainte de plecarea mareșalului [la cartierul general al Führerului —23 martie] domnul George Brătianu, însărcinat de unchiul său și de domnul Maniu, a înmînat primului ministru o scrisoare adresată [la 21 martie] mareșalului de către cei doi șefi ai opoziției, scrisoare mai imperativă decît precedentele lor mesaje. Domnul Mihai Antonescu și-a asigurat interlocutorul că va face totul, pe de o parte, pentru a-l împiedica pe „Conducător", să meargă prea departe pe drumul concesiilor și, pe de altă parte, pentru a salva România de soarta vecinilor din vest...

Opoziția, care pare să fie destul de bine informată despre rezultatele întîlnirii între Führer și „Conducător", deliberează în continuare asupra conduitei de urmat. Unii reclamă demisionarea imediată a guvernului. Dacă, așa cum este de așteptat, mareșalul va refuza să plece, ei vor cere regelui să formeze un comitet național de salvare publică, care va repudia alianța germană. Un alt curent se pronunță în favoarea unui apel către generalii considerați ostili Reichului și cărora li se va cere să organizeze imediat, pe front cît și în spatele acestuia, rezistența împotriva Wehrmachtului. Unii cred că ar fi mai bine să se mai aștepte: situația militară a germanilor agravîndu-se din zi în zi, nu va trebui să se lovească decît în momentul în care se va considera că ea este în punctul cel mai de jos... *(Raport politic nr. 17)*

31 martie

...Primul ministru mă asigură că conducătorii Reichului nu au cerut nimic sau aproape nimic celor ai regatului dunărean. Această versiune diferă de cea expusă de ultimul meu raport, dar nu o infirmă...

Argumentația mareșalului

pare sa fi fost urmatoarea: Nu v-am negociat niciodata ajutorul meu, ma declar gata sa continui. Deoarece afirmati ca aveti incredere in mine, nu mai imi cereti in plus. „Exigentele pe care le puteti formula (remaniere ministeriala, colaborare politista mai strinsa, noi masuri impotriva opozitiei si a evreilor etc.) ar risca, daca as ceda, sa-mi slabeasca autoritatea. Ar rezulta pentru dumneavoastra complicatii pe care este mai bine sa le evitam...

In conversatiile sale cu domnul Ribbentrop, ministrul român al afacerilor straine a avut grija sa indice de la inceput ca nu dorea sa abordeze problema Transilvaniei...

Asupra misiunii Stirbei, Ribbentrop s-a aratat foarte curios:

— Printul, a spus el, a plecat din Istanbul cu avionul spre Cairo, insotit de un ofiter britanic.

— Imi spuneti un lucru nou, a replicat domnul Mihai Antonescu. Nu stiam nimic.

— Nu credeti ca se impune o sanctiune? Guvernul ungar declara lipsiti de nationalitate pe acei agenti ai sai care nu executa ordinele sau care tradeaza cauza comuna.

La aceasta, primul ministru român a raspuns: 1) ca printul Stirbei nu era agentul cabinetului de la Bucuresti; 2) ca, daca era cel al opozitiei, guvernul nu a fost informat inainte de plecarea sa; 3) ca toata lumea din România il considera un patriot incapabil sa intreprinda ceva ce poate face rau tarii sale; 4) ca, pina la proba contrara, el, Mihai Antonescu, refuza sa-l considere ca tradator pe acest om de bine.

...Cei doi Antonesti s-au intilnit de asemenea si cu domnul Himmler. Maresalul s-a plins marelui stapin al Gestapoului de faptul ca numerosi S.S.-isti intrati in România, sub aparenta unor calatori civili, primeau la ei uniforme pe care le puteau imbraca la ora H pentru a indeplini misiuni neaprobate de catre guvern... *(Raport politic nr. 18)*

7 aprilie

Pe data de 30 martie, regele i-a invitat la dejun pentru a le cere un raport exact asupra situatiei, pe „Conducator" si pe domnul Mihai Antonescu...

Dupa spusele unui familiar al Curtii, regele a inceput sa reproseze maresalului ca l-a tratat ca pe un copil, ca i-a refuzat orice informatii asupra afacerilor de stat, sub pretextul ca el, „Conducatorul", isi asuma toate responsabilitatile si ca menajeaza astfel prestigiul Coroanei.

— Astazi, a concluzionat Mihai I, politica dumneavoastra va duce la catastrofa. O s-o mai continuati multa vreme?

Antonescu a incercat sa riposteze afirmind ca autorul raului a fost regele Carol.

— Nu sintem aici, a reluat Mihai I, pentru a vorbi de trecut. In plus, daca tatal meu a comis greseli, el suporta consecintele, in timp ce dumneavoastra...

In pledoaria sa, maresalul a afirmat ca circumstantele si trecutul sau de soldat l-au condus sa se ocupe mai ales de probleme militare — pe care pretinde ca le-a rezolvat cit mai bine — si ca a incredintat politica externa lui Mihai Antonescu.

Adresindu-se „Conducatorului", primul ministru a replicat in termeni destul de violenti ca, daca el a impartasit la inceput erorile sefului sau, el s-a redresat prompt: „Am incercat să lupt impotriva curentului. Dar dumneavoastra nu ma ascultati si v-am oferit de mai multe ori demisia".

Cum cei doi oameni au inceput sa se invectiveze, regele a intervenit:

— Dumneavoastra, a spus el maresalului, sinteti seful. Dumneavoastra v-ati ales ministrul afacerilor straine. De la dumneavoastră sint deci in drept sa cer socoteala...

Cearta [intre cei doi Antonesti] a continuat la Presedintia Consiliului... Reconcilierea nu s-a produs decit pe 1 aprilie... *(Raport politic nr. 19)* ■

(Va urma)

DINO GRANDI...

(Urmare din p. 71)

prabusit deasupra Tobrukului]. Singurul dintre inaltii demnitari care a îndraznit sa-l înfrunte pe Mussolini de mai multe ori a fost generalul Militiei, Ettore Mutti. Prima data cînd Mussolini i-a dat un ordin pe care el l-a socotit inacceptabil, Mutti i-a raspuns: „Ordonati sa sar pe fereastra si am s-o fac. Dar daca porunciti sa îngenunchez ca sa va saltati în sa, atunci cautati-va pe altcineva". Mussolini a izbucnit în rîs si din clipa aceea Mutti a devenit unul dintre favoritii sai. Dupa caderea lui Mussolini, Mutti a fost asasinat de politia de stat.

Adevarul este ca Mussolini — si-a încheiat Grandi declaratiile — nu accepta nici un sfat, bun sau prost, de oriunde ar fi venit el. De altfel, a mai adaugat fostul ierarh fascist, cu un zîmbet trist, fascismul nu înregimentase decît oameni mediocri. Numai ca tocmai acesti mediocri au ajuns în vîrful piramidei si au ramas acolo.

Conducîndu-ma la usa, Grandi mi-a strîns calduros mîna, invitîndu-ma sa mai vin sa-l vad cît de curînd.

— Mi-a facut bine sa vorbesc cu d-ta. Esti atît de discret...

Bietul de el! Daca ar fi stiut... Nu l-am mai revazut niciodata. Peste trei zile, expediam la Barcelona un text de douazeci de pagini, care a fost publicat în *Destino* la 22 decembrie [1945], sub titlul *Destăinuirile contelui Grandi*, constituind primul meu „scoop"[1] gazetaresc. ■

Prezentare si adaptare:
Paul B. MARIAN

[1] In engleza, in limbaj gazetaresc, reportaj important, in exclusivitate, care, de cele mai multe ori, determina lansarea unui ziarist.

FEMEI VESTITE DIN ANTICHITATE

ORIZONTAL: 1) Numele sub care a devenit cunoscută în lume regina Asiriei, Şammuramat, celebră prin legendarele sale grădini suspendate. 2) Soţie a lui Darius I şi mamă a lui Xerxes I, această regină a restabilit cultul lui Zoroastru în Persia – Piedestal destinat statuilor marilor figuri feminine ale antichităţii. 3) Împărăteasă romană (58 î.e.n. – 29 e.n.), soţie energică şi lucidă a împăratului Octavian Augustus şi mamă a viitorului împărat Tiberius – Călător englez în Arctica – Alexandru cel Mic 4) Leit, aidoma (reg.) – Regină a Egiptului (c. 316–270 î.e.n.) căsătorită cu regele Traciei Lisimah şi, după moartea acestuia, cu fratele ei Ptolemeu, jucînd un rol important la curtea din Alexandria. 5) Ţărm – Versuri de laudă, aduse de poeţi frumoaselor femei din vechime – Diminutiv pentru Teodor. 6) Metal din care se confecţionau coroanele reginelor şi ale împărăteselor lumii antice... – ... şi unguentul preparat pentru menţinerea frumuseţii acestora. 7) Podoabă capilară confecţionată din aur şi pietre scumpe – A se aşeza – Corporaţia britanică pentru energia nucleară (siglă). 8) Împărăteasă romană (148–182), fiică a lui Marc Aureliu şi a Faustinei, relegată în insula Capri şi apoi executată, ca participantă la complotul împotriva fratelui ei, împăratul Commodus – Trei fără un sfert! 9) Împărăteasa Agrippina Minor pentru împăratul Caligula (37–41) – La izvoarele Tibrului! – Scoase dintr-o sută! 10) Diminutiv feminin – Poftim – Meci de selecţie. 11) A exista – Fecioară de origine aramaică, soţia lui Iosif, mamă a Mîntuitorului – Arbore eminescian. 12) Instituţie pe a cărei forţă s-a bizuit regina Hatşepsut a Egiptului în expediţiile sale – Reptila cu ajutorul căreia Cleopatra, regina Egiptului, s-a sinucis, pentru a nu fi silită să urmeze, ca trofeu de război, carul triumfal al lui Octavian.

VERTICAL: 1) Prinţesă ebraică (m. cca. 72 e.n.), fiica Irodiadei, care a obţinut de la unchiul său Irod Antipa capul Sfîntului Ioan Botezătorul – Celebră poetă lirică a Eladei (c. 630 – c. 570 î.e.n.) ale cărei versuri traduse de Catul în limba latină l-au influenţat profund pe Horaţiu. 2) Atribut potrivit pentru Pompeia Plotina, soţia împăratului Traian, una dintre cele mai modeste şi virtuoase împărătese romane – Cunoscută prin viaţa ei scandaloasă, această frumuseţe a Romei antice este cîntată sub numele de Lesbia de Catullus şi atacată necruţător de Cicero în scrisorile sale. 3) Mică formă de relief – Sentiment care a caracterizat-o pe Messalina, cea mai crudă şi desfrînată împărătească a Romei. 4) Ieşit (reg.) – A zvînta – Mihai Tomescu. 5) Republica Sud-Africană (abr.) – Bani pentru ultimul drum – Personaj caragialesc. 6) Abis! – Ţărmul Adriaticei! – Construcţie cu caracter religios, slujită de vestalele antichităţii. 7) Peste poate – Cap de linie! – Ion Adam. 8) Zeiţa egipteană a căsătoriei – În centrul Albaculuí! – Taler de balanţă. 9) Nepoată a lui Caligula şi soţie a împăratului Domiţian, la uciderea căruia a participat împreună cu alţi conjuraţi – Oraş străvechi în sudul Mesopotamiei, fostă capitală a statului Sumerian. 10) Anton Cernat – Regină a Egiptului, soţia faraonului Amenofis IV, celebră prin frumuseţea ei şi prin îndrăzneala cu care şi-a sprijinit soţul în opera sa reformatoare. 11) Regină a regatului seleucid, repudiată de soţul său Antiochos, dar reuşind totuşi să-l impună ulterior ca succesor la tron pe fiul ei Seleucos – Cîntăreţ al frumoaselor antichităţi. 12) Firele de păr ale imberbului – Fiica împăratului Augustus, care a contribuit la relegarea poetului Ovidiu la Tomis, ea însăşi fiind apoi relegată de către părinţele său în insula Pandataria, pentru viaţa ei scandaloasă.

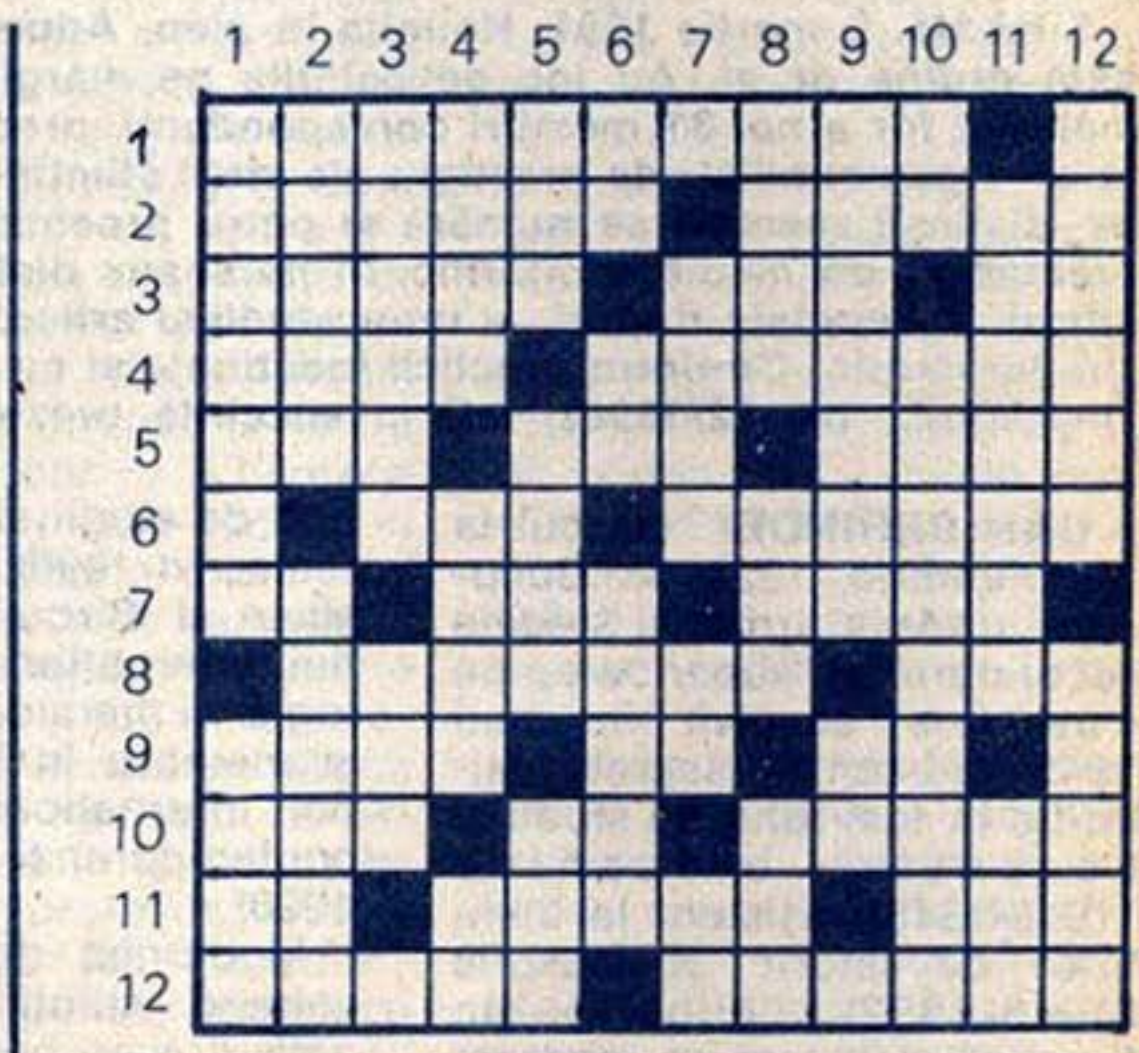

Andrei CIURUNGA

Dicţionar: OCIT, BAEC, TRIAL, ISIT

Soluţia careului *Istoria românilor prin scriitori*. **ORIZONTAL:** 1) DELAVRANCEA; 2) AMUS – ANGHEL; 3) VICTORIE – RE; 4) INA – DE – RS – X; 5) LE – ROSU-APA; 6) ASSAB – VIDIN; 7) CISEK – NORD; 8) BUZEŞTI – VAR; 9) L – A – C – ENE – E; 10) AR – PUR – OAMS; 11) GOGA – VORNIC; 12) ALMAS – TAUTU.

NOI ISTORICI ROMÂNI

ÎN AULA ACADEMIEI

Simbătă, 9 martie 1991. Reunită în plen, Adunarea generală a Academiei Române are o bogată ordine de zi. Au loc dezbaterile pe marginea propunerilor privind primirea în rîndurile înaltului for a noi 31 membri corespondenţi, precum şi a unor membri de onoare de peste hotare — personalităţi de prestigiu ale vieţii ştiinţifice. Satisfacţii şi pentru iubitorii Muzei Clio. Între distinşii membri se numără şi patru proeminenţi reprezentanţi ai istoriografiei româneşti, precum şi un membru onorific, în persoana distinsului istoric american Keith Hitchins — toţi autori, în repetate rînduri, ai unor studii şi articole de înaltă ţinută ştiinţifică din paginile Magazinului istoric. **Conform practicii îndătinate şi cu prilejul recentei primiri de noi membri** (Magazin istoric, **nr. 12/1990), iată o succintă prezentare a fişei bio-bibliografice a noilor aleşi.**

DAN BERINDEI Născut la 3 noiembrie 1923, în Bucureşti, unde a urmat şi studiile secundare şi superioare, pe care le-a absolvit în anul 1945. Asistent şi secretar ştiinţific la Institutul de studii şi cercetari balcanice (1946-1948), asistent la Institutul de istorie şi filosofie (1948-1952), „eliberat din funcţie", a lucrat ca mecanic (1952-1953), apoi la Institutul de proiectare a oraşelor (1953-1955), pentru a reveni ca cercetător la Institutul de istorie (din 1965, „N. Iorga"), în 1955, cercetător principal (din 1956), secretar ştiinţific (1968-1970), vicepreşedinte al consiliului ştiinţific (1970-1975; 1978-13 februarie 1989). De la 1 aprilie 1990 pensionat, este în prezent (din 1990) cadru didactic asociat la Facultatea de istorie.

Doctor în istorie (1969), secretar al Comitetului naţional al istoricilor români (din 1970), membru în Biroul consiliului de conducere al Societăţii de ştiinţe istorice din 1968, vicepreşedinte şi apoi preşedinte al Comisiei de heraldică, genealogie şi sigilografie. De asemenea, s-a afirmat ca unul dintre cei mai cunoscuţi istorici români pe plan internaţional, participant asiduu la reuniuni internaţionale, meritele sale fiind recunoscute prin alegerea în 16 organisme istorice de peste hotare; este vicepreşedinte al Comisiei internaţionale istorice de studii slave (din 1985, reales în 1990), membru consilier al Biroului Confederaţiei internaţionale de genealogie şi heraldică (din 1983) şi membru în Biroul Asociaţiei internaţionale de istorie contemporană a Europei (din 1990).

Modernist de o deosebita valoare ştiinţifica, avînd la activul său peste 350 titluri de lucrări, profesorul Dan Berindei este autor al unor importante volume de documente şi instrumente de lucru specifice cercetătorilor istoriei (cataloage, indici bibliografici ş.a.), precum şi al unor lucrări de referinţă în istoria noastră, dintre care amintim cîteva: *Aspecte militare ale mişcării revoluţionare din 1821* (ed. I-1962; ed. II-1970, *Oraşul Bucureşti, reşedinţă şi capitală a Ţării Româneşti* (1963); *Din începuturile diplomaţiei moderne româneşti* (1965); *Reforma agrară din 1864* (în colab.; 1967); *L'année révolutionnaire 1821 dans les Pays Roumains* (1973); *Epoca Unirii* (1979); *L'an 1848 dans les Pays Roumains* (1984); *Pe urmele lui Nicolae Bălcescu* (1984); *Cultura naţională română modernă* (1986); *Călători români paşoptişti* (1990).

VIRGIL CÂNDEA Cunoscut pentru studiile sale de mare erudiţie, consacrate operei unor cărturari de seamă ai vechii noastre culturi — stolnicul Constantin Cantacuzino, Nicolae Bălcescu, A.I. Odobescu, Nicolae Iorga şi îndeosebi principele Dimitrie Cantemir (editarea *Operelor*, descoperirea versiunii arabe a *Divanului...*, identificarea manuscrisului original al *Istoriei Imperiului otoman*; vezi *Magazin istoric*, nr. 1/1985) — profesorul Virgil Cândea născut la 27 aprilie 1927, la Focşani, a studiat Dreptul, Filosofia şi Teologia (absolvite în 1949, 1950, respectiv, 1955) şi este doctor în filosofie (1970).

Profesorul Virgil Cândea este vicepreşedinte al Centrului italo-român de studii istorice din Milano (1974), membru al Centrului european de cultura din Geneva (1983), fellow al Centrului Wilson din Washington (1984), membru corespondent al Societăţii sud-est europene din Munchen (1990), membru de onoare al Societăţii elene de arheologie din Atena (1990) şi al altor societăţi ştiinţifice de peste hotare; de asemenea, este membru al Uniunii Scriitorilor (din 1971); în perioada 1972-1990 a fost secretar general al Asociaţiei culturale *România*; din 1988, a fost ales secretar general şi trezorier al Asociaţiei internaţionale de studii sud-est europene (AIESEE) şi cooptat în această calitate în Comitetul internaţional al istoricilor, calitate confirmată şi la recentul Congres internaţional de ştiinţe istorice (Madrid, 1990).

Dintre contribuţiile sale şti-

intifice, menționam: descoperirea celui mai vechi *Letopiseț* al Țării Românești (1292-1664), păstrat numai în versiunea sa arabă, descoperirea icoanelor melkite *(Les icônes melkites*, Beyrouth, 1969), expresie a artei postbizantine proprie creștinilor arabofoni din Orientul Apropiat, o nouă viziune asupra umanismului românesc *(Rațiunea dominantă*, Cluj-Napoca, 1979), ediții critice și traduceri din Dante *(Opere minore*, București, 1971), Francis Bacon și alți autori.

Preocupat de reconstituirea patrimoniului cultural național de peste hotare, a pregătit o vastă sinteză *(Mărturii românești peste hotare*, sub tipar), care include și numeroase descoperiri de creații românești din colecții străine (prezentate de revista noastră: nr. 1/1986, 2, 4/1988).

Și-a desfășurat activitatea științifică la Institutul de studii sud-est europene din București și a predat istoria relațiilor internaționale la Facultatea de drept din București (1965-1967), Institutul universitar de înalte studii internaționale din Geneva (1967-1971) și Universitatea din Strasbourg. A predat, de asemenea, cursuri de istoria artei la Institutul de arte plastice „N. Grigorescu" din București (1982-1983) și de istorie literară la Universitatea „La Sapienza" din Roma (1991).

Devotamentul profesorului Virgil Cândea pentru cultura românească s-a manifestat — în afara operei științifice — prin acte de civism, precum scrisoarea de protest din anul 1985 împotriva dărîmării mănăstirii Văcărești *(Magazin istoric*, nr. 2/1990) și donația unei importante colecții de cărți vechi Bibliotecii Centrale Universitare din Capitală, după distrugerea acesteia (decembrie 1989).

ALEXANDRU ELIAN „Expresia cea mai strălucită a spiritului — dacă nu a școlii — lui Demostene Russo, Alexandru Elian întruchipează acea rigoare a demersului de cercetare care tinde spre exhaustiv în informație și definitiv în încheiere". Astfel definește *Enciclopedia istoriografiei românești*, în chip succint, activitatea savantului Alexandru Elian și trebuie spus că ea se oglindește pregnant în opera istorică a domniei sale.

Născut la 27 octombrie 1910 în București, profesorul Alexandru Elian s-a numărat — după încheierea studiilor universitare (1932) din București — printre membrii Școlii române de la Fontenay-aux-Roses (1932-1934), de unde a revenit ca asistent la Catedra de bizantinologie a Facultății de istorie, fiind apoi bibliotecar la Biblioteca Academiei (1936-1956) și profesor la Școala superioară de Arhivistică și la Facultatea de istorie (pînă în 1952). Din 1956 pînă în 1968 a funcționat ca șef al secției de istorie universală la Institutul de istorie „Nicolae Iorga" și, concomitent, ca profesor la Institutul teologic din Capitală.

Bogata activitate didactică a profesorului Alexandru Elian a fost completată de valoroase contribuții științifice, considerate ca remarcabile deschizătoare de drumuri în cercetarea sistematică a raporturilor româno-bizantine. Totodată, opera sa științifică oferă largi deschideri interpretative fenomenului cultural românesc din epoca medievală; se disting în chip deosebit contribuțiile privind activitatea mitropolitului-cărturar Dosoftei, a cărui operă a supus-o unei erudite și plină de înțelegere analize.

Dintre principalele lucrări amintim: *Inscripțiile medievale ale României*, vol. I, București, 1965, *Fontes historiae daco-romanae* (vol. III, în colaborare cu N.S. Tanașoca), *Moldova și Bizanțul în secolul al XV-lea* (în volumul *Cultura moldovenească în timpul lui Ștefan cel Mare*), *Nicolae Iorga și istoria universală*.

VALENTIN Al. GEORGESCU Născut la 2 iulie 1908, în orașul Corabia, Valentin Al. Georgescu și-a desăvîrșit studiile de drept (a absolvit Facultatea la București, în 1929) la prestigioase instituții universitare europene: Heidelberg, Bruxelles, Paris, Viena, Haga. Titlul de doctor în drept l-a dobîndit la Paris (1932), acela de diplomat al Academiei de Drept Internațional în 1939, din 1964 fiind și doctor docent. O bogată cariera didactică și științifică este ilustrată de activitatea sa ca profesor universitar la Cernăuți (1936-1940), București (1941-1943), Lausanne (1944-1947), Iași (1947-1951), apoi în cercetarea științifică la Institutul de istorie din Iași (1953-1955), Institutul de studii și cercetari juridice București (1955-1962), Institutul de istorie al Academiei (1962-1966), apoi șef de secție la Institutul de studii sud-est europene.

Istoric al dreptului și instituțiilor, cercetător de vastă cultură, cu variate și profunde cunoștințe în drept roman, drept românesc vechi și modern, Valentin Al. Georgescu, este inițiatorul unei noi direcții de cercetare în studierea terminologiei și a procesului de formare a conceptelor juridice, elaborînd o teorie a „legilor private" de mare originalitate. Opera sa istorică și juridică — *Essai d'une théorie des «leges privatae»*, Paris, 1932, *Originile și evoluția generală a proprietății în dreptul roman*, București, 1938, *Preemțiunea în istoria dreptului românesc — Dreptul la protimisis în Țara Românească și Moldova*, București, 1965, *Legislation agraire de Valachie (1775-1782) — Legislația agrară a Țării Românești (1775-1782)*, București, 1970, *Legislația urbană a Țării Românești (1765-1782)*, București, 1976, precum și colaborarea la *Judecata domnească*, 2 vol., București, 1981, și *Dicționar de instituții feudale românești*, București, 1988 — ilustrează bogata sa contribuție științifică la cunoașterea aspectelor juridice ale trecutului românesc. Premiul „Simion Bărnuțiu" al Academiei Române pe anul 1967.

MAI 1941

MICROARHIVA MAGAZIN ISTORIC

ÎN BUCUREȘTI,

ACUM 50 ANI

Cronică măruntă

• În ședința **de la 17 mai a Academiei Române, înaltul for științific dă un vot unanim pentru acceptarea legatului pe care regretatul ei membru, Nicolae Titulescu, i l-a lăsat. Acest legat este format din trupul moșiei părințești, de aproximativ 100 hectare, din comuna Titulești, județul Olt, și din casele aflate pe această moșie. Nicolae Titulescu a destinat veniturile moșiei pentru un premiu de Drept internațional, iar casele pentru înființarea unei biblioteci populare.**

• Liga **culturală pentru unitatea culturală a tuturor românilor la inițiativa înființării în cadrul ei a unui centru de documentare românească, ce va aduna material documentar, istoric, etnografic și statistic privind problemele naționale. În acest scop se va alcătui un program de activitate, cuprinzînd publicarea de studii și broșuri. Centrul de documentare ține ședințe publice în care se fac comunicări în legătură cu istoria și cultura poporului nostru.**

• Comunicat **referitor la dezmințirea unor zvonuri răuvoitoare, apărut în presă: „În ultimul timp, agenți străini și răuvoitori au pus în circulație o serie de zvonuri false, prin care caută să micșoreze pe de o parte prestigiul țării și, în același timp, prin știri fanteziste și calomnioase încearcă să strice armonia deplină care domnește între România și marii săi Aliați. Astfel s-au lansat următoarele versiuni: 1) că în România, germanii au sechestrat un vapor cu grîu destinat Angliei; 2) că în Grecia, germanii au găsit mari cantități de grîu trimise de România pentru alimentarea trupelor engleze.**

Ministerul afacerilor interne a luat cele mai severe măsuri pentru a stîrpi cu desăvîrșire focarele acestea de intrigi și face cunoscut

Armindenul, Ziua muncii și Ziua primăverii, a fost, din cele mai vechi timpuri; pentru poporul nostru un prilej de sărbătoare, petrecută în mijlocul naturii, și un popas în zbuciumul atîtor frămîntări.

„Dacă în trecut — scrie *Timpul* din 2 mai 1941 — muncitorimea și-a ales această zi pentru a slăvi truda unui an întreg, acum, în ceasurile grele pe care le străbatem, 1 Mai trebuie să întărească în toate conștiințele românești convingerea că munca este singura noastră putință de refacere"[1].

Printr-un comunicat al Ministerului educației naționale, se hotărăște ca ziua de 1 Mai să fie declarată sărbătoare a muncii; școlile nu vor ține cursuri, iar instituțiile publice vor fi închise.

„1 Mai trebuie să fie pentru muncitorimea românească o zi națională" — spune ministrul subsecretar de stat la Departamentul muncii, generalul Voiculescu, cu ocazia festivității de la Cinematograful Scala — pentru că „munca este o lege a naturii omenești, o lege binefacătoare. Individul are nevoie de a lucra tot așa, cum are nevoie de a se alimenta și a respira. Munca are astăzi însă un rol social. În marile prefaceri politice și sociale care se petrec sub ochii noștri, munca își are rolul cel mai important. La baza tuturor acestor mari mișcări politice și sociale stă în primul rînd ea".

Și tot generalul Voiculescu, cu ocazia conferinței ținute la radio, specifică: „A fost o vreme cînd ziua de 1 Mai era un prilej de agitație împotriva statului și a ordinii de stat existente. Statul era privit ca un dușman al muncitorilor și un sprijinitor al celor bogați împotriva săracilor. Acum munca a fost reabilitată și înălțată la rangul de virtute națională".

Toate comemorările sînt prilej de împrospătare a sufletului prin evocările persoanelor și ale faptuitorilor lor.

În rîndul figurilor care au contribuit la întemeierea României moderne, libere și independente, Ion C. Brătianu — de la a cărei moarte se împlinesc 100 de ani — și-a cîștigat un binemeritat loc de prim plan.

„Dăruit cu toate acele excepționale calități ale omului întreg care întrunește în el și perspectiva largă, atotcuprinzătoare și sentimentul profund uman și prin aceasta chiar universal, al demnității și frăției omenești, dar și înțelegerea particulară asupra unei realități date — consemnează *Timpul* din 5 mai —, Ion C. Brătianu s-a dovedit a fi deopotrivă fiul și stăpînul pămîntului

[1] Pentru a ușura lectura, nu am mai marcat cu puncte de suspensie întreruperile de text la extrasele preluate din ziare și din celelalte surse. Precizăm, de asemenea, că în redarea acestor extrase am păstrat, cu unele excepții, cerute de normele ortografice actuale, scrierea din original.

Mulțimea la ploasa solemnitate de la Florica

Bisericuța lui Ion Horia Ursu, adusă din Albac și a cărei sfințire s-a făcut la Florica.

COMEMORAREA lui Ion C. Brătianu

sau. Alaturi de geniul vizionar al unui Neculai Balcescu, de un spirit universal ca Ion Ghica, de un poet ca Bolintineanu și un gazetar de mărimea lui C.A. Rosetti, Ion C. Bratianu se înalța ca forță conducatoare a tuturor acestor alese însușiri pe care le aducea cu el fiecare din reprezentanții fruntași ai revoluției românești".

Astăzi — relatează publicația menționata —, în bisericuța de la Florica, cînd se comemorează o jumătate de secol de la moartea sa, se rostește numele său. Dar se mai rostește și numele lui Ion Horea Ursu din Albac, a cărui firavă bisericuță de lemn, scăpată la 1909 de topoarele unguresti, a fost adusa de către Ion I.C. Brătianu pe coamele Muscelului, la Florica. Ea vorbește de Ardeal, de acel Ardeal care dintotdeauna este al românilor, și umbra lui Horea crește în preajma ei. La ora 10, un sobor de preoți, în frunte cu I.P.S.S. mitropolitul Nicolae Balan al Ardealului, sfințește această biserică dînd-o credincioșilor întru Dumnezeul pătimirii și libertății oamenilor.

Consemnăm, în continuare, din presa de acum 100 de ani, evocarea personalității lui I.C. Brătianu:

Românul din 5/17 mai 1891: „Familia C.A. Rosetti plînge astăzi pe marele patriot, pe vechiul tovarăș de luptă al lui C.A. Rosetti, pe, I.C. Brătianu, care s-a stins la 3 ore noaptea la Florica.

Oricare ar fi fost vederile politice care ne-au despărțit în timpul din urmă de I.C. Brătianu, nu putem decît să privim moartea sa ca un doliu al națiunei și al familiei Rosetti".

Adevărul, 5/17 mai 1891: „Ion Brătianu a făcut parte din fruntașii generației generoase și patriotice din care a ieșit în Moldova și Valahia acea pleiadă de bărbați cărora România datorește regenerarea sa.

Țara vede cu durere cum ramurile arborelui din 1848 cad una cîte una, plătind fiecare tributul său naturii, dar se mîngîie văzînd că din rădăcina lui au crescut și înfloresc lăstarele naționalității și ale libertăților noastre".

Unirea, Blaj, 30 mai 1891: „Vărsăm și noi peste Carpați o lacrimă fierbinte pe trupul aceluia în care pînă la moarte a bătut o inimă așa simțitoare și pentru noi românii din regatul Ungariei, rugînd pe Dumnezeu, ca pe altă cale să se îndure a umple lacuna ce a lăsat el în viața României chiar în timpurile acestea de grea încercare pentru ea".

Tribuna, Sibiu, mai 1891: „Pe timpul cînd noi ne aflam întruniți pe Cîmpul Libertății, pentru a înfrînge lanțurile robiei, vedem pe Ioan Brătianu, alături cu alți iluștri frați români ai săi, luptînd dincolo de munți pentru libertatea patriei sale și pentru întărirea na-

Cronică măruntă

că toți cei ce vor pune în circulație asemenea zvonuri tendențioase vor suferi rigorile legii și vor fi internați în lagăre".

● *Profesorul* **Constantin C. Giurescu vorbește la radio despre** Constantin Brîncoveanu: **„Tragedia care a încheiat o viață și domnia strălucită a lui Constantin Brîncoveanu n-are pereche în trecutul nostru; de asemenea, fără pereche este prețuirea pe care a arătat-o el culturii și artei. Dacă ținem seamă și de priceperea politică a lui C-tin Brîncoveanu, atunci ne dăm ușor seama ce complexă și puternică a fost personalitatea acestui voievod. Dibaci cîrmuitor, știind să ferească țara de pustiirile războiului, credincios, rafinat, intelectual și om de gust, el este una din personalitățile cele mai puternice pe care le-a dat neamului nostru".**

● La 19 mai **începe distribuirea cartelelor pentru următoarele alimente: pîine, carne, zahăr, făină și ulei, pentru fiecare aliment în parte cartela fiind de culoare diferită. Guvernul, prin subsecretarul de stat al aprovizionării, dispune introducerea cartelelor, pentru a se garanta acoperirea necesarului de consumație cu articole alimentare de primă necesitate, a se face o justă repartiție a acestor articole pentru întreaga populație a țării, a se evita stocările de alimente din partea unora și lipsa pentru alții și a se înfrîna specula.**

● Ateneul Român **găzduiește expoziția pictoriței Magdalena Rădulescu care — după cum scrie Miron Radu Paraschivescu — „e un fenomen în plastica românească" și ea „vine în expoziția ei cu tot ce are întrînsa. Cu tot ce este mai profund, mai nemijlocit, mai direct ea însăși. Pictura Magdalenei Rădulescu se confundă cu autoarea ei. De-ar fi s-o alăturăm literelor, pictura Magdalenei**

MAI 1941

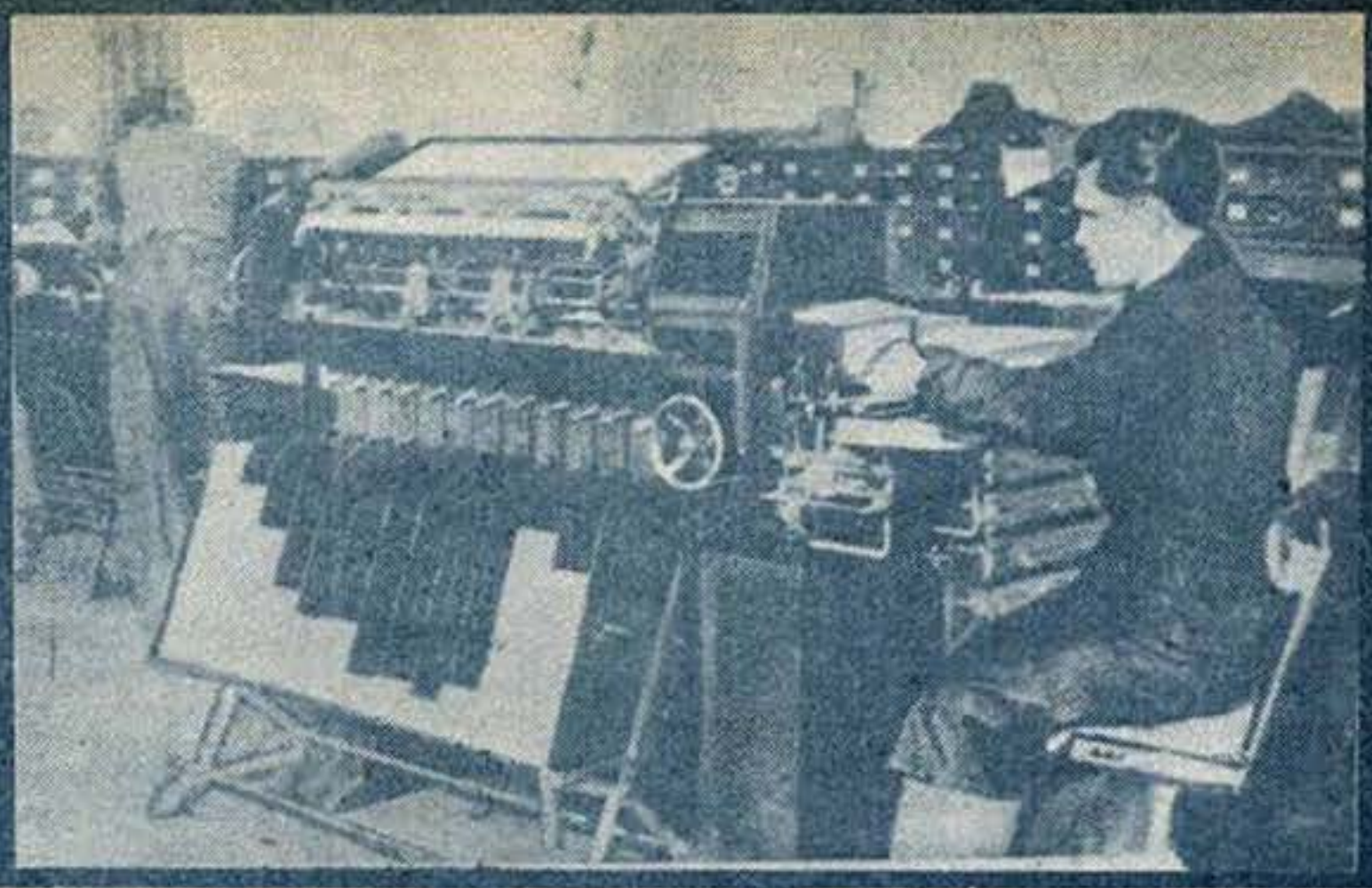

La centrul de prelucrare a datelor recensămîntului

Cronică măruntă

stă între Mateiu Caragiale şi Ion Barbu «în durata lumii turce» şi sub ochiul ager al unui Anton Pann".

• Cu prilejul împlinirii a 120 ani de la moartea împăratului Napoleon I, mii de coroane, jerbe şi buchete de flori sînt depuse luni 5 mai la mormîntul său de la Domul Invalizilor din Paris.

• Stagiunea muzicală se încheie la 12 mai cu concertul extraordinar de la Ateneul Român dat de Dinu Lipatti şi C. Silvestri cu concursul maestrului George Enescu.

• Profesorul I. Creţu prefaţează studiul istorico-politic Bucovina şi Basarabia ai lui Mihail Eminescu. În 1878, cînd Rusia a reanexat cele trei judeţe din sudul Basarabiei (Bolgrad, Cahul şi Ismail), retrocedate Moldovei în 1856, Eminescu a publicat în Timpul numeroase articole în care, pe baza izvoarelor istorice contemporane, înfăţişează drepturile noastre asupra acestui teritoriu. Aşezate la răspîntia ambiţiilor celor trei mari puteri — Rusia, Turcia şi Austria — Principatele române erau întotdeauna sacrificate intereselor lor. Eminescu arată amănunţit împrejurările în care a fost anexată Bucovina, patriotismul boierilor moldoveni şi al domnitorului Grigore Ghica Vodă, care nu puteau consimţi la împărţirea «Vetrei strămoşeşti». Exemplul acestora trebuia urmat şi în ceea ce priveşte Basarabia.

Cum această problemă făcea obiectul discuţiilor Congresului de pace de la Berlin, unde se întruneau toate puterile europene, Eminescu arată cum, în urma Convenţiei de la Paris, se recunoscuse României misiunea ei de ţară neutră, stavilă certurilor dintre cele trei mari puteri.

Scrise, după expresia lui Emi-

ţiunii române. Din întunericul ce plana pe colţul de pămînt pe care era aşezat neamul românesc, răsări o rază de lumină, raza libertăţii şi a conştiinţei naţionale".

Telegrama *regelui Carol I* către Dimitrie A. Sturdza: „România a pierdut un mare patriot şi un însemnat bărbat de stat. Eu plîng un sfetnic luminat şi un amic credincios, a cărui amintire va rămînea de-a pururea întipărită în inima mea".

Otto von Bismarck în telegrama sa de condoleanţe spune: „Ştirea morţii lui Brătianu m-a mişcat dureros; pierd în el un coleg de mulţi ani, care m-a ajutat totdeauna cu cea mai mare amabilitate în raporturile noastre oficiale şi personale şi m-a ajutat cu succes totdeauna, datorită spiritului său de om de stat".

M. Kogălniceanu, către Pia Brătianu: „Bolnav şi eu, nu pot face alta decît să plîng, căci îmi lipseşte chiar putinţa de a alerga la Florica şi a-mi lua adio de la acela cu care am lucrat jumătate secol şi de aproape şi de departe; nu pot a-ţi da altă mîngîiere decît că porţi numele întîiului cetăţean al României. Dreptatea posterităţii începe de astăzi pentru Ion Brătianu".

V.A. Urechiă, din partea Senatului: „I.C. Brătianu nu este, domnilor, un om ci o epocă întreagă. Cum nu se va putea şterge din cartea vieţii naţiunilor marile evenimente săvîrşite de la 1848 pînă astăzi, prin el şi cu el, aşa nu se va putea şterge dintre români numele [său]".

În Aula Fundaţiei regale „Carol I" (actuala Bibliotecă Centrală Universitară) are loc sărbătorirea împlinirii a o jumătate de veac de la crearea acestei instituţii de cultură, ctitorită de suveranul al cărui nume îl poartă. Solemnitatea — relatează *Universul* din 11 mai — se desfăşoară în prezenţa regelui Mihai I, a generalului Ion Antonescu, a I.P.S.S. Patriarhului Nicodim şi a altor reprezentanţi ai culturii, ştiinţei şi artei noastre, printre care prof. Al. Tzigara-Samurcaş, director al Fundaţiei, generalul Radu R. Rosetti, ministrul educaţiei naţionale, Al. Otetelişanu, rectorul Universităţii din Bucureşti, C. Rădulescu-Motru, preşedintele Academiei Române.

„Punînd acum o jumătate de veac piatră de veşnică temelie a acestui aşezămînt — spune cu această ocazie generalul I. Antonescu —, regele Carol I a rostit încrezător următoarea rugăciune: «Facă cerul ca veacurile ce vor urma să ne dea dreptate cu prisos şi ca din acest lăcaş al ştiinţei să se răspîndească ca dintr-un focar nestins caldele raze ale unui patriotism luminat asupra neamului românesc». Nedespărţit de viaţa tronului, regele ctitor a voit să dovedească odată mai mult prin această Fundaţie că regalitatea modernă este domnia spiritului şi a exemplului; că viaţa

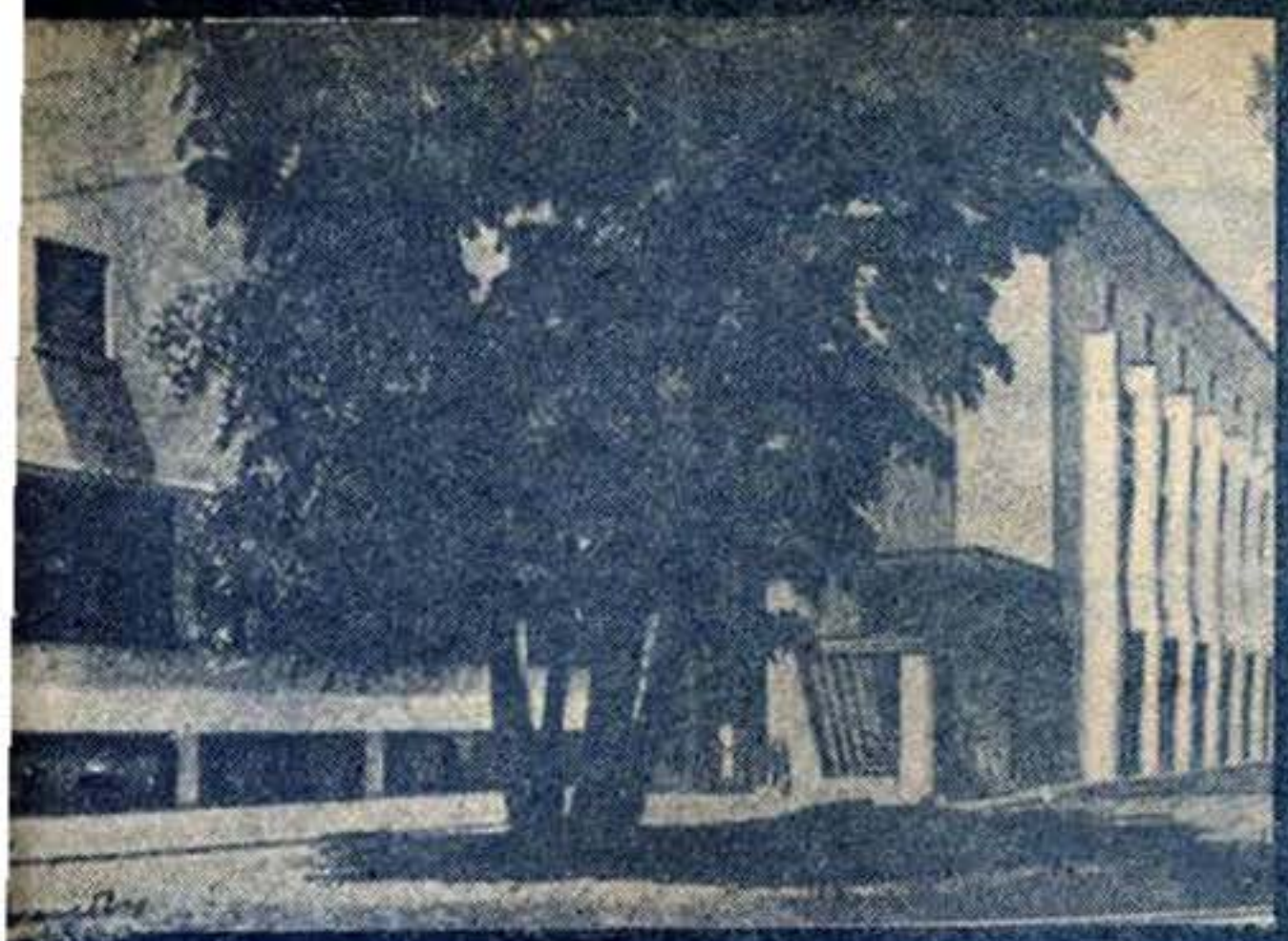

Clădirea Bibliotecii Academiei Române

Pictorița Magdalena Rădulescu — Autoportret

unui neam se îndrumează prin forța culturii și prin disciplina muncii; că viitorul unui neam stă în tezaurul de cultură pe care îl adună trecutul în paginile cărților și în sfatul învățăturii".

La rîndul său, Al. Tzigara-Samurcaș menționează: „Legînd trecutul cu prezentul, regele Carol I, «urmînd pilda bunilor domni ai țării», a înființat acest așezămînt cu o bibliotecă unde studenții să-și poată satisface iubirea lor de studii. Totodată a mai acordat și ajutoare acelora din ei care «din lipsă de mijloace, ar fi siliți să întrerupă studiile lor în dauna culturii generale a țării»; o altă dorință era ca «această Fundație să contribuie a întări frăția printre tinerimea universitară și a hrăni simțămîntul patriotic care înalță sufletul ei». Înainte de a sfîrși această sumară dare de seamă, trebuie să adaug că, conformîndu-mă preceptelor marelui rege, m-am ferit de a introduce orice amestec al politicii în sferele senine ale acestui lăcaș închinat numai cărții și meditației. Și astfel, în cei 42 de ani consacrați cu evlavie și smerenie instituției cu a cărei conducere am fost cinstit de augustul ei ctitor, ea a rămas neatinsă de marile mișcări ale tinerimii care s-au manifestat în afară de acest templu".

Din paginile presei acestei luni semnalăm discursul de recepție rostit la Academia Română de profesorul Nichifor Crainic, ministru al propagandei naționale, închinat evocării figurii lui Octavian Goga. Elogiul făcut este „mai mult decît o cuvîntare impusă de obligația momentului: este mărturisirea unei solidarități cu crezul și năzuințele marelui înaintaș — întocmai după cum neuitatul discurs al lui Goga despre G. Coșbuc, rostit cu două decenii înainte, sub aceeași cupolă, era legămîntul unor tainice rosturi de viață".

Spicuim din acest discurs: „Mă cutremură soarta lor. George Coșbuc a închis ochii pe neașteptate în preajma triumfului românesc; Octavian Goga s-a prăbușit brusc în preajma dezastrului național. Soarta nimeni nu ne-o cunoaștem".

Răspunsul la discursul de recepție al profesorului Nichifor Crainic este dat de Lucian Blaga, care amintește vechile legături ce există între Ardeal și Nichifor Crainic, legături care se raportează la debutul literar al scriitorului. „Între Nichifor Crainic și oamenii Ardealului sînt secrete și surprinzătoare afinități. Autorul *Nostalgiei paradisului* a mărturisit mereu și nostalgia Ardealului — prin năzuința de a-și asimila spiritul specific al Transilvaniei: Poezia lui G. Coșbuc și patosul lui Octavian Goga — spune Lucian Blaga în continuare — i-au călăuzit cele dintîi dibuiri poetice". ■

Rubrică realizată de: Ioana URSU, Ioan LĂCUSTĂ

Cronică măruntă

nescu, „cu istoria și cu documentele în mînă", într-o limbă impecabilă și cu o mare dragoste de țară, aceste articole sînt cele mai frumoase pagini de ziaristică românească, conchide prof. I. Crețu.

● Apare **primul număr al** Revistei Române, **publicație lunară de literatură, știință și artă, condusă de Zaharia Stancu.** Sumarul primului număr **aduce următoarele colaborări: Al. Ciorănescu,** Țaranul de la Dunăre; **N. Davidescu,** Țara Românească **(versuri); Ion Vinea,** Lunaticii **(roman); Tudor Vianu,** Eminescu prozator; **Al. Mironescu,** Originea formelor de viață; **K.H. Zambaccian,** Artele pe vremea lui Napoleon; **Gala Galaction,** O cariatidă prăbușită; **alte colaborări poartă semnăturile lui V.A. Beldiman, Șerban Cioculescu, N. Carandino ș.a.m.d.; prețul unui exemplar este de 60 lei.**

● Chihlimbarul **românesc, de pe valea Buzăului, are culoarea maro închis. Există și varietăți de culoare roșie, verde și neagră. Deosebit de prețios este un fel de chihlimbar asemănător sidefului.**

● Compania **Alhambra, de sub direcția lui N. Vlădoianu, prezintă pentru deschiderea stagiunii la grădina „Colos" din Calea Victoriei premiera operetei** Vagabonzii; **distribuția N. Gărdescu, Virginia Popescu, G. Timică, Ion Dacian, Maria Wauvrina, Jules Cazaban; muzica și coregrafia Mișu Constantinescu și Floria Capsali.**

● Universul, **la rubrica** Curiozități: **cîte rochii avea regina Elisabeta a Angliei în ziua morții? 300; care este originea fundelor în jurul pălăriei bărbătești? În evul mediu, cavalerii legau eșarfele iubitelor lor în jurul căștilor lor; unde este mai frig, la Polul Nord sau la Polul Sud? La Polul Sud, pentru că se află la altitudine mult mai mare decît Polul Nord.**

GUNGUNYANE — RĂZBOINICUL DIPLOMAT

DOUGLAS L. WHEELER

Vizitat — se pare — de corăbierii fenicieni și de faraonul egiptean Nechao II (609-594 i.e.n.), din dinastia 26, în timpul expedițiilor din jurul Africii, litoralul Mozambicului, stat situat în Africa australă, la Oceanul Indian, a constituit o permanentă ispită pentru fel și fel de călători. În tot cursul evului mediu, coastele mozambicane au fost frecvent bătute de comercianții arabi — veniți aici încă din sec. VIII —, care au fondat cîteva factorii.

Primul contact al europenilor cu regiunea a avut loc în martie 1498, cînd portughezul Vasco da Gama, în drumul său spre India, s-a oprit în Mozambic. În 1500, un alt navigator lusitan vizita zona. Suficient pentru ca, numai doi ani mai tîrziu, coasta mozambicană să devină posesiune portugheză. Pe teritoriul de azi al statelor Mozambic și Zimbabwe, locuit din timpuri străvechi, s-au constituit, în sec. XV-XVI, cîteva state, dintre care cel mai puternic a fost Monomotapa (Magazin istoric, **nr. 2/ 1989) ale cărui bogății i-au atras pe europeni.**

În 1571, bogatele regiuni miniere ale acestui stat intrau în concesiune portugheză, pentru ca, în mai 1629, Mavura, suveranul Monomotapei, să semneze un tratat înrobitor, să se recunoască vasal al Portugaliei și să se creștineze sub numele de Filip.

Au urmat două secole în care colonizatorii au practicat un intens comerț cu sclavi pe teritoriul mozambican, sclavi pe care îi transportau pe plantațiile de sfeclă de zahăr din Brazilia, unde îi revindeau.

Treptat, comercianții lusitani i-au suplinit pe concurenții lor arabi și, în ciuda unor dese atacuri ale olandezilor și arabilor din Oman, ei au reușit să se mențină ferm pe coasta mozambicană, ca stăpîni necontestați.

Multă vreme, portughezii au deținut în Mozambic numai fortărețe și factorii pe litoral. Încercările lor de a stabili un control efectiv asupra piețelor interne au generat un război îndelungat cu regatul Vatua, locuit de membrii tribului shangana și condus de un îndrăzneț comandant de oști și un abil diplomat, Gungunyane, supranumit de portughezi „Leul din Gaza" și considerat erou național al poporului mozambican. Despre personalitatea acestui suveran shangana relatează studiul apărut în volumul III al enciclopediei Les Africains, **publicată la Paris și reunind semnături ale unor africanologi renumiți de pe toate meridianele.**

Îl reproducem, într-o formă prescurtată, cu titlul și subtitlurile redacției noastre.

Misiune esuată

Gungunyane și-a dat seama ca, deși înca slaba, dominația portugheza avea sa devina puternica. Printr-un tratat semnat la 12 octombrie 1885, monarhul shangana promitea sa se supuna decretelor și ordinelor guvernatorului general lusitan, sa nu acorde drept de stapînire asupra teritoriului sau nici unei alte națiuni, sa permita ca un reprezentant diplomatic portughez sa se instaleze în preajma lui și sa-l asiste la guvernare în calitate de consilier.

În 1886, Jose d'Almeida, ulterior agent al Companiei Mozambicului, și-a facut debutul ca reprezentant diplomatic portughez în fortul lui Gungunyane. Prima sa cerere, formulata pe un ton ferm, a fost o concesiune asupra exploatarii miniere din Manica. Dar aceasta prima misiune a portughezului a eșuat. Regele african se temea ca, odata ce ar fi obținut concesiuni în Manica, europenii și-ar fi extins dominația și în interiorul ținutului Gaza. Cînd Almeida a invocat tratatul din 1885, semnat de emisarii lui Gungunyane, acesta i-a raspuns ca actul era fara obiect; nu reprezenta decît un simplu șiretlic, pentru ca africanii sa-și mențina teritoriile. El a subliniat chiar ca „hîrtia (tratatul) nu era buna decît pentru pescuirea de noi domenii".

Conflictul africanilor mozambicani cu europenii a intrat într-o noua faza în anii 1889 și 1890, cînd British South Africa Company a început sa amenințe suveranitatea portugheza în sudul Mozambicului. Gungunyane s-a vazut silit sa-i înfrunte pe acești cautatori de concesiuni lipsiți de scrupule și, în

Razboinici ai tribului shangana, gata oricînd sa-şi apere libertatea

acelaşi timp, sa faca faţa altora, individuali. În 1890, Gungunyane a primit o oferta de arme, de muniţii şi de argint din partea unui reprezentant al guvernului britanic: dr. Schulz. Acesta avea sarcina să întărească poziţia reginei Victoria pe lînga capetenia shangana, care a ramas însa în continuare circumspecta. Schulz avea sa scrie la sfîrşitul unei perioade de negocieri: „Regele este foarte suspicios şi orgolios. Nu va accepta nici o garanţie din partea albilor. Vrea sa vada marfa înainte de a semna".

British South Africa Company şi-a impus în cele din urmă drepturile asupra solului şi subsolului din Gaza, dar planurile sale iniţiale mergeau pîna la instituirea unui „protectorat" englez şi arborarea drapelului britanic.

La 4 octombrie 1890, Schulz a obţinut un consimţamînt verbal de la Gungunyane, în vederea unui tratat pentru concesiune. În ciuda absenţei oricărei autorizaţii a guvernului britanic în acest sens, concesiunea constituia un „tratat de alianţă între sus-numita naţiune şi guvernul Majestaţii Sale Britanice, regina Victoria". Ratificarea scrisă urma să aibă loc abia după livrarea către shanganezi a 1 000 de puşti şi 20 000 de cartuşe, pe lînga un subsidiu anual. Armele şi cartuşele promise lui Gungunyane au ajuns la el în februarie 1891.

Dar concesiunea Schulz a fost invalidată de semnarea unui tratat anglo-portughez, la 11 iunie 1891, tratat prin care teritoriul Gaza era divizat între cele două părţi. Nordul devenea britanic, iar cea mai mare parte a regatului lui Gungunyane, la sud, era în mod oficial recunoscut ca teritoriu portughez. Astfel în meandrele diplomaţiei internaţionale, destinul lui Gungunyane a fost pecetluit, la acest mijloc de an 1891.

Suveranul shangana se dovedea foarte abil în negocierile privind concesiunile, stîrnindu-i pe solicitanţi unii contra altora. La întrevederile particulare cu portughezii — spre deosebire de cele publice, unde erau de faţa şi agenţi britanici —, Gungunyane se lauda bucuros cu prietenia şi alianţa dintre ei.

Dupa anul 1891, autorităţile portugheze au sugerat o politică pacifistă de *wait and see* (să aşteptam şi să vedem) faţa de Gungunyane. Comisarul regal în Mozambic recomanda a se tolera o „semiindependenţă" a lui Gungunyane, aşteptînd ocazia de a-l lovi.

Confruntarea între forţele shangana şi cele lusitane plutea în aer. Gungunyane a trimis cîţiva soli la triburile din apropiere, să solicite asigurări de loialitate în caz de razboi cu portughezii. Pe o raza de peste 30 km, dupa cum aratau lusitanii, „aproape toţi şefii" şi-au pro-

clamat atașamentul față de suveranul din Gaza.

Capturat în satul bunicilor

Razboiul, declanșat la 22 august 1894, s-a încheiat cu victoria garnizoanei portugheze, dar între Gungunyane și adversarii săi europeni negocierile au continuat. În același timp, britanicii, preocupați de controlul asupra Mozambicului, au organizat o forță armată de peste 2 000 de soldați și, la 2 februarie 1895, aceștia au cîștigat bătălia de la Marracuene asupra rebelilor.

Rezultatul tentativelor de mediere a constat în faptul că portughezii și-au înăsprit atitudinea față de africani. Autoritățile lusitane au cerut plata unui tribut anual de 10 000 livre, recunoașterea dreptului Portugaliei de a înființa posturi militare și garnizoane în Gaza, punerea la dispoziția Portugaliei a forțelor militare africane. Pentru Gungunyane, acceptarea acestor condiții ar fi însemnat pierderea acelei „independențe reale și efective", care constituia principalul său obiectiv. Totuși, la 19 august 1895, el a anunțat că va plăti tributul cerut și că va accepta, de asemenea, înființarea de forturi portugheze în Gaza. A declarat, totodată, că o comportare grosolană din partea portughezilor îl va sili să caute protecție sub „drapelul altor albi".

La curtea shangana, anturajul regelui susținea că războiul era inevitabil. Dar Gungunyane se menținea încă la ideea unui acord negociat și, la 20 septembrie 1895, el a trimis cîțiva emisari la portughezi, pentru a cere pace. Nu a primit nici un răspuns definitiv.

La 7 noiembrie, lîngă lacul Coolela, portughezii, dotați cu arme de foc ușoare, au zdrobit opt regimente shangana. Șeful și-a strîns tezaurul (care conținea peste 2 000 de livre englezești în aur), s-a urcat într-un car cu boi și a fugit din fortul său. Vreme de o lună, nu s-a știut unde s-a retras. Funcționarii portughezi credeau că a ajuns în Transvaal, dar el se refugiase la Chaimite, un sat situat la trei zile de mers, la nord de Limpopo. Pentru cei din tribul shangana acesta era un sat sacru: acolo se odihnea bunicul lui Gungunyane, Manikosi (Soshangane). În timp ce mulți dintre fiii și rudele lui Gungunyane izbutiseră să fugă în Transvaal, șeful nu a vrut să părăsească satul. Aici a fost capturat la 28 decembrie de Mousinho de Albuquerque, numit guvernator în Gaza, care fusese prevenit de informatori despre refugiul șefului shangana. Credincios lui însuși, „Leul din Gaza" a încercat să negocieze pînă la sfîrșit. La 13 decembrie 1895, își trimisese emisari la Albuquerque, pentru a-i opri înaintarea, oferindu-i cadouri și pe unul dintre cei doi șefi rebeli, Matibejana. Albuquerque a refuzat să parlamenteze, continuîndu-și marșul.

Gungunyane și-a petrecut ultimii ani ai vieții în exil, o nespusă umilință pentru războinicul-negociator din Gaza. A murit în 1906, de moarte naturală — prizonier al portughezilor —, la Angra do Heroismo, în insula Terceira, din arhipelagul Azorelor. ■

Introducere și versiune românească
Dorina TULPAN

România a reluat, la 15 mai 1990, după o întrerupere de mai bine de 40 ani, relaţiile diplomatice cu Vaticanul, cel mai mic stat de pe glob, un stat fără armată, dar care foloseşte singurele arme de disuasiune de care dispune: forţa Evangheliei, cuvîntul Domnului. Cu acest prilej, arhiepiscopul Angelo Sodano, ce îndeplineşte şi funcţia de ministru de externe al Sfîntului Scaun, a consacrat la Bucureşti,Timişoara, Iaşi, Oradea, Satu Mare, Alba Iulia noi episcopi catolici, printre care Ioan Robu, arhiepiscop şi administrator apostolic al Bucureştiului (Magazin istoric, **nr. 7/1990). În luna noiembrie 1990 a sosit la Bucureşti noul nunţiu pontifical, monseniorul John Bukowski. S-a reluat astfel şirul unor relaţii, cu durabilitate în istorie, între un stat ce a acţionat permanent pentru afirmarea fiinţei proprii, a libertăţii şi independenţei naţionale şi unul în care misterul, frumuseţea estetică, comorile artistice, arheologice şi bibliofile se îmbină şi se completează în mod fericit cu afirmarea puterii spirituale mondiale. Vaticanul — un colţ unic de istorie şi, totodată, unul dintre subiectele interzise înainte de Revoluţia din decembrie 1989. Cînd, peste ani, istoricii vor avea acces la arhivele Conferinţei pentru securitate şi cooperare în Europa, ei vor constata spiritul de cooperare cu care au conlucrat într-o serie de momente diplomaţii României şi Vaticanului.**

VATICAN.

SCURTĂ ISTORIE

MIHAI MĂNEA

În fiecare duminică, papa Ioan Paul II se adresează, din biroul său, mulţimii adunate în Piaţa Sfîntul Petru

De la „Mons Vaticanus“ la „Mons saccorum“

O inscripţie din jurul anului 150, descoperită la Roma, reproduce o parte din testamentul unui anume Pompilius Heracla. *„Vouă, moştenitorilor mei, vă cer şi vă ordon să-mi ridicaţi un monument la Vatican, aproape de circ“.* Este prima menţiune documentară cu privire la colina Vaticanului, „Mons Vaticanus“, aflată în nord-vestul Romei, pe malul drept al Tibrului, unde era venerat în antichitate, după unele informaţii, Vaticanus, un zeu roman apropiat lui Faunus. Mărturii ale unor autori consacraţi reţin şi ele această parte a capitalei romane. Poetul Marcus Valerius Martialis (c.40-103) ne pomeneşte despre vinul de Vatican, de calitate inferioară, pe care îl aseamănă cu o otravă. Istoricii Tacitus şi Titus Livius ne amintesc că zona era insalubră, iar în apropiere împăratul Nero edificase un amfiteatru în care mulţi dintre primii creştini fuseseră sacrificaţi în luptele cu animalele sălbatice. Se pare că prima biserică din zonă a fost ridicată în sec. IV-V şi a fost închinată Sfîntului Petru. În sec. VIII a luat naştere statul papal, prin unirea fostelor posesiuni bizantine din Italia: în 756 regele francilor, Pepin cel Scurt (751/752-768), a donat papei Ştefan II (752-757) exarhatul de Ravenna şi ducatul Romei cucerite de la capetenia longobarzilor, Aistulf. Este actul de fondare a statului papal *(Patrimonium Santi Petri)* şi debutul puterii spirituale a papei.

Noul stat avea să joace un rol deosebit de important la nivel spiritual. Centrul său s-a stabilit la Roma, oraş ce a constituit, vreme de circa nouă secole, sediul puterii papalităţii. Zonele cele mai importante ale Capitalei au fost Lateranul şi Vaticanul. Iniţial papii şi-au stabilit reşedinţa la Lateran. Abia Leon III (795-816) a construit, în secolul IX, în apropierea bisericii Sf. Petru, o reşedinţă, iar circa trei decenii mai tîr-

ziu Grigore IV (827-844) a pus, în același perimetru, bazele unui așezămînt de ocrotire a bolnavilor. În 846 biserica, de fapt, întreaga Roma, a fost jefuită și profanată de sarazinii debarcați pe neașteptate la Ostia, la gurile Tibrului. Ceea ce i-a determinat pe împăratul german Lothar (840-855) și pe papa Leon IV (847-855) să construiască noi fortificații la Roma. Era delimitat astfel „orașul lui Leon", incinta fortificată a orașului.

Primele încercări de a pune bazele unei reședințe papale la Vatican, mai ales că tendința papilor către influența absolută în Europa a conferit Romei și atributul de mare centru politic al lumii medievale, sînt atribuite, în jurul anului 1200, lui Inocențiu III (laic Lotario, conte de Segni — 1198-1216). Unul dintre urmașii săi, Nicolae III (laic, Giovanni Gaetano-Orsini — 1277-1280) a realizat pe colina Vaticanului, denumită în cronicile epocii „Mons saccorum", un palat de care nu s-a bucurat prea mult, căci pontificatul său a fost de scurtă durată (trei ani).

În perioada „robiei de la Avignon" (1309-1378), cînd scaunul papalității s-a aflat în orașul de pe fluviul Ron, fiind de fapt sub tutela regelui Franței, Vaticanul a fost părăsit. În 1377 la reîntoarcerea lui Urban VI (laic, Bartolomeo Prignano — 1378-1389) la Roma, în condițiile debutului „Marii schisme", în biserica catolică (1378-1417) și ale existenței unui papă la Roma și a altuia la Avignon, iar, din 1409, a unui altuia la Pisa și a distrugerilor uriașe de pe urmă unui incendiu la Lateran, pontiful și-a fixat reședința la Vatican, unde a început să prindă contur palatul cu același nume, capodopera a arhitecturii universale.

În perioada Renașterii colina Vaticanului și întreaga Roma a cunoscut o vastă activitate de construcții, ce va culmina în secolul XVI sub pontificatele lui Iuliu II (laic, Giuliano della Rovere — 1503-1513) și Leon X (laic, Giovanni de Medici — 1513-1521). Sprijinitor al culturii și strălucit bibliofil, papa Nicolae V (laic, Tommaso Parentucelli — 1447-1455) a fondat Biblioteca Vaticanului, lucrare continuată de Sixtus IV (laic, Francesco della Rovere — 1471-1484) și a reorganizat planurile urbanistice întocmite de Leon IV cu privire la incinta fortificată a orașului. Astăzi una dintre cele mai bogate ale lumii, Biblioteca Vaticanului reunește colecțiile ducilor de Urbino, familiei Borghese, Mariei Cristina de Wasa, regina a Suediei (1632-1654), marchizului Copponi, manuscrise aparținînd unor personalități proeminente ale culturii universale, precum poetul Francesco Petrarca (1304-1374), Martin Luther, poetul Torquato Tasso (1544-1595), Giovanni Boccaccio, Michelangelo Buonarroti.

Totodată, Nicolae V a refăcut palatul Vaticanului și l-a transformat în reședința senioriala. Sixtus IV a continuat organizarea bibliotecii și a pus piatra de temelie a Capelei Sixtine, monument ce confera un statut cu totul excepțional cetății papilor. Ea reunește picturi și fresce ale unor celebri artiști plastici — Michelangelo, Alessandro Botticelli, Domenico Ghirlandajo, Vanucci Pietro Perugino. Sub pontificatul lui Sixtus IV sînt menționate și numeroase contacte cu spațiul românesc. La 20 martie 1476 papa scria lui Ștefan cel Mare laudîndu-l pentru vitejia sa în lupta contra turcilor. La 3 aprilie, suveranul pontif îl anunța pe voievodul moldovean că a intervenit pe lîngă Matei Corvin, regele Ungariei (1458-1490), pentru a-l sprijini în lupta sa antiotomana. În același an, papa îl aprecia pe Ștefan drept „cel mai iubit nouă și Sfîntului Scaun Apostolic".

Programul lucrărilor la Capela Sixtină a fost continuat de Inocențiu VIII (laic, Giovanni Battista Cibo — 1484-1492), care a insistat și asupra palatului Belvedere, decorat de Andrea Mantegna (1431-1506). Unul dintre cei mai interesanți pontifi, Alexandru VI Borgia (laic, Rodrigo Borgia — 1492-1503) a desăvîrșit proiectele lui Nicolae V, organizînd, cu concursul pictorului Bernardino di Betto, zis il Pinturicchio, apartamentele Borgia din palatul Vaticanului. Totodată, el s-a sprijinit în guvernarea sa pe tribunalul Inchiziției.

Țintă a agresiunilor

Apogeul statului pontifical este marcat în secolul XVI prin mecenatul cultural, construcțiile grandioase, organizarea de cercuri literare și academii culturale. Papii au ajuns printre cei mai bogați principi europeni. La 18 aprilie 1505, Iuliu II a inaugurat lucrările de construcție la noua catedrală Sfîntul Petru, ce avea să devină una dintre cele mai mari biserici ale creștinității, terminată abia la 18 noiembrie 1626, sub domnia lui Urban VIII (laic, Maffeo Barberini — 1623-1644). În cadrul său, stilul renascentist s-a împletit în mod fericit cu cel baroc, au apărut elemente novatoare de tehnica arhitectonica, decorații strălucite și proporții grandioase. A continuat în ritm susținut, sub conducerea lui Rafaello Sanzio, decorația logiilor Vaticanului, pe care trimisul venețian Michiel le admira ca pe „niște bijuterii de neprețuit". Lucrările s-au desfășurat și sub guvernarea lui Leon X. În 1527 orașul de pe Tibru a fost însă grav afectat de jaful și distrugerile provocate de invazia trupelor germane și spaniole conduse de Carol Quintul. Clement VII (laic, Giulio de Medici — 1523-1534) s-a refugiat la castelul San Angelo din Roma, de unde a revenit după încheierea păcii. Succesorul său, Paul III (laic, Alessandro Farnese — 1534-1549), în spiritul unei pure tradiții umaniste, în ciuda aderenței sale la mișcarea Contrareformei, o reacție feudală și catolică, a reînnodat șirul progresului cultural.

Michelangelo a executat astfel, între 1536 și 1541, la

Capela Sixtina, magnifica pictura a „Judecații de apoi". S-a refacut aripa sud-vestică a palatului Vaticanului, s-au inaugurat Sala Regala și Capela Paulina. Alți pontifi, ca Pius IV (laic, Giovanni Angelo de Medici — 1559/1560-1565), Grigore XIII (laic, Ugo Buoncompagni — 1572-1585) și Sixtus V (laic, Felice Peretti — 1585-1590), și-au adus o contribuție meritorie la propășirea orașului și îmbogățirea palatului Vaticanului. Demn de remarcat este ca de numele lui Grigore XIII se leaga și trecerea la calendarul gregorian prin saltul de la 4 la 15 octombrie 1582, în vederea „alinierii calendarului la mersul soarelui".

Sub semnul barocului, Clement VIII (laic, Ippolito Aldobrandini — 1592-1605) a desavîrșit palatul lui Sixtus V și a conturat în cadrul sau Sala Clementina și Sala Consistoriului. Personalitatea și opera lui Giovanni Bernini (1598-1650), sculptor, arhitect și pictor, au dominat barocul roman. El a construit Scala Regia, o scară de acces spre palatul papilor, a realizat legatura între catedrala Sfîntul Petru și palatul apostolic și mai ales a ridicat, sub domnia lui Urban VIII, baldachinul din interiorul catedralei și colonada ce delimiteaza piața din fața celei din urma.

Timp de aproape un secol, între 1670 și 1770, la Vatican s-au produs puține transformari. Abia în a doua jumatate a sec. XVIII dezvoltarea istoriei a capatat noi fațete în statul papal. Clement XIV (laic, Pietro Francesco Vincenzo Ganganelli — 1769-1774) a ordonat dizolvarea ordinului religios iezuit fondat în 1534 de cavalerul spaniol Ignațiu de Loyola și a organizat Muzeul Clementin, ce reunește, piese arheologice de mare interes. Sub Pius VI (laic, Gian Angelo, conte Braschi — 1775-1799), muzeul a luat numele de Pio Clementino. În urma invaziei din 1799 a lui Napoleon Bonaparte în statul papal, papa a fost ridicat de la Vatican și depus la Valence, trimisul Directoratului francez afirmînd ca acesta era și ultimul papă, iar orașul a fost supus jafului operelor de arta de către trupele franceze. În prima jumătate a secolului XIX papi, precum: Pius VII (laic, Barnaba Gregorio Chiaramonti — 1800-1823) și Grigore XVI (laic, Bartolomeo Alberto Mauro Cappellari — 1831-1846) au completat colecțiile arheologice și unele construcții, dar nu au mai prevăzut edificii mărețe.

În perioada revoluției din 1848-1849 papa Pius IX (laic, Giovanni Maria conte Mastai-Ferretti) a reprezentat speranțele unei parți a populației italiene în vederea unificării peninsulei, dar aceasta cale a fost ulterior abandonata. Urmare a luptei pentru unitatea Italiei, la 20 septembrie 1870, Roma a fost ocupata de trupele italiene și proclamata capitala noului stat. Papa s-a retras la Vatican, considerîndu-se prizonierul regelui Italiei. Deși legea din 13 mai 1871 a recunoscut papei suveranitatea și liberul exercițiu al puterii spirituale, pontifii au manifestat rezerve fața de noile autorități de la Roma. Pentru statuarea unor probleme de ordin religios, între 8 decembrie 1869 și 18 iulie 1870, s-au desfășurat lucrarile primului conciliu[1] de la Vatican.

În a doua jumatate a secolului XIX, așa cum demonstreaza și recentele volume de documente, sub titlul *Le Saint-Siège et la Roumanie moderne 1850-1866 și 1866-1914*, publicate de Ion Dumitriu-Snagov, în prestigioasa colecție *Miscellanea Historiae Pontificiae*, interesul Vaticanului pentru România a sporit: de la tatonari reciproce, pentru o cunoaștere mai buna, la aprecierea tacita a aspirațiilor naționale ale românilor. Statul papal a luat, de acord cu guvernul român, unele masuri de ordin religios pentru organizarea comunității catolice din România. La 7 aprilie 1883 papa Leon XIII (laic, Gioachinno Vincenzo Pecci) a ridicat vicariatul apostolic al Bucureștiului la rangul de arhiepiscopat, iar la 27 iunie 1884 pe cel al Moldovei la cel de episcopat. Tot în 1883, din ordinul primului arhiepiscop catolic venit la București, monseniorul Ignazio Paoli, s-a construit în capitala României catedrala Sfîntul Iosif, dupa planurile arhitectului austriac Schmidt.

În audiență: Averescu și Titulescu

În timpul primului razboi mondial, papa Benedict XV (laic, Giacomo della Chiesa) a inițiat în 1915 și, respectiv, 1917 unele tratative de pace pentru oprirea ostilităților. Propunerea sa din 19 iulie/1 august 1917 a fost însa interpretată, între alții, și de guvernul român, ca o încercare de menținere a Austro-Ungariei, încît Bucureștiul a suspendat discuțiile privind stabilirea de raporturi diplomatice între România și Sfîntul Scaun. Recunoașterea de catre Vatican a semnificației istorice a actului proclamat solemn la 1 Decembrie 1918 la Alba Iulia (*Magazin istoric*, nr. 12/1988) a ușurat apropierea între pozițiile celor doua state. Dupa datele lui Maurice Pernot, înainte de 1914 se numarau în Vechiul Regat 150 000 catolici (Maurice Pernot, *Le Saint-Siège, l'Eglise catholique et la politique mondiale*, Paris, 1929). Recensamîntul din 1920 în România a numarat 1,5 milioane catolici și 1,5 milioane greco-catolici *(Ibidem)*. La 1 iunie 1920 s-au stabilit relații diplomatice între cele doua țari la nivel de legație. Ministrul plenipotențiar al României, Dumitru Penescu, s-a prezentat la 20 iulie 1920 la Vatican. La 17 octombrie același an a sosit la București monseniorul Francesco Marmaggi, nunțiul apostolic în România. În același timp s-au desfășurat negocieri privind încheierea unui concor-

[1] Reuniune a unor înalți prelați catolici convocata în probleme privind dogma, morala sau disciplina ecleziastică

dat[1] între România și Vatican. Acesta s-a semnat la 10 martie 1927 și a fost ratificat la 23 mai 1929. În 1926 și 1928 Alexandru Averescu și, respectiv, Nicolae Titulescu au fost primiți în audiențe particulare la Vatican.

Sub pontificatul lui Pius XI (laic, Achille Ratti — 1922-1936), ce stă sub semnul celor două enciclici[2]: *Divini Redemptoris* și *Mit brennender Sorge*, Vaticanul a luat poziție față de instaurarea dictaturii naziste în Germania și de politica stalinistă în Uniunea Sovietică. La 11 februarie 1929, cardinalul Gaspari, secretarul de stat al Vaticanului, și Benito Mussolini, șeful guvernului italian, au semnat acordurile de la Lateran, prin care s-a reglementat problema raporturilor între Vatican și Italia. Este vorba despre un tratat politic, ce recunoștea suveranitatea papei asupra Vaticanului, o convenție financiară, ce a acordat unele despăgubiri papei pentru pierderile suferite după 1871, și un concordat religios, ce a consolidat rolul bisericii catolice în Italia. Pius XII (laic, Eugenio Pacelli — 1939-1958) a trebuit să facă față evenimentelor legate de cel de-al doilea război mondial, cînd la Vatican s-au desfășurat tratative secrete de pace, dar și acțiuni pentru menținerea neutralității sale. Figura lui Pius XII este una dintre cele mai controversate în ceea ce privește unele momente ale celui de-al doilea război mondial. Urmașul său, Ioan XXIII (laic, Angelo Giuseppe Roncalli — 1958-1963), a acționat pentru realizarea unității lumii creștine și reînnoirea bisericii în fața cerințelor epocii contemporane. Acesta a fost și scopul conciliului Vatican II (1962-1965).

În noile condiții internaționale de după 1945, cînd României i-a fost impus un nou curs politic spre un regim totalitar, în 1948, nunțiului pontifical la București i s-a cerut să părăsească țara, iar la 7 iulie 1950 relațiile între România și Vatican au fost întrerupte.

În anii din urmă, statul Vatican[3] s-a impus în arena internațională grație personalității actualului papă, Ioan Paul II (laic, Karol Wojtyla). Fost arhiepiscop de Cracovia, Ioan Paul II (născut la 18 mai 1920, din mamă lituaniană și tată polonez), este primul suveran pontif provenit din estul continentului european. El a fost înscăunat la 18 octombrie 1978, după foarte scurta prezență în Sfîntul Scaun a papei Ioan Paul I (laic, Albino Luciano, patriarh al Veneției), mort în același an, 1978, vineri 29 septembrie. Dispariția sa fulgerătoare și prematură a stîrnit numeroase semne de întrebare, rămînînd, de fapt, o enigmă a istoriei. A fost găsit cu veioza aprinsă, cu ochelarii pe nas și, între degetele înțepenite, cu filele discursului pe care îl pregătea.

„Ioan Paul I a murit otrăvit, în noaptea de 28 spre 29 septembrie 1978, victimă a unui teribil complot. Albino Luciano, pontiful surîzător ce a rămas pe scaunul Sfîntului Petru doar 33 de zile, era pregătit să facă schimbări revoluționare la conducerea Vaticanului, trecînd peste capul multor personaje puternice", afirmă scriitorul britanic David Yallop, în cartea sa *In God's Name* (În numele lui Dumnezeu). Este doar un fragment din miile de pagini privind moartea subită a papei Ioan Paul I.

Ioan Paul II, călător neobosit în țări de pe toate continentele (a efectuat aproape 70 de vizite oficiale), deschis dialogului, neînfricat, în ciuda atentatului asupra sa de la 13 mai 1981, a redefinit rolul instituției ecleziastice în lumea contemporană, a luat atitudine față de problemele omului în general, ale tineretului și sărăcilor. În perspectivă Sanctitatea Sa Papa urmează să viziteze și România.

Astăzi, splendoarea și somptuozitatea ceremoniilor religioase, opulența edificiilor și palatelor conferă Vaticanului, ca oraș al muzeelor și monumentelor, atributul unicității în istorie. Căci, după cum afirma papa Paul VI (laic, Giovanni Battista Montini — 1963-1978), Vaticanul „nu este doar un ansamblu de edificii monumentale, care ar putea interesa pe artist, nici măcar un memorial magnific al secolelor trecute, ce ar putea interesa pe istoric; nici chiar o ladă plină de bogății bibliografice și arheologice ce ar putea interesa pe erudit; ...Vaticanul nu este doar trecutul; el este reședința papei, a unei autorități întotdeauna vii..." ■

[1] Convenție între papa și diferite state cu privire la stabilirea statutului bisericii catolice.

[2] Scrisori papale adresate credincioșilor în probleme de doctrină și organizare religioasă.

[3] Astăzi, Vaticanul are o suprafață de 44 ha și o populație de 1 000 locuitori. Organele puterii sînt papa, Colegiul Sacru al Cardinalilor, Curia.

ÎN BUFET

Un student care ștergea praful de pe un bufet aflat în clădirea lui Torquay Natural History Society a descoperit 1 500 de scrisori, semnate de Jane Austen, Charlotte Brontë, Shelley, Byron, Keats, Ruskin, Goethe, Hector Berlioz, Napoleon, Nelson, Pasteur, Darwin, Humboldt și toți regii Franței, de la Henri III la Ludovic XVI. Ele au fost colecționate de Forbes Julian, fiica unui geolog din epoca victoriană.

Documentele aduc o lumină nouă asupra vieții personajelor respective, precizează revista *Observer*. Între scrisori se numără și una semnată de țarina Ecaterina a Rusiei, în care dădea instrucțiuni în privința modului cum urmau să fie tratați prizonierii de război suedezi și cît aveau să primească drept plată în schimbul muncii pe care o depuneau. Napoleon se plîngea într-o scrisoare de unul dintre generalii săi care se dovedise prea îngăduitor cu prizonierii. Amiralul Nelson fixa, într-o altă scrisoare, salariile ce urmau să fie plătite echipajului unui cuter. Exista de asemenea o scrisoare de la regele Angliei Iacob II, din 1686, către trezorierul său, prin care ordona plata a 500 lire unui Henry Guy care-i organizase serviciul secret.

Forbes Julian lăsase colecția sa lui Torquay Natural History Society în anul 1934.

CEI 800 ANI DE SUB LUVRU

JEAN-PIERRE BABELON

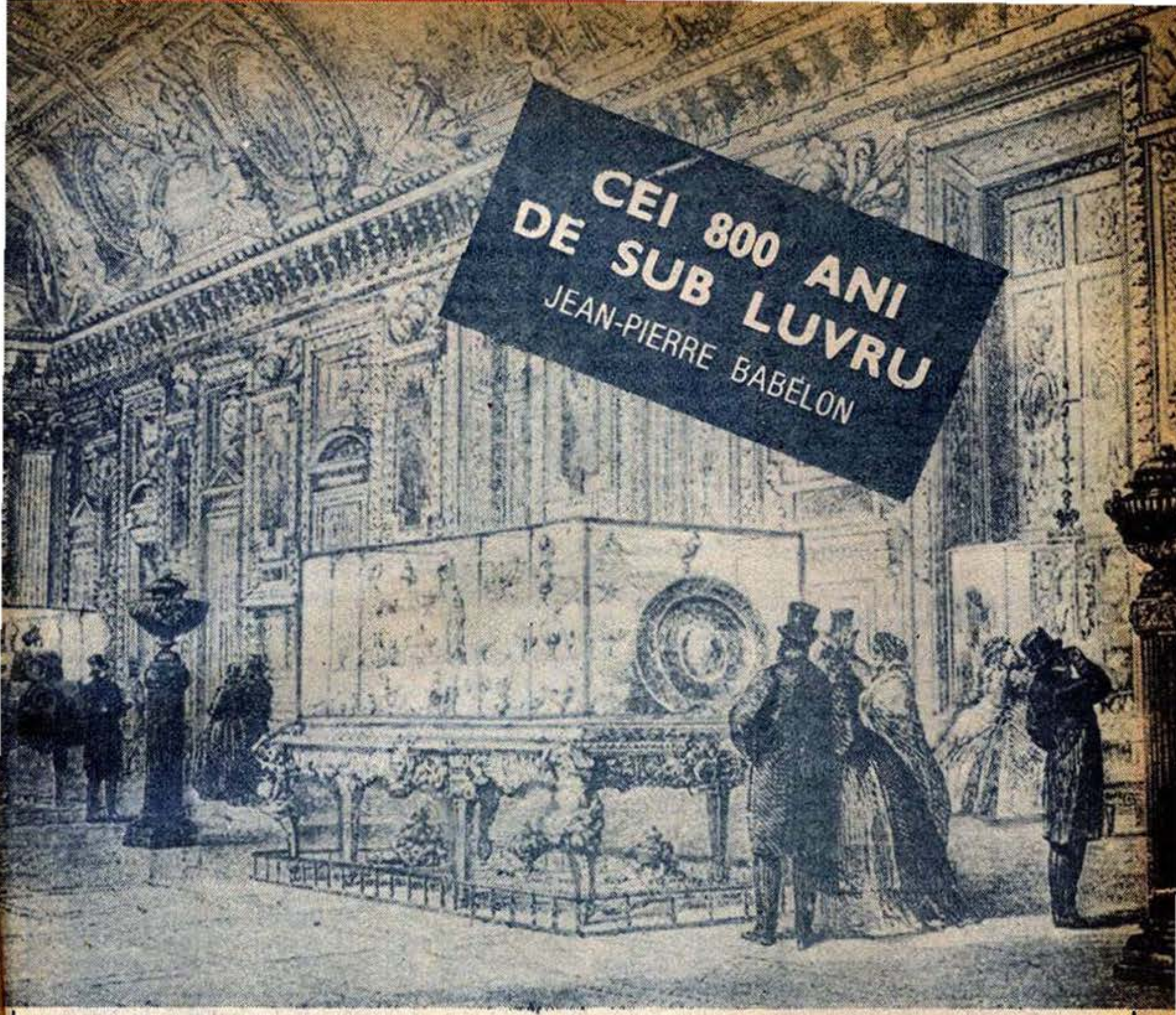

În anul 1993, muzeul Luvru (devenit „Marele Luvru"), (căruia îi consacrăm copertele 1-4 ale acestui număr) își va serba bicentenarul, după ce a cucerit — sau invadat? — întregul palat vechi al regilor Franței[1]. Șirurile de vizitatori de la baza piramidei construită de arhitectul Ieoh Ming Pei, în 1988, probează zilnic succesul acestui uimitor monument de sticlă, a cărui primă funcție este de hol (curte — curtea Napoleon), al unui muzeu celebru, simbol al istoriei Franței. Luvrul primește acum peste trei milioane de vizitatori pe an. Rămîn în continuare de defrișat texte, arhive, povestiri de călătorie, literatură, planuri și statistici, care ne-ar putea dezvălui secretele acestei activități fervente.

Pentru că Luvrul nu este palatul desăvîrșit dintotdeauna, așa cum am fi tentați să credem. Opt secole au fost necesare pentru a-l modela. Sub construcțiile vizibile ale castelului, au fost descoperite vestigii din toate etapele edificării și reamenajării unei fortărețe. Este, fără îndoială, cea mai importantă operație arheologică din Paris, în ultimii treizeci de ani.

Reamenajînd pentru împăratul Napoleon III vechiul palat al Luvrului, arhitecții Luigi Tullio Visconti și Hector Lefuel i-au dat o formă finită, ce corespundea, în linii mari, proiectelor schițate de Henric IV, Ludovic XIV și Napoleon. Dar ridicînd pavilioane încărcate de sculpturi și dominate de acoperișuri în formă de muguri, oamenii celui de-al doilea Imperiu (1852-1870) au ascuns construcțiile anterioare. Privit dinspre Carrousel, Luvrul apare ca un palat armonios, un produs al celui de-al treilea sfert al secolului XIX. Această impresie, accentuată în mod paradoxal prin inserția piramidei de sticlă a lui Ieoh Ming Pei, maschează episoadele unei vechi istorii, în cursul căreia regi și republicani, rînd pe rînd, au construit, mărit și modificat fără încetare acest castel fortificat, devenit mai întîi palat, apoi muzeu.

[1] Reproducem acest articol din revista franceză *L'Histoire* (februarie 1989). Titlul și subtitlurile aparțin redacției *Magazin istoric*.

În imagine gravura din 1851 reprezentînd sala bronzurilor din Luvru.

Pe vremea lui Filip II August

Sapaturi intreprinse in 1984 au reamintit in mod brutal aceasta realitate, determinind interzicerea vizitarii curtii patrate și curții Napoleon, ale caror porți au inceput sa se deschida numai pentru basculantele incarcate cu tone de pamint. Nu era pentru prima oara cind se efectuau sapaturi arheologice la Luvru. In 1964, ministrul culturii, Andre Malraux, decisese inceperea unor lucrari pe esplanada Colonadei, pentru a construi o fundație fațadei numite „a lui Perrault".

O noua istorie a Luvrului s-a nascut din aceste imense șantiere, al caror ansamblu formeaza cel mai vast teritoriu arheologic din Franța: gropile de la colonada lui Perrault, vestigiile vechiului Luvru din curtea patrata, un cartier de locuințe și palatul Tuileries. Rezultatul cel mai spectacular al acestor cercetari conduse de Michel Fleury, ajutat de Vanceslas Kruta, este relevarea vestigiilor Luvrului din timpul lui Filip II August (1180-1223). Este vorba despre fundații solide, descoperite sub curtea patrata, pe care vizitatorii muzeului le pot observa dintr-o cripta amenajata sub noile dale ale curții și la care se ajunge prin pasajele subterane ale piramidei. Aceste demersuri tehnice au permis prezentarea simultana a unor virste arhitectonice foarte diferite: fațadele clasice ridicate in secolul XVI de catre Pierre Lescot, apoi de continuatorii sai și, sub ele, resturile fortaretei medievale. Ajutat de efecte de lumina, vizitatorul criptei poate recompune astfel, in imaginație, masa gigantica a zidurilor fortaretei, curțile incadrate de turnuri rotunde, inalțate spre cer.

În 1984, in timpul sapaturilor efectuate de Michel Fleury, trierea științifica a pamintului excavat a permis culegerea unor resturi arheologice, obiecte diverse sau resturi animale și vegetale, ce ne dau informații despre obiceiurile locuitorilor castelului.

Cunoaștem acum dispunerea și dimensiunile exacte ale fortaretei lui Filip II August, inalțata in ultimii ani ai veacului XII. Construcția sa coincidea cu edificarea zidurilor cetații Parisului, ceea ce nu era o simpla intimplare. Regele urmarise sa intareasca noile ziduri ale capitalei sale in partea in care putea fi atacat de principalul adversar al dinastiei capetiene la acea data: Henric II Plantagenet (1154-1189), stapinul Angliei și Normandiei. Astfel, fațada vestica a fost fortificata pe malul Senei, deoarece dinspre fluviu puteau veni fortele dușmane, așa cum facusera mai demult, in 1066, normanzii.

Filip II August a ordonat deci sa fie ridicat, acolo un castel, cu regularitatea geometrica pe care o cunoșteau în epoca majoritatea castelelor regale construite la cîmpie: laturile erau de 69,35 metri și 77,35 metri. Acest dreptunghi era flancat de zece turnuri rotunde, pe jumatate încadrate în zid. Totul era înconjurat de șanțuri adînci de 7 metri și largi de 12,5 metri. Laturile sud și vest cuprindeau zonele de locuire, corpurile principale ce au fost reconstruite în timpul Renașterii și din care nu se pastreaza decît vestigiile din subsol: o sala cu bolta, numita „sala Sfîntul Ludovic".

În curtea patrata astfel schițata se gasea donjonul Luvrului, un imens cilindru din piatra cu diametrul de 15 metri și înalțimea de 30 metri. Puternica lui fundație s-a gasit intacta, înconjurata de un șanț în forma de inel, larg de peste 9 metri. Acest „turn gros al Luvrului", construcție colosala, ce amintește castelul de la Coucy, din Picardia (sec. XIII), servea detenției prizonierilor importanți, dar și pastrarii tezaurului regal. În 1528, Francisc I l-a darîmat pentru a degaja curtea regala.

Totuși, în timpul importantelor lucrari de la sfîrșitul sec. XIV, Carol V pastrase donjonul. Arhitectul lui, Raymond du Temple, fusese constrîns la soluții de mare curaj pentru a menține construcția. Și, daca nu cunoaștem reproduceri ale Luvrului lui Filip August, avem altele, ale Luvrului lui Carol V, datorita miniaturilor fraților Limbourg, care au ilustrat manuscrisul *Preafericitele ore ale ducelui de Berry*, și datorita picturilor din veacul XV, care ornau sala Parlamentului.

Regele Carol V a înalțat, peste construcțiile din vremea lui Filip August, un fel de al doilea castel, cu ferestre decorate și acoperișuri fine. Tot el a ordonat sa se ridice noi corpuri de locuințe, alaturi de zidurile din est și sud. Cel din nord adapostea apartamentele regale. Arhitectul a înalțat, pentru a le deservi, o scara splendida, „marele șurub al Luvrului". Sapaturile au scos la lumina puternice contraforturi, care întareau acest turn.

Lucrarile au degajat, de asemenea, mozaicul ornat al unei sali, precum și pavajul datînd din secolul XVI, în curtea patrata, diverse obiecte, cum ar fi capiteluri sculptate, fragmente de vesela și monede. Dar descoperirea cea mai spectaculoasa este, fara îndoiala, cele peste 900 bucați de fier aurit care, prin reasamblare, au reconstituit o casca de parada pe care regele Carol VI cel Nebun (1380-1422) o purta în timpul turnirurilor ecvestre ce se desfașurau probabil la Luvru. Ea este decorata cu flori de crin și ornamente vegetale și are înscrisa deviza suveranului „En bien". Nu cunoaștem un alt obiect asemanator în lume.

Louvre = un loc bintuit de lupi?

Campania de sapaturi nu a adus însa prea multe noutați despre Luvrul Renașterii, reamanajat de catre celebrul arhitect Pierre Lescot (1510-1578). S-au reconstituit numai etapele distrugerii corpului de locuințe care se înalța aici înainte de veacul XVII. Arhitectul lui Ludovic

XIII (1610-1643), Le Mercier, hotarîse aceasta demolare, pentru ca avea nevoie de un spațiu liber ·sa construiasca pavilionul orologiului, primul din cele patru corpuri de clădiri ce vor forma curtea patrată.

Cunoaștem totuși acest Luvru reamenajat de Lescot datorita cercetarilor metodice în arhive. Cronologia construcțiilor apare foarte precisa. Francisc I a dat comanda lui Pierre Lescot în 1545. Curînd, viitorul șantier a fost aprovizionat cu piatra de Saint-Leu și au început lucrarile. Dar moartea regelui, în 1547, le întrerupe, și succesorul lui, Henric II, a impus arhitectului un alt proiect.

Cercetari ulterioare au relevat în șantierul din curtea Napoleon vestigii din perioada neolitica (cca. 4000 i.e.n.); fragmente de cera-

Cîteva dintre obiectele de artă descoperite în urma săpăturilor ultimului deceniu: statueta de bronz din evul mediu, cască de parada a lui Carol VI și ceramica din sec. XIV

mica ornate cu incizii, oase de animale, mulaje pentru pîine, rîșnițe pentru cereale și unelte de piatră. Într-un strat superior au fost găsite urme de locuire din epocile bronzului și fierului.

Daca o comunitate de locuitori s-a instalat acolo mult înainte de epoca galilor și de cucerirea romană, acest lucru s-a datorat poziției excepționale a Parisului, aflat la intersecția unui fluviu cu un drum de mare circulație, venind din nord și trecînd prin mai multe defilee. S-au găsit deja urme dispersate ale acestei populări în regiunea pariziană, la Argenteuil, Meudon, Conflans-Sainte-Honorine și Thiais; săpăturile de la Luvru nu au făcut decît să confirme această prezență.

În epoca galică, existau două drumuri paralele cu Sena. Luvrul se află la extremitatea occidentală a platformei neinundabile de la Saint-Germain-l'Auxerrois, situate între aceste două drumuri. Chiar în acest loc au fost descoperite vestigii galo-romane, gropi (șanțuri) și construcții de pămînt. Ele dovedesc că acolo era instalat un mic grup de cultivatori sau crescători de vite, a căror existență se prelungește pînă în epocile merovingiană și carolingiană (secolele VI-X).

Ca și săpăturile din fața catedralei Notre-Dame, care au degajat o criptă arheologică, cele din curtea Napoleon au relevat traseul străzilor, pavajul lor și fundațiile caselor. Cartierul s-a transformat încetul cu încetul, cînd regele și curtea sa au venit să locuiască la Luvru. Întregul cartier purta denumirea Louvrea, Lupera, a cărui etimologie este încă nesigură: să fie vorba de un loc bîntuit de lupi (Louve = lupoaică)?. Denumirea s-a aplicat noului castel al regelui, Luvrú. Împrejurimile directe ale castelului au fost atunci ocupate de localurile de serviciu și administrație și de locuințele apropiaților suveranului. Această evoluție este deosebit de clară sub Carol cel Înțelept (1364-1380) și Carol VI, apoi sub Henric II, Carol IX și Henric III (1547-1589) și, în sfîrșit, sub Henric IV, Ludovic XIII și Ludovic XIV.

În imediata apropiere a palatului, găsim deci cartierul serviciilor, crescătoriile de păsări și animale, bucătăria, o menajerie de animale sălbatice, clădirile pentru șoimii de vînătoare, alături de care s-au găsit urmele unui fel de cimitir al păsărilor de pradă, datînd de la mijlocul sec. XIV. Găsim, de asemenea, aici anexele obligatorii ale unei garnizoane: străzile încălzite, unde locuiau cei ce asigurau serviciile armatei, în primul rînd strada Champfleuri, al cărei nume apare în 1255: „vicus qui dicitur Campus floridus" (strada numită Cîmpul cu flori).

Mai departe, de-a lungul străzilor Saint-Thomas-du-Louvre și Saint-Nicolas, se dezvoltă un cartier aristocratic. Cartierul a fost amenințat cu demolarea încă din timpul lui Napoleon I. Marele proiect imperial care viza legarea palatelor Luvru și Tuileries prevedea dărîmarea tuturor caselor situate între cele două palate. În cele din urmă, Napoleon III a îndrăznit să practice operația chirurgicală, încredințînd-o celebrului administrator și prefect Georges Haussmann. Totul a fost demolat în cîteva luni, ceea ce a permis degajarea marii esplanade de care se vorbea încă din vremea lui Henric IV.

Colbert și concursul de idei

Săpăturile au scos la lumină cîteva vestigii ale acestui cartier din sec. XIX, cum ar fi o colecție de pipe de pămînt, provenind probabil dintr-un comerț înfloritor, sau resturile unui atelier de sculptură. Totuși, descoperirile cele mai interesante revelează activitatea lui Bernard Palissy, ilustrul ceramist din sec. XVI. Caterina de Medici îi comandase, pentru grădina palatului Tuileries, o grotă pitorească în stil italian, accesoriu la modă. Grota avea o arhitectură cu nișe și cariatide. Fundația și anumite părți ale zidului erau acoperite de elemente ceramice reprezentînd pietre, alge, scoici și chiar pești, broaște țestoase, șopîrle și șerpi imitați după natură. Lucrările s-au desfășurat probabil între 1567 și 1570, dar grota nu s-a păstrat. Au fost descoperite numai atelierele și cuptoarele ce au servit la fabricarea elementelor sale, ceea ce permite cunoașterea tehnicilor folosite la arderea ceramicii.

Săpăturile din ultimii 25 ani ne-au adus multe informații despre lucrările începute din ordinul lui Ludovic XIV (1643-1715), cînd acesta a vrut să termine vechiul Luvru, adică cele patru corpuri de clădiri ale curții pătrate, pentru a le transforma în reședința sa. Tînărul rege hotărîse într-adevăr să se reinstaleze în Capitală la 1652. Primul său ministru, Mazarin, l-a însărcinat cu acest lucru pe marele arhitect Louis Le Vau.

Dar Colbert, cînd a devenit superintendent al clădirilor regale, în 1663, a hotărît să lanseze un concurs de idei pentru a face concurență proiectelor arhitectului, pe care îl antipatiza. S-a adresat atunci celui mai celebru artist al timpului, Giovanni Bernini (1598-1680), care a prezentat un plan încă din iunie 1664 și a fost invitat să-l susțină la fața locului, în mai 1665.

Săpăturile executate în fața colonadei au scos la iveală toate realizările contradictorii ale acestor ani de ezitări: fundațiile foarte îngrijit decorate ale proiectului lui Le Vau, apoi gropile adînc săpate în acestea pentru sprijinirea construcțiilor prevăzute de proiectul Bernini. În cele din urmă, după întoarcerea italianului în țara sa, Colbert a constituit un mic consiliu, în aprilie 1667, din arhitecții Le Vau și Le Brun și medicul Claude Perrault. Acest consiliu va fi cel care va elabora proiectul „Colonadei".

Începută în urmă cu 800 ani, istoria Luvrului a fost în întregime rescrisă în ultimii 20. ■

În românește de Mihai POPESCU

DIALOG CU CITITORII

STATORNICI CITITORI ŞI ADMIRATORI

Din Craiova, **familia CARMEN şi VIRGIL DINU ne adresează următoarele rînduri:** Ca vechi admiratori şi cititori ai revistei **Magazin istoric** va transmitem urarile noastre de multa sanatate şi putere de munca, cît mai multe articole interesante şi educative pentru copiii nostri. Sa nu uitaţi niciodata ca noi, cititorii, sintem alaturi de dvs. şi aşteptam cu nerabdare fiecare numar şi chiar daca s-a marit preţul raminem cititorii şi admiratorii dvs. fideli. Un gînd de prietenie şi mult noroc din cetatea Baniei.

DI. VIRGIL MIROIU, din Bucureşti, **ne scrie, la rîndul său:** îmi place foarte mult istoria, sînt un cititor statornic al **Magazinului istoric,** ma numar printre fericiţii posesori ai colecţiei complete.

Cu toate ca primul numar al **Magazinului istoric** a aparut cu peste doi ani înainte de naşterea mea, acest lucru nu m-a împiedicat sa-mi procur şi numerele pe care nu le posedam.

COMOARA

Alte gînduri primite de la cititori, privind istoria şi revista noastră: LUCIA MAFTEI, din Sfintu Gheorghe, jud. Covasna. Sînt foarte mulţumita, încîntata de revista **Magazin istoric.** • **VASILE AMARANDEI, din** Botoşani. Urez revistei **Magazin istoric** viaţa lunga, sa-şi pastreze locul cîştigat, de la apariţie şi pînă în prezent, în sufletele cititorilor de diferite vîrste. • **Dr. ing. GH. PÂRLEA, din** Timişoara: Revenirea la formatul de 96 de pagini nu înseamna decît o imensa bogaţie de informaţii istorice, ce aduce bucurie în sufletele celor ce aşteapta cu emoţie apariţia fiecarui numar al revistei. Felicit din inima colectivul redacţional. • **ION CĂLINESCU, tot din** Timişoara: M-am abonat la **Magazin istoric** încă de la primul numar, din 1967. Am colecţia completa, pe care o preţuiesc ca pe o comoara. Este averea mea personala şi sînt hotarît s-o continui, s-o duc mai departe, atît cît voi fi. Am s-o las moştenire la cei doi fii ai mei, dar şi mai departe, sa ramîna nepoţilor.

AICI, RADIO-BUCUREŞTI

DI. TEODOR STĂNESCU, din Bucureşti, **evocă începuturile radiodifuziunii române, despre care am scris şi noi în nr. 10/1980 şi 12/1990:** La 1 noiembrie 1990 s-au împlinit 62 de ani de la darea în funcţiune a postului de Radio Bucureşti. În toate luările de cuvînt prilejuite de acest eveniment s-a spus şi repetat mereu (chiar şi în **Magazin istoric** din decembrie 1990) ca formula de intrare în emisie era „Alo, aici Radio-Bucureşti".

Am fost primul crainic angajat cu aceasta sarcina, începînd însa cu ziua de 2 noiembrie 1928 (în ziua de 1 noiembrie acest oficiu a fost îndeplinit de o salariata din cadrul institutiei).

Precizez ca formula exacta era de „Atenţiune, aici Radio-Bucureşti".

La inaugurarea oficiala a postului facuta în prezenţa membrilor guvernului, în frunte cu primul ministru Vintila Brătianu, ministrul comunicaţiilor a ţinut o cuvîntare ocazionala, iar ministrul sanatăţii m-a întrebat de ce spun „Atenţiune" şi nu „Alo". Bineînţeles ca nu depindea de mine sa adopt aceasta schimbare.

Menţionez ca sînt abonat la **Magazin istoric** şi posed în biblioteca mea întreaga colecţie, începînd de acum 24 de ani.

NU NUMAI PRECIZĂRI

Va felicit pentru revenirea revistei **Magazin istoric** la dimensiunile iniţiale. **Astfel îşi începe dl. ing. HORIA VLADIMIR ŞERBĂNESCU, din** Bucureşti, **scrisoarea sa scrisă cu pasiune pentru adevărul istoric şi dovedind o atentă lectură a revistei noastre, număr de număr.**

Comentînd unele articole publicate în numerele apărute în 1990, corespondentul nostru sesizează unele imprecizii, neconcordanţe de date sau — lucru pe care-l regretăm — nedorite erori.

Cum i-am răspuns în scris d-lui Şerbănescu la toate problemele abordate în scrisoarea d-sale, publicăm precizările care se impun pentru corectarea erorilor semnalate.

Astfel, în nr. 10/1990, în ilustraţia din p. 16, personajul din dreapta este nu negustor, ci „boier de rangul III, contopist"; **la p. 31 a aceluiaşi număr, este vorba de sculptorul** Frederic **(şi nu Franz)** Storck. **cum a apărut la noi. În nr. 11/1990, p. 12, explicaţia** tesacelor **nu este „baionete" ci acestea, precizează cititorul nostru,** „erau un fel de şabii scurte cu lama lata, cu doua tăişuri şi garda turnata din alama, în forma de cruce; mînerul nu putea fi potrivit la ţeava puştii, asa ca nu putea fi baioneta. Se afla în dotarea subofiţerilor şi necombatanţilor (pompieri, sanitari, muzicanţi din fanfara, sergenţi de strada). Pentru pompieri, unul dintre tăişuri avea dinţi de fierastrau.

Mulţumim pentru competentele precizări.

Totodată, corespondentul nostru îşi exprimă nedumerirea că „la atît de bine informata rubrica **Cărţi sosite la redacţie** nu aţi prezentat volumul **Artă şi document** al d-lui Adrian Silvan Ionescu". **Nu am semnalat lucrarea respectivă deoarece... nu ne-a sosit la redacţie.**

ARMONIA NEAMULUI ÎNTREG

D-na STELUŢA CRĂINICEANU IMBROANE, din Bucureşti, **ne pune la dispoziţie cîteva documente de epocă referitoare la activitatea tatălui său, dr. Avram Imbroane (1880-1938), luptător pentru Marea Unire din 1918, despre care am mai scris în nr. 12/1981.**

Reţinem cîteva fragmente dintr-o cuvîntare rostită de dr. Imbroane la Timişoara, la 4 februarie 1934, intitulată Despre reformarea şi solidaritatea naţiunii:

„Ne sufocam daca nu vom proceda imediat **la o primenire a mentalităţii,** la o noua concepţie a drepturilor şi îndatoririlor fiecaruia **dintre noi. Preotul să fie devotat bisericii şi misiunii sale, învăţătorul să desfăşoare o activitate educativă în toate direcţiile, agronomul să-i explice săteanului ce este de făcut la gospodăria lui. Toţi să activăm înspre reforma prin care va trebui să trecem. Să păstrăm din trecutul nostru tradiţiile de limbă, de credinţă şi de obiceiuri, dar să le armonizăm cu ritmul vieţii moderne, să nu uităm niciodată că** nu putem sta pe loc, în timp ce viaţa evoluează **în jurul nostru. Şi, mai cu seamă, să dispară răutatea, critica veninoasă şi fără rost, ca să punem în locul ei munca şi armonia neamului întreg.**

Acum — spune în încheierea conferinţei sale dr. Imbroane — **după ce neamul meu a fost ajutat de Dumnezeu să-şi înfăptuiască şi Unirea cea Mare, vreau să mi se mai dea zile suficiente ca să văd înfăptuită şi reforma de care v-am vorbit, reforma sufletului şi a educaţiei noastre".**

NU!

Evident, n-a fost vorba de o păcăleală de 1 aprilie, cum probabil au crezut mulţi dintre cititori, ci de o neglijenţă în preluarea sursei. Legenda corectă la coperta a IV-a nr. 4/1991 este... Ecaterina (Rusia), într-o pictura de Virgilius Erichsen, aflata în Muzeul de arte frumoase din Chartres (Franţa)...

ERATĂ

În numărul 4 al revistei, p. 29, col. 1, primul paragraf, rîndul 10 de jos în sus, se va citi: „Mai poţi să comunici"...

CERERI ŞI OFERTE

SEVASTIAN SILVIAN, Braila, cartier Hipodrom, str. Pietăţii, nr. 24, bl. C3, ap. 41, **solicită: nr. 12/1989; 1, 7/1990; oferă: nr. 9/1969; 2, 5/1975; 6/1977; 5/1979; 6, 8, 10/1981; 9/1985; 11, 12/1987.**

GIUSSEPPE BOTHAR, Sibiu, Aleea Rusciorului, bl. 67, ap.31, **solicită: nr. 7,9/1990.**

AUREL FRĂCEA, Bucureşti, str. Turda, nr. 102, bl. 30 A, sc. A, ap. 8, **oferă colecţia completă.**

TEOFAN FERARU, Bucureşti, Aleea Dealul Macinului, nr. 8, bl. D38, sc. H, ap. 113, **oferă: colecţia 1981-1990.**

VASILE AMARANDEI, Botoşani, str. Bucovina, nr. 2, bl. 2, ap. 8, **solicită: nr. 7, 8, 12/1989; oferă: numere disparate din anii 1972-1990.**

CONTENTS (Romanian History) **N. Bălcescu** The Mission of History • **E. Glück** Michael the Brave — unknown • **I. Mârza** The Schools from Blaj in 1848 • **P. Cernovodeanu** The First American Diplomatic News about the Romanian Principalities • **Al. Lapedatu** 1866. Al. I. Cuza's Abdication • **R. Netzhammer, S. Cantacuzino** Carol I, I.C. Brătianu — Contemporary Testimonies • **Gh. David** The First of May — 101 Years • In Bucharest, 50 Years Ago • **R. Theodorescu, Em. Condurachi** South-Eastern Europe: Historical Permanencies • **D. Berindei** 1828-1848. Romanian Diplomacy (III) • **A. Rădulescu** Everyday Life in Tomis • **N.D. Stănescu** Secret Service in the Thirties (V) • **D. Hincu** Phone Calls bugged (II) • **M. Radnev** Cluj 1940 — Tel Aviv 1990. An unusual College • **A. Şiperco** June 1941-August 1944. René de Weck — the Swiss Minister — cables from Bucharest (XIV) • Malaxa Factories after 70 years

SOMMAIRE (Histoire roumaine) **N. Bălcescu** La Mission de l'histoire • **E. Glück** Michel le Brave — inconnu • **I. Mârza** Les écoles de Blaj à 1848 • **P. Cernovodeanu** Les premiers rapports diplomatiques americains sur les Principautés roumaines • **Al. Lapedatu** 1866. L'abdication d'Alexandre Ioan Cuza • **R. Netzhammer, S. Cantacuzino** Charles I-er, I.C. Brătianu, des témoignages contemporaines • **Gh. David** La fête du travail a 101 ans • À Bucarest, il y a 50 ans • **R. Theodorescu, Em. Condurachi** Le sud-est européen: permanences historiques • **D. Berindei** 1828-1848. Diplomatie roumaine (III) • **A. Rădulescu** La Vie quotidienne à Tomis • **N.D. Stănescu** Le Service secret dans les années '30 (V) • **D. Hincu** Ecoutes téléphoniques (II) • **M. Radnev** Cluj 1940 — Tel Aviv 1990. Un lycée inhabituel • **A. Şiperco** Juin 1941-août 1944. Les rapports du ministre de Suisse à Bucarest, René de Weck (XIV) • Les Usines Malaxa après 70 ans

СОДЕРЖАНИЕ (Румынская история) **Н. Бэлческу** Миссия истории • **Е. Глюк** Михай Храбрый — неизвестный • **И. Мырза** 1848. Школы в Блаже • **П. Черноводяну** Первые американские дипломатические донесения о Румынских Княжествах • **Ал. Лапедату** 1866. Отречение от престола князя Ал. И. Кузы • **Р. Нецхаммер, С. Кантакузино** Карол I, И.К. Брэтиану — современные свидетельства • **Г. Давид** Дню труда — 101 год • В Бухаресте, 50 лет тому назад • **Р. Теодореску, Эм. Кондураки** Юго—восточная часть Европы — исторические постоянства • **Д. Беринде**й 1828-1848. Румынская дипломатия (III) • **А. Рэдулеску** Ежедневная жизнь в Томисе • **Н. Д. Стэнеску** Секретные службы в 30-ые годы (V) • **Д. Хынку** Перехваченные телефонные разговоры (II) • **М. Радиев** Клуж 1940 — Тель-Авив 1990. Необыкновенный лицей • **А. Шиперко** Июнь 1941 г. — август 1944 г. Донесения Рене де Века, министра Швейцарии в Бухаресте (XIV) • Заводам Малакса — 70 лет

INHALT (Rumänische Geschichte) **N. Bălcescu** Eine geschichtliche Aufgabe • **E. Glück** Mihai der Tapfere — unbekannt • **I. Mârza** Die Blaj-Schulen im Jahre 1848 • **P. Cernovodeanu** Die ersten amerikanischen Auskünfte über die Rumänische Fürstentümer • **Al. Lapedatu** 1866. Die Abdankung des Fürsten Al.I.Cuza • **R. Netzhammer, S. Cantacuzino** Carol I, I.C.Brătianu — Zeitgenössische Zeugenaussagen • **Gh. David** Der Tag der Arbeit — 101 Jahre • In Bukarest, vor 50 Jahre • **R. Theodorescu, Em. Condurachi** Süd-Ost Europa — geschichtliche Dauerzustände • **D. Berindei** 1828-1848. Rumänische Diplomatie (III) • **A. Rădulescu** Das tägliche Leben in Tomis • **N.D. Stănescu** Der Geheime Dienst in die 30 Jahre (V) • **D. Hincu** Abgehörte Ferngespräche (II) • **M. Radnev** Cluj 1940 — Tel Aviv 1990. Eine ungewönliche Oberschule • **A. Şiperco** Juin 1941 — August 1944. Der schweizerische Gesandte in Bukarest berichtet... (XIV) • Die Malaxa-Werke — 70 Jahre danach

SUMARIO (Historia rumana) **N. Bălcescu** La misión de la historia • **E. Glück** Miguel el Valiente — inédito • **I. Mârza** Las escuelas de Blaj en 1848 • **P. Cernovodeanu** Las primeras informaciones diplomáticas norteamericanas sobre los Principados rumanos • **Al. Lapedatu** 1866. La abdicación de Al.I.Cuza • **R. Netzhammer, S. Cantacuzino** Carol I, I.C Brătianu — testimonios contemporráneos • **Gh. David** El Dia del Trabajo — 101 años • En Bucarest, hace 50 años • **R. Theodorescu, Em. Condurachi** El sud-este de Europa: permanencias históricas • **D. Berindei** 1828-1848 Diplomacia rumana (III) • **A. Rădulescu** Vida cotidiana en Tomis • **N.D. Stănescu** El Servicio Secreto en los años '30 (V) • **D. Hincu** Conferencias telefónicas interceptadas (II) • **M. Radnev** Cluj 1940 — Tel Aviv 1990. Un liceo inacostumbrado • **A. Şiperco** Junio de 1941 — agosto de 1944. El ministro de Suiza en Bucarest transmite (XIV) • Las Empresas Malaxa después de 70 años

magazin istoric

Apare lunar, se găseşte de vinzare la chioşcurile de difuzare a presei. Abonamentele se fac la oficiile P.T.T.R., factorii poştali şi difuzorii din intreprinderi, instituţii, şcoli etc., de la oraşe şi de la sate.

ABONNEMENTS: ROMPRESFILATELIA — Sectorul export-import presă, Bucureşti, Calea Griviţei, nr. 64-66, P.O.BOX 12-201; telex: 10376 prsfir. Abonamentul pe un an — 64 dolari U.S.A.

Tiparul executat la Combinatul Poligrafic — Bucureşti 42 427

Lei 25
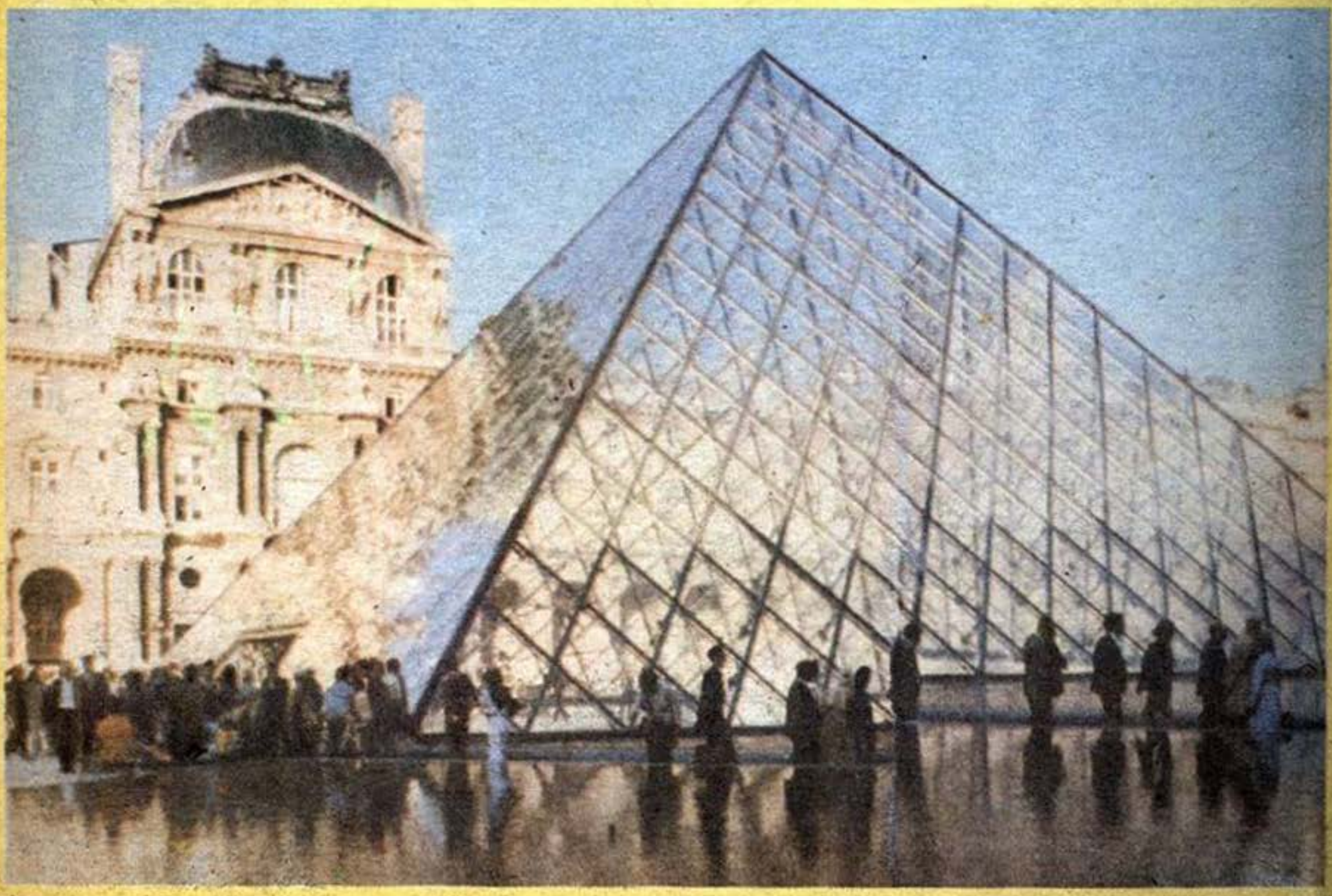
AVI I PRO TE·VT NON DEF I CIAT·FIDE